

ISSN 2078-77-82

Теорія і практика

управління соціальними системами

*ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ*

2'2015

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ: філософія, психологія, педагогіка, соціологія

Щоквартальний науково-практичний журнал 2'2015

Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:
Романовський О.Г., член-кор. НАПН, д-р пед. наук

Координаційна рада:
Кремень В.Г., акад. НАН і НАПН України, д-р філос. наук (голова)

Товажнянський Л.Л., Почесний акад. НАПН України, д-р техн. наук (заст. голови)

Андрущенко В.П., акад. НАПН України, д-р філос. наук

Биков В.Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук

Луговий В.І., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Масирова Р.Р., акад. МА-НПО, д-р пед. наук (Казахстан)

Прокопенко І.Ф., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Бабасєв В.М., д-р наук з держ. управління

Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)

Іліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)

Коваленко О.Е., д-р пед. наук

Копитов Р.А., д-р інж. наук (Латвія)

Левовицький Т., д-р пед. наук (Польща)

Олав Аарна, д-р техн. наук (Естонія)

Сєппо Холтга, д-р наук (Фінляндія)

Держзвидання
Свідоцтво: КВ №5212
від 18.06.2001 р.

Засновники видання:
Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди,
Українська інженерно-педагогічна академія

Видається за рішеннями Вчених рад, протоколи: НТУ “ХПІ” № 6 від 29.05.2015;
ХНПУ ім.Г.С.Сковороди № 3 від 12.06.2015;
УІПА № 10 від 26.05.2015

З М І С Т

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Ковальська В.С., Безкоровайна М.М., Агапова М.О. Формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю 3

Романовська О.О. Характеристика поняття “конкурентноздатність майбутнього інженера-педагога” 12

Коваленко Д.В. Науково-методичне забезпечення змісту професійно-правової підготовки майбутнього інженера-педагога 24

Книш А.Є. Поняття готовності до професійної діяльності в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених 37

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

Алещенко В.І. Військова психологія: ретроспективний аналіз та подальший розвиток 46

Костючков С.К. Особливості функціонування вищої школи України в умовах формування громадянського суспільства.. 54

Міщенко М.М. Актуалізація проблемного поля філософської психології 62

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

Василенко Н.В. Комп'ютерна підтримка перманентного навчання керівника навчального закладу: електронні засоби навчання 69

Белікова В.В. Модель формування цілісної контрольної діяльності у майбутніх інженерів-педагогів при методичній підготовці у ВНЗ 78

Ріпко І.В. Роль духовності при формуванні відповідальності у студентів технічних університетів 87

Рудевіч Н.В. Визначення методології навчання майбутніх інженерів з автоматизації енергосистем 96

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ

Панфилов Ю.И., Рочняк А.Ю. Состояние психической готовности в условиях соревновательной деятельности спортсмена-баскетболиста 105

НАШІ АВТОРИ 112

Редакційна колегія:	C O N T E N T S
Мороз В.М. , д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар</i>)	INSTITUTIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS
Балл Г.О. , член-кор. НАПН України, д-р психол. наук	Kovalska V., Bezkorovaina M., Agapova M. Formation of technological abilities at the future engineers-teachers sewing profile 3
Бех І.Д. , академік НАПН України, д-р психол. наук	Romanovska O. Characteristics of the concept "competitive future engineers-teachers" 12
Моляко В.О. , академік НАПН України, д-р психол. наук	Kovalenko D. Scientific and methodological supporting of future engineer-teachers' vocational-legal training content 24
Ничкало Н.Г. , академік НАПН України, д-р пед. наук	Knysh A. Concept of readiness for professional activities in the works of local and foreign scientists 37
Сисосва С.О. , член-кор. НАПН України, д-р пед.наук	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION AND ITS CONTENTS
Троцько Г.В. , член-кор. НАПН України, д-р пед.наук	Aleshchenko V. Military psychology: retrospective analysis and further development 46
Князев В.М. , д-р філос. наук	Kostiuchkov S. Features of high school of Ukraine under the formation of civil society 54
Култаєва М.Д. , д-р філос. наук	Mishchenko M. Actualization of the philosophical field of philosophical psychology 62
Лозовой В.О. , д-р філос. наук	TEACHING AND EDUCATIONAL ACTIVITY: TEACHING METHODS AND TECHNOLOGIES
Нечепоренко Л.С. , д-р пед. наук	Vasilenko N. Computer support permanent education of school leaders: e-learning 69
Радіонова І.О. , д-р філос. наук	Bielikova V. Model of forming of integral control activity for future engineers-teachers at methodical preparation in institution of higher learning 78
Рибалка В.В. , д-р психол. наук	Ripko I. The role of spirituality in the formation of responsibility among students of technical universities 87
Степаненко І.В. , д-р філос. наук	Rudevich N. Methodology determination of educating of future engineers on automation of grids 96
Хомуленко Т.Б. , д-р психол. наук	PSYCHOLOGICAL STATE PERSONALITY AND ITS IMPACT ON PROFESSIONAL ACTIVITIES SPECIALIST
Панфілов Ю.І. , канд. психол. наук	Panfilov Yu., Rochniak A. State mental readiness in conditions of competitive activity athlete basketball player 105
Петренко М.В. , канд. психол. наук	AUTHORS..... 114
Пономарьов О.С. , канд. техн. наук	
Попова Г.В. , канд. психол. наук	
Резван О.О. , канд. пед. наук	
Резнік С.М. , канд. пед. наук	
Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiy_khpi@mail.ru	

Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2015. – № 2. - 118 с.

У квітні 2013 р. часопис „Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA).

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Постановою №1-05/1 Президії ВАК України від 10.02.2010 як наукове фахове видання України з філософських, педагогічних і психологічних наук

- © Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”, 2015
- © Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2015
- © Українська інженерно-педагогічна академія, 2015

В.С. Ковальська, М.М. Безкоровайна, М.О. Агапова

ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ- ПЕДАГОГІВ ШВЕЙНОГО ПРОФІЛЮ

У статті наведено результати розроблення методики формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю. Визначено поняття “уміння”, “професійні уміння”, “технологічні уміння”. Розроблено модель формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю, яка містить такі компоненти: цілемотиваційний, змістовний, організаційно-діяльнісний, оціночно-результативний. Модель стала основою побудови методики формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю в процесі вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів”, до компонентів якої належать мета, завдання, принципи, зміст, способи реалізації та критерії оцінювання. Основою реалізації методики обрано інноваційні технології навчання: “Акваріум” – майстерні; “Алгоритм-лабіринт” – метод завдань; брифінг-групи – метод інцидентів; “Папка з входними документами” – метод кейсів; групова динаміка – мозковий штурм; дебати – програмовані інструкції; дискусія – розмова; кейс-технології, тренінги, ігри – рішення вузькоспеціальних питань; короткочасні ротації – рольові ігри.

Ключові слова: технологічні уміння, інженери-педагоги швейного профілю, модель, методика, інноваційні технології.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвиток суспільства пов’язують із впровадженням у життя різних технологій, оскільки науково-технічний прогрес має технологічний, а не технічний характер, що містить у собі систему взаємопов’язаних технологій. Все це впливає на те, що до сучасного фахівця, зокрема інженера-педагога швейного профілю, висувуються нові функціональні вимоги, обумовлені тими змінами, які відбуваються в суспільстві під дією соціального та науково-технічного прогресу. Тому виявлення передумов, які визначають ефективне формування технологічних умінь у майбутніх фахівців, є актуальним. Необхідність володіння цими вміннями інженерами-педагогами швейного профілю посилює той факт, що згідно з їх професійним призначенням такі спеціалісти ще й виконують функції професійного навчання та виховання учнів, забезпечують виконання вимог державного освітнього стандарту, навчального плану, програми виробничого навчання, безпосередньо відповідають за рівень професійної, зокрема технологічної, підготовки. Але, як показав аналіз робочих програм дисциплін інженерного циклу підготовки інженерів-педагогів швейного профілю, цим питанням не приділяється належної уваги, не створено необхідних умов щодо формування системи технологічних умінь. Це і стало однією з причин зосередження нашої уваги на темі дослідження “Формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю”.

Аналіз останніх досліджень. Проведений аналіз літературних джерел показав, що вітчизняна педагогіка та психологія накопичили значний досвід з різноманітних аспектів професійної підготовки майбутніх фахівців. У працях Б.Г. Ананьєва, С.І. Архангельського, П.Я. Гальперіна, В.В. Давидова, О.Г. Ковальова, С. Л. Рубінштей-

© В.С. Ковальська, М.М. Безкоровайна, М.О. Агапова, 2015

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

на, Б. М. Теплова та інших вчених знайшли відображення теоретичні основи формування різноманітних умінь; у центрі уваги низки нових дисертаційних досліджень - різні аспекти проблеми формування умінь, зокрема технологічних (Л. Ф. Бенедиктова, В. А. Дмитрієв, С. В. Кабанова, Т. В. Лисовський, В. О. Сластенін, Н. М. Яковлева та інших). Тим не менш не можна вважати проблему вирішеною, недостатньо розробленим залишається питання формування у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю технологічних умінь як одного із показників якісної підготовки цих фахівців. Потребують дослідження такі аспекти, як цілі, принципи, методи, форми і засоби формування технологічних умінь. Це породжує низку суперечностей, які характеризують умови підготовки інженерів-педагогів швейного профілю з дисципліни “Технологія швейних виробів” у системі вищої освіти:

- між існуючою системою вимог у межах державного освітнього стандарту з підготовки інженерів-педагогів швейного профілю та реальними умовами їхньої підготовки до професійно-педагогічної діяльності;
- необхідною спрямованістю професійної підготовки на розвиток технологічних умінь майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю та недостатнім методичним забезпеченням цього процесу.

Необхідність вирішення цих суперечностей і зумовила вибір теми і мети дослідження.

Метою даної роботи є розроблення методики формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю.

Основний зміст. Розробленню відповідної методики передувало визначення базових понять дослідження, основними серед яких є “уміння”, “професійні уміння”, “технологічні уміння”. Уміння як здатність належно виконувати певні дії засновано на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. Уміння передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань; без останніх немає умінь. Набуття умінь – це дуже складний процес аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, під час якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці. Формування умінь проходить кілька стадій. Спочатку – ознайомлення з уміннями, а також усвідомлення його смислу. Потім – початкове оволодіння ним. І нарешті, самостійне й все більш точне виконання практичних завдань. Вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробити у тих, хто навчається, уміння застосовувати знання на практиці [1].

Уміння – проміжний етап оволодіння новим способом дії, заснованим на якомусь правилі (знанні) і відповідним правильному використанню цього знання в процесі вирішення певного класу завдань, але ще не досягнутого рівня навички [2].

Ми погоджуємося з думкою вчених, які під професійними уміннями розуміють професійно значущі комплекси навичок та знань. Перехід від професійних навичок до умінь та подальше їх творче використання веде до формування професійної майстерності. Одним із видів професійних умінь є технологічні, що визначаються як освоєння людиною способів перетворювальної діяльності на основі набутих технологічних знань. Їх формування передбачає реалізацію певних дій, сутність яких можна деталізувати за умови моделювання цього процесу.

Модель звичайно визначають як мисленнєву систему, що імітує чи відображає певні властивості, ознаки, характеристики об’єкта дослідження або принципи його

внутрішньої організації чи функціонування. В процесі моделювання можуть створюватися різні ідеальні моделі, які враховують сутність явищ, що моделюються, а також поставлену мету. Вона, як відомо, визначає засоби та впливає на результат. Важливе значення має послідовність етапів моделювання.

За результатами аналізу базових понять дослідження було визначено структуру теоретичної моделі формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю, яка містить такі компоненти:

- цілемотиваційний компонент – це системоутворюючий компонент, представлений необхідними умовами для ефективної підготовки до майбутньої професійної діяльності, сукупністю стійких психолого-педагогічних якостей студентів, необхідних для ефективного здійснення практичного навчання;
- змістовний компонент характеризується певним обсягом знань, який є необхідним і достатнім для здійснення зазначеного напрямку педагогічного процесу;
- організаційно-діяльнісний компонент представлений вихідними положеннями, що обумовлюють загальну організацію, форми і методи процесу формування технологічних умінь у студентів в процесі навчання;
- оціночно-результативний компонент містить цілеспрямовані прагнення і вміння поглиблювати і розширювати свої знання, вміння, оцінювати власну діяльність та визначати напрямки її вдосконалення.

Розгляньмо компоненти моделі формування технологічних умінь у студентів швейного профілю, яку наведено на рис.1, більш детально.

Цілемотиваційний компонент процесу формування технологічних умінь у студентів швейного профілю визначає його мету та завдання. Формування технологічних умінь в результаті спеціально організованої діяльності викладачів та студентів є метою процесу, що розглядається.

Ця мета конкретизується у завданнях, які відображають сутність та структуру технологічних умінь: розвиток потреби у формуванні технологічних умінь через аналіз власних дій та їх результатів; розвиток здібностей до поетапного виконання дій у процесі формування технологічних умінь досягнення мети; розвиток потреби у самоконтролі, самоорганізації, розвиток психічних процесів (уваги, мислення, пам'яті, уяви).

Наступним компонентом процесу формування технологічних умінь є змістовний, який відображає сутність досліджуваного процесу, що визначається на основі системи знань, способів діяльності та компонентів ціннісно-сміслової компетенції.

Організаційно-діяльнісний компонент процесу формування технологічних умінь містить організаційно-педагогічні умови, методи, засоби, форми навчання, які застосовуються для вирішення поставлених педагогічних завдань.

У педагогічну модель включені умови, виконання яких при організації технологічної діяльності обумовить ефективність формування технологічних умінь: формування стійких технологічних умінь майбутніх інженерів-педагогів через розширення інформаційного кола студента при вивченні дисципліни “Технологія швейних виробів”; формування технологічних умінь студентів шляхом введення системи технологічних завдань; використання інноваційних технологій як таких, що сприяють ефективному формуванню технологічних умінь.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

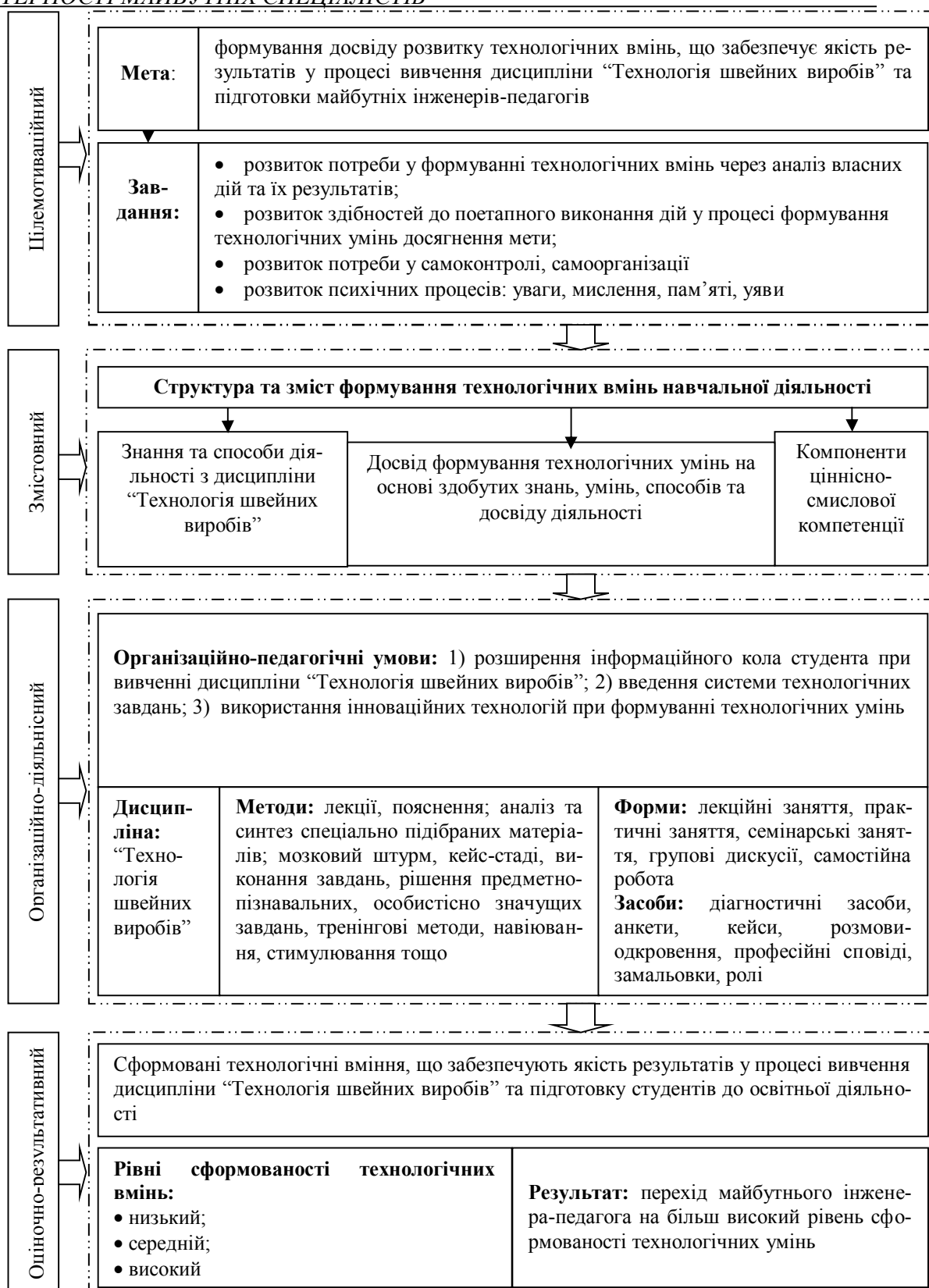

Рис. 1. Модель формування технологічних умінь у студентів швейного профілю в процесі вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів”

До методів формування технологічних умінь відносяться: аналіз та синтез спеціально підібраних матеріалів, мозковий штурм, кейс-стаді, виконання завдань, рішення предметно-пізнавальних, особистісно значущих завдань, тренінгові методи, навіювання, стимулювання тощо. Вони стимулюють процес формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю, також сприяють актуалізації технологічних знань, виробленню умінь використовувати дані знання у практичній діяльності, розвитку мотивації діяльності студентів з освоєння технологічних знань та умінь використовувати їх.

До засобів формування технологічних умінь відносять діагностичні засоби, анкети, кейси, професійні сповіді, замальовки, ролі тощо. Засоби педагогічного впливу, які застосовуються у процесі формування технологічних умінь, є джерелом допоміжної технологічної інформації, необхідної для набуття технологічних знань, інструментами для засвоєння цієї інформації.

Для реалізації процесу формування технологічних умінь використовуються такі форми: практичні заняття, семінарські заняття, групові дискусії, самостійна робота тощо. На основі їх реалізації процес формування технологічних умінь студентів швейного профілю здійснюється більш ефективно.

Оціночно-результативний компонент процесу формування технологічних умінь передбачає перевірку та оцінку результатів досліджуваного процесу за рівнями сформованості технологічних умінь. Цей компонент включає аналіз результатів, виявлення причин їх виникнення, визначення критеріїв та показників формування технологічних умінь у студентів швейного профілю.

Модель стала основою розроблення методики формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю в процесі вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів”, компоненти якої наведено на рис. 2.

Схарактеризуємо кожен із компонентів розробленої методики більш детально відповідно до умов нашого дослідження.

Мета методики формування технологічних умінь проектувалась виходячи зі структури та функцій професійної діяльності інженерів-педагогів швейного профілю, освітньо-кваліфікаційної характеристики і освітньо-професійної програми підготовки цих фахівців. Метою методики є формування технологічних умінь засобами інноваційних технологій в процесі вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів” на основі використання інноваційних технологій.

Завдання методики формування у майбутнього інженера-педагога швейного профілю технологічних умінь в процесі вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів” такі:

- сформувати у студентів технологічні вміння;
- позитивно вплинути на мотивацію навчальної діяльності при організації підготовки до вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів”;
- сприяти розвитку у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю здатності до самоконтролю та самооцінки.

Навчання - цілеспрямований, системний і послідовний процес, підпорядкований певній системі принципів, дотримання яких забезпечує його ефективність. На основі аналізу літературних джерел [3] виокремлено сукупність загальнодидактичних принципів навчання як основи розробки методики формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю в процесі вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів”. До таких принципів відносять:

*ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ*

Рис.2. Структура методики формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю

• принцип науковості. Реалізація цього принципу передбачає вивчення системи важливих наукових положень і використання у навчанні методів, близьких до тих, які використовує певна наука;

- систематичності й послідовності. Він передбачає системність у роботі педагога (постійну роботу над собою, опору на пройдене при вивченні нового матеріалу, розгляд нового матеріалу частинами, фіксування уваги учнів на вузлових питаннях, проектування системи занять, здійснення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків), а також системність у роботі майбутнього інженера-педагога швейного профілю;

- доступності навчання. Реалізація цього принципу передбачає: врахування рівня розвитку студентів; індивідуальних, вікових особливостей; дотримання правил: від простого – до складного, від відомого – до невідомого, від близького – до далекого;

- зв'язку навчання з життям. Реалізацію цього принципу забезпечують: використання на заняттях життєвого досвіду студентів; застосування набутих знань у практичній діяльності; розкриття практичної значущості знань; безпосередня участь студентів у громадському житті;

- свідомості й активності студентів у навчанні. Свідомість у навчанні забезпечується високим рівнем активності студентів. Активізації пізнавальної діяльності сприяють: позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу; позитивні емоції, викликані навчальною діяльністю; тісний зв'язок навчання з життям, що актуалізує значення наукових знань; єдність інтелектуальної та мовленнєвої діяльності студентів; взаєморозуміння між педагогом та студентами; використання на практиці засвоєного матеріалу, умінь і навичок; систематичне повторення засвоєних знань; варіантність та диференціація вправ; уміння педагога враховувати психічний стан майбутніх інженерів-педагогів і стадії їх психічного розвитку;

- наочності у навчанні. Студенти повинні у потрібний момент зосередитися лише на необхідному об'єкті, решта мають бути закриті; наочний об'єкт не повинен містити нічого зайвого, щоб не викликати у студентів побічних асоціацій;

- міцності засвоєння знань, умінь і навичок. Реалізація цього принципу передбачає: повторення навчального матеріалу за розділами і структурними смисловими частинами; запам'ятовування нового навчального матеріалу в поєднанні з пройденим; активізацію студентів під час повторення; нове групування матеріалу з метою його систематизації; виділення при повторенні головних ідей; використання в процесі повторення різноманітних методик, форм і підходів, вправ; самостійну роботу щодо творчого застосування знань; постійне звернення до раніше засвоєних знань для їх трактування з нової точки зору;

- індивідуального підходу до студентів. Реалізуючи цей принцип, ураховують рівень розумового розвитку студентів, їх знань і вмінь, пізнавальної та практичної самостійності, інтересів, вольового розвитку, працездатності;

- емоційного навчання [3]. Головне завдання педагога в реалізації цього принципу керувати формуванням емоцій, що активізують навчально-пізнавальну діяльність, і запобігати появі тих, які негативно позначаються на ній. Педагог повинен виховувати у студентів уміння володіти своїм настроєм, емоціями, переживаннями;

- творчості (креативності). Тут мається на увазі формування у студентів здатності самостійно знаходити рішення завдань, які не зустрічалися раніше, самостійне “відкриття” ними нових способів дії;

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

• інноваційності. Цей принцип реалізовано шляхом використання інноваційних технологій при формуванні технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю.

Відповідно до моделі формування технологічних умінь зміст методики подано теоретичною і практичною частинами. Програма дисципліни складається з двох модулів. Модуль 1 “Технологія обробки окремих деталей верхнього одягу” містить такі змістовні елементи, як види петель; складові частини і форми клапанів; правила обробки клапанів; види поясів, хлястиків, пат та шльовок; види кишень у верхньому одязі. Модуль 2 “Технологія обробки одягу пальтово-костюмного асортименту” містить міні-модуль 2.1 “Технологія виготовлення пальта (жакета)” та міні-модуль 2.2 “Технологія виготовлення жилета”. Міні-модуль 2.1 містить опис таких розділів: обробка бортів підбортами; обробка список; обробка деталей з кокетками; обробка виточок по плечових зрізах спинки; обробка низу виробу; обробка коміру та з’єднання його з горловиною; обробка рукавів. Змістовними елементами міні-модулю 2.2 є обробка і монтаж жилета, жилетний метод виготовлення одягу та розробка жилетів у сучасних умовах виробництва.

Визначені мета, завдання, принципи і зміст методики формування технологічних умінь в процесі вивчення дисципліни “Технологія швейних виробів” обумовлюють застосування в рамках підготовки студентів таких методів: “Акваріум” – майстерні; “Алгоритм-лабіринт” – метод завдань; брифінг-групи – метод інцидентів; “Папка з вхідними документами” – метод кейсів; групова динаміка – мозковий штурм; дебати – програмовані інструкції; демонстрація – робота в малих групах; дискусія – розмова; кейс-технології, тренінги, лекція – семінар; ігри – рішення вузькоспеціальних питань; короткочасні ротації – рольові ігри; форм: лекції, практичні заняття, індивідуальні, групові; засобів: педагогічні ситуації, картки-завдання, питання.

Основними критеріями оцінювання розробленої методики було обрано мотивацію навчальної діяльності, рівень сформованості технологічних умінь та здатність до самоконтролю та самооцінки студентів.

Висновки. За результатами дослідницької роботи було розроблено методику формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю, яка ґрунтується на основі відповідної моделі та використанні таких інноваційних технологій, як кейси, рольові ігри, тренінги, мозковий штурм тощо. У межах подальшого наукового дослідження планується перевірка методики формування технологічних умінь у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю.

Список літератури. 1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. – К.: Видавництво “Либідь”, 1997. – 376 с. 2. Большой психологический словарь [Сост. Мешеряков Б., Зинченко В.]. - Олма-пресс, 2004. – 640 с. 3. Фицула М.М. Педагогика: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн / М.М.Фицула. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.

Bibliography (transliterated): 1. Goncharenko S.U. Ukraïns'kij pedagogichnij slovník / S.U.Goncharenko. – K.: Vidav-nictvo “Libid”, 1997. – 376 s. 2. Bol'shoj psihologicheskij slovar' [Sost. Meshherja-kov B., Zinchenko V.]. - Olma-press, 2004. – 640 s. 3. Ficula M.M. Pedagogika: Uchebnik dlja stud. ped. vuzov: V 2 kn / M.M.Ficula. – M.: Gumanit. Izd. Centr VLADOS, 1999. – Kn. 1: Obshhie osnovy. Proces obuchenija. – 576 s.

V. Kovalska, M. Bezkorovaina, M. Agapova

FORMATION OF TECHNOLOGICAL ABILITIES AT THE FUTURE ENGINEERS-TEACHERS SEWING PROFILE

The results of development of methods of formation of technological abilities at the future engineers-teachers sewing profile are presents in this article. The concepts of "skill", "professional skills", "technological skills." The model of formation of technological abilities at the future engineers-teachers sewing profile, which contains the following components: motivational, informative, organizational-activity, assessment and performance. The developed model was the basis for the construction of a methods of formation of technological abilities at the future engineers-teachers in the process of sewing profile of the discipline "Technology of garments", the components of which include the goals, objectives, principles (scientific, systematic and consistency, accessibility, communication training with practice activities, clarity, emotional learning, innovation), the content, methods of implementation and evaluation criteria. Content methods presented theoretical and practical parts in a 2 modules: Module 1 "The technology of processing individual parts outerwear", module 2 "Processing Technology clothing costume Coat-range." The basis for implementation of innovative technologies chosen method of learning, such as: "Aquarium" - workshops; "Algorithm-labyrinth" - a method of tasks; Briefing the group - a method of incidents; "A folder with incoming documents" - a method of case studies; group dynamics - brainstorming; Debates - programmed instructions; discussion; Case technology, training, games - a decision highly specialized issues; short rotation - role-playing games. The criteria for evaluation of methods to determine the motivation of educational activity, the level of development of technological skills, the students' ability to self-control and self-esteem.

Keywords: technological abilities, future engineers-teachers sewing profile, model, methods, innovative technologies.

УДК 378.1:687.02

В.С. Ковальская, М.М. Безкоровайна, М.А. Агапова

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ ШВЕЙНОГО ПРОФИЛЯ

В статье представлены результаты разработки методики формирования технологических умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля. Определены понятия "умение", "профессиональные умения", "технологические умения". Разработана модель формирования технологических умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля, которая содержит следующие компоненты: целемотивационный, содержательный, организационно-деятельностный, оценочно-результативный. Разработанная модель стала основой построения методики формирования технологических умений у будущих инженеров-педагогов швейного профиля в процессе изучения дисциплины "Технология швейных изделий", к компонентам которой относятся цели, задачи, принципы, содержание, способы реализации и критерии оценки. Основой реализации методики выбраны инновационные технологии обучения: "Аквариум" - мастерские; "Алгоритм-лабиринт" - метод задач; брифинг-группы - метод инцидентов; "Папка с входящими документами" - метод кейсов; групповая динамика - мозговой штурм; дебаты - программируемые инструкции; дискуссия; кейс-технологии, тренинги, игры - решение узкоспециальных вопросов; кратковременные ротации - ролевые игры.

Ключевые слова: технологические умения, инженеры-педагоги швейного профиля, модель, методика, инновационные технологии.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.03.2015

О.О. Романовська

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ “КОНКУРЕНТНОЗДАТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА”

Стаття присвячена розгляду такої актуальної проблеми, як конкурентноздатність майбутнього фахівця. Проведено аналіз різних підходів до визначення понять “конкуренція”, “конкурентоздатність”, “конкурентоспроможність фахівця”, визначено сутність поняття “конкурентноздатність інженера-педагога” і виокремлено її основні компоненти. Автор зазначає, що сучасна професійна освіта має бути спрямована саме на формування конкурентоздатності у майбутніх фахівців.

Ключові слова: ринок, конкуренція, конкурентноздатність, інженер-педагог, компоненти конкурентноздатності.

Актуальність дослідження. Особливого значення сьогодні набуває підготовка висококваліфікованого конкурентноздатного інженера-педагога, готового до здійснення ефективної професійної діяльності. Конкурентноздатний фахівець – це працівник-професіонал, який уміє досягати кращих результатів, спроможний на ринку праці запропонувати себе як товар і в якому зацікавлені працедавці. Такий фахівець здатен забезпечити не просто функціонування професійно-технічних навчальних закладів, а й їх конкурентоспроможність. Саме в такому фахівцеві сьогодні є потреба як у системі професійно-технічної освіти, так і у держави. Це можливо лише у тому випадку, коли випускник здатний витримати конкуренцію на ринку праці, досягти успіху в професійній кар’єрі, тобто оволодіти конкурентноздатністю, що забезпечує кар’єрне зростання (викладач спеціальних дисциплін, майстер виробничого навчання – заступник директора, директор).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню конкурентноздатності майбутніх фахівців приділяли увагу у своїх працях Л.В. Ампілогова, В.І. Андреев, Б. Алішев, С. Дирін, Г. Ібрагімов, О. Філатов, А. П. Тряпціна, С.А. Хазова; розкрито суть поняття “конкурентоспроможність фахівців” (М. Портер, Ю.В. Тарануха, Д.В. Чернілевський, С.А. Хазова та ін.); розглянуто особливості розвитку конкурентоспроможності студентів у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі (А.А. Ангеловський, С.А. Борисенко, О.В. Ковальов та ін.).

Формулювання цілей статті (постановка проблеми). Аналіз різних джерел інформації щодо досліджуваної проблеми показав, що багато років професійні освітні установи займалися підготовкою стандартних фахівців, ця система готувала виконавців, але ніяк не організаторів-перетворювачів; довгі роки в нашій країні освіта орієнтувалася на підготовку фахівців, що покликані виконувати завдання традиційними методами. У процесі навчання основна увага зверталася не на розкриття здібностей, а на засвоєння вже відпрацьованих методів і алгоритмів вирішення різних проблем. У результаті формувалися професіонали вузького профілю. Сьогодні у зв’язку зі зростаючою роллю свідомості й мислення самої людини, яка змушена самостійно робити вибір і приймати рішення, у центрі всієї системи освіти стає особистість [1], здатна до самореалізації й творчого діалогу.

© О.О. Романовська, 2015

Нова концепція в освіті має бути спрямована на формування особистості, здатної до конкурентної боротьби. Нова соціальна дійсність змушує бачити в іншій людині соціального партнера-суперника-конкурента. У деякому сенсі інші люди розглядаються як засіб досягнення особистого успіху. Іншими словами, нова концепція освіти багато в чому використовує принципи філософії прагматизму. Щоб бути життєздатною, особистість повинна бути досить твердою й конкурентноздатною.

Ми можемо зазначити, що дійсність нашого часу змушує усе активніше звертатися до суті й значення поняття “конкурентноздатність фахівця”. У нових умовах господарювання перед фахівцем виникає багато проблем, які він повинен вирішувати сам, тому необхідно мати відповідь на питання про готовність фахівця до самостійного вступу на ринок праці. Ринок праці визначає, що головним стає не кількість знань, що, звичайно, важливо, а здатність вирішувати проблеми, уміти виявляти себе в непередбачених ситуаціях. Отже, для конкурентноздатності молоді необхідні інструментальні знання, практичні навички й прагматичне мислення.

Проте в законодавчо-нормативних документах у галузі вищої освіти, у державних стандартах, у тому числі і тих, що стосуються інженерно-педагогічних спеціальностей, поняття “конкурентноздатний фахівець” не знайшло свого відбиття. **Мета статті** – розкрити сутнісні аспекти поняття “конкурентноздатність майбутнього інженера-педагога”.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши літературні джерела про стан освіти сьогодні, зазначимо, що в умовах ринкової системи виникає неминуче перетворення знань у товар, цінність будь-якого освітнього й наукового досягнення визначається ринковою ціною, попитом на неї [1-10].

У педагогічній літературі приділяється увага функціонуванню освіти в умовах ринкової економіки (В. Власов, А. Немчин, Н. Семенов, М. Кларін, Н. Ямщикова), у побут увійшли деякі ринкові категорії, такі як “товар”, “попит”, “пропозиція”, а також поняття: “конкуренція”, “конкурентоздатність”.

Вищезазначені автори підкреслюють, що ринок праці й освіта взаємозалежні один з одним і це реальність теперішнього часу, яку необхідно враховувати.

У боротьбі за виживання навчальні заклади почали застосовувати маркетинговий підхід до своєї діяльності. З’явилися наукові дослідження, які присвячені маркетингу освітніх послуг [7; 9]. Це підтверджує той факт, що освітні установи орієнтуються на ринок, що між ними виникають конкурентні відносини. Ринок потребує від освітніх установ відповідної стратегії й тактики діяльності на ринку освітніх послуг. В основу цього підходу закладено такі методологічні положення:

- по-перше, вища професійна освітня установа є одним з основних виробників освітніх послуг, його самостійна діяльність на ринку освітніх послуг пов’язана з виробництвом кваліфікованих кадрів, що має велике значення для економіки;
- по-друге, виробництво кваліфікованих кадрів відбувається при безпосередній наявності студента, що так само, як продавець, буде пропонувати свою робочу силу як товар на ринку робочої сили;
- по-третє, товар ВНЗ буде поданий на ринку робочої сили, і орієнтуватися вищий професійний навчальний заклад повинен на потреби саме цього ринку. Можна навіть говорити про те, що ринок робочої сили для ВНЗ – це первинний ринок, від якого буде залежати стан справ на ринку освітніх послуг.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Тому що ринок праці, як і будь-який інший ринок ресурсів, випробовує кон'юнктурні коливання, вища професійна школа повинна буде реагувати на фіксований попит. Разом із цим змінюється і підхід до зайнятості і її умови. Вища професійна освіта повинна враховувати у своїй діяльності результати впливу й наслідки розвитку інформаційних технологій, зміни структури потреб у галузі зайнятості й постійного збільшення потреб у висококваліфікованих кадрах.

У суспільстві зростає цінність набуття саме якісної освіти, що включає аспект конкурентноздатності. Так, Н. Борисова зазначає, що показником якості підготовки й гуманістичної спрямованості є “конкурентоздатність” фахівця [1]. Зокрема, О. Філатов говорить про необхідність мати узагальнену модель конкурентноздатного фахівця, на основі якої рівень освіти проектував би свою підмодель. При такому підході вони виступали б як мета освітніх структур і відігравали б роль системоутворюючого чинника [1].

Сьогодні освіта і ринок праці є взаємопов'язаними, що потребує спрямування освіти на формування особистості, здатної до конкуренції, яка сьогодні є невід'ємним складником суспільного життя. Закон конкуренції є фундаментальним законом динаміки й еволюції систем у живій та неживій природі, що ми визнаємо як точку відліку для подальшого розгляду поняття, яке нас цікавить.

Поняття “конкуренція” і “конкурентоздатність” найчастіше розглядаються з позицій економічних наук. На сучасному етапі розвитку суспільства конкуренція – як невід'ємною частиною ринку. Конкуренція є об'єктивним механізмом регулювання ринкового господарства (Р. Kotler, С. McConell та ін.). Вона присутня на всіх видах ринку, таких як ринок праці, ринок послуг, товарний ринок тощо.

В економічній енциклопедії під конкуренцією розуміється: протиборство, суперництво між виробниками товарів і послуг за можливість збільшення прибутку або існування на ринку безлічі виробників і покупців й можливість їхнього вільного входу на ринок та виходу з нього. Варто розрізняти конкуренцію між виробниками й покупцями. Конкуренція між виробниками визначається як тип взаємин із приводу встановлення цін і обсягів пропозиції на ринку. Продавці в цьому виді конкуренції виборюють кращі умови виробництва й реалізації продукції [2].

Конкуренція між споживачами визначається як тип взаємин із приводу формування цін і обсягу попиту на ринку. Об'єктом конкурентних взаємин між ними є вигідні умови покупки.

Отже, *конкуренція* – це суперництво між виробниками товарів і послуг за ринок збуту, завоювання певного сегмента ринку, це змагання за максимальне збільшення власних переваг у володінні обмеженими благами, конкуренція є рушійною силою розвитку суб'єктів, що беруть участь у процесі, і супроводжується їхнім взаємним розвитком, зміною їхньої поведінки, діяльності, відносин, установок.

В умовах ринкової економіки важливою проблемою є досягнення високого рівня якості продукції, що визначається як “конкурентоздатність” продукції. Ця думка заснована на аналізі літератури іноземних фахівців (Ф. Котлер, Морита Акіо, М. Портер, Ф. Хедоурі, П. Хейне).

Конкурентноздатність продукції компаній і конкурентноздатність самих компаній співвідносяться між собою як частина й ціле. Важливим для нашого дослідження є акцент у їхній діяльності на конкурентноздатність товару, тому що саме від неї залежить стан фірми на ринку.

Закордонний досвід забезпечення конкурентноздатності успішно запозичують вітчизняні фахівці (Н. Герчикова, А. Ігнат'єва, В. Козирєв). Принцип забезпечення конкурентноздатності продукції для здобуття конкурентного становища організації закладений у багатьох навчальних посібниках для економічних і управлінських дисциплін.

У економістів відсутнє єдине поняття конкурентноздатності, але вони сходяться в тому, що конкурентноздатність завжди є характеристикою товару. Так, А. Козаков, Н. Мінаєва під конкурентноздатністю розуміють можливість товару і його виробників виграти змагання на ринку з товарами, що виготовлено іншими фірмами, завдяки більш повній відповідності вимогам або грошовим можливостям покупців [6].

А. Бичкова визначає конкурентноздатність як характеристику товару, обумовлену сферою виробництва й чинниками, що формують економічні умови виробництва й збуту.

Більш узагальнене означення наведене в економічній енциклопедії, де конкурентноздатність – це властивість товару, послуги, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку нарівні із присутніми там аналогічними товарами, послугами й конкуруючими суб'єктами ринкових відносин.

Маркетологи так бачать конкурентноздатність працівника: це властивість працівника успішно витримувати конкуренцію на ринку праці порівняно з працівниками аналогічних професій, спеціальностей, рівня кваліфікації. Конкурентноздатність працівника забезпечується завдяки високому рівню професіоналізму й компетентності, особистісним якостям, інноваційному й мотиваційному потенціалу [6; 8].

П. Осипов поняття конкурентноздатності формулює виходячи з переліку особистісних компетенцій. Конкурентноздатність – узагальнений показник, який характеризує рівень професійної, соціальної й особистісної компетенції випускника, що забезпечує йому впевненість у своїх силах і здатність витримувати конкуренцію на ринку праці порівняно з випускниками аналогічних навчальних закладів [1].

Досліджуючи поняття конкурентноздатності студента вищого навчального закладу, Н. Борисова з позицій організації професійної підготовки виокремлює комплекс конкурентноздатності товару, що складається із трьох груп елементів: технічних, економічних і соціально-організаційних. Якщо розглянути ці елементи стосовно майбутнього фахівця – випускника ВНЗ, то ми одержимо такі параметри:

- *технічні*: спеціалізація, обсяг освоєної програми в годинах, дисциплінах, модулях; рівень підготовки, відповідність стандарту або перевищення його; сфери й межі використання; документ, що одержують, тощо;
- *економічні*: витрати на підготовку фахівця з урахуванням всіх витрат;
- *соціально-організаційні*: врахування соціальної структури споживачів, національних і регіональних особливостей в організації виробництва, тобто підготовки, працевлаштування й реклами майбутніх фахівців [1].

Таким чином, беручи до уваги всі перераховані вище чинники, ми погоджуємося з авторами в тому, що при виробництві будь-якого товару або послуги необхідно забезпечувати його конкурентноздатність і, як наслідок, конкурентноздатність фірми на даному ринку.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Участь у конкуренції, прояв громадянської активності покладається передусім на молоді покоління – покоління людей, які не “засмічені віджилими ідеологічними стереотипами, здатних до сміливості, творчості” [8].

У рамках економічного підходу до досліджуваного поняття ми особливу увагу звертаємо на конкурентні відносини в трудовій сфері, тому що характерною ознакою ринкових відносин стала наявність ринку праці, де праця як категорія ринкової економіки є найбільш складним у своєму використанні економічним ресурсом. Як і будь-який інший ресурс, праця продається, купується й має ціну, що відбиває особливості й стан ринку праці, співвідношення на ньому попиту та пропозиції [1]. Крім попиту та пропозиції конкуренція також є елементом функціонування ринку праці. Так, М. Поварич конкуренцію на ринку праці визначає як суперництво між учасниками ринку, зацікавленими у вигідному продажі своєї робочої сили. Причому конкуренція на ринку праці має два боки: з одного боку – конкуренція між роботодавцями за найбільш кваліфікованого й фізично здорового працівника, а з іншого – конкуренція між людьми за найбільш престижні робочі місця [1].

Таким чином, у зв'язку з існуючою конкуренцією на ринку праці важливого значення набуває конкурентноздатність фахівця, яку можна розглядати як здатність фахівця більш ефективно подавати себе, свої трудові можливості роботодавцеві, швидко адаптуватися до роботи в умовах нестабільності ринкових відносин. З погляду фахівця, конкурентноздатність дає більше шансів вигідніше продати свою робочу силу. У той же час конкурентноздатність фахівця має значення й для роботодавця, тому що, з погляду роботодавця, конкурентноздатність працівників забезпечує його прибутковість [5; 6; 8]. Багато організацій заохочують прагнення своїх співробітників до конкурентноздатності, а також створюють для цього умови.

Так, науковці [4] констатують той факт, що молодь за останні роки втратила гарантії працевлаштування й змушена сама шукати місце своєї майбутньої роботи. Виходячи на ринок праці, з молоді формуються трудові ресурси, які є сукупністю суб'єктів молодого віку, що здатні до праці й допущені законодавством до трудової діяльності [4]. Молодіжні трудові ресурси мають низку соціально-економічних особливостей, що відбивають специфіку їхньої позиції на ринку праці. До цих специфічних особливостей належать такі: висока потенційна й реальна мобільність як у соціально-професійному, так і просторовому вимірах; високі показники фізичного й ментального здоров'я, витривалості тощо; недостатній життєвий і виробничий досвід; навченість, сприйнятливість до здобуття нових знань і підвищення кваліфікації, висока потенційна здатність до якісного вдосконалення; орієнтація на знання, здобуті в процесі виховання й освіти; підвищена сугестивність, сприйнятливість до зовнішнього впливу й впливу (як позитивному, так і негативному) [4].

Незважаючи на такі можливості, значна частина потенціалу молоді в цей час виявилася незатребуваною, що є значною соціальною проблемою.

З одного боку, як зазначає Г. Егіазарян [1], втрата гарантії в здобутті освіти й працевлаштуванні ставить молодь перед необхідністю шукати шляхи самовизначення. З іншого боку, системі виховання й освіти в нових умовах не повною мірою вдається сформувати в молодих людях сукупність тих рис і характеристик, які мають попит на ринку. Сьогодні студенти-випускники особисто відповідають за забезпечення себе роботою, причому, з погляду ринку праці, “людина-працівник” – це товар, попит на який залежить від кон'юнктури і якості самого “товару”. На відміну від минулих років у ринковій економіці професійне майбутнє людини в наш час є

невизначеним. Студенти ризикують тим, що, почавши спеціалізацію занадто рано, вона може згодом виявитися незатребуваною у ринковій економіці, яка швидко змінює свої орієнтири.

Нам видається важливим той факт, що людина повинна психологічно готуватися до необхідності швидко засвоювати навички й виконувати різні функції, тобто бути універсальним працівником. Ринок праці визначає, що головним стає не кількість знань, що, звичайно, важливо, а здатність вирішувати проблеми, уміти виявляти себе в непередбачених ситуаціях. Отже, для конкурентноздатності молоді необхідні інструментальні знання, практичні навички й прагматичне мислення.

Окрім цього, конкурентноздатність випускників ВНЗ залежить і від чинників, що відбивають відносно низьку конкурентноздатність молоді на ринку праці: брак у молоді професійних знань, відсутність необхідної кваліфікації й трудових навичок; прагнення частини молоді поєднувати роботу з навчанням, що створює додаткові труднощі для роботодавця; низький рівень активності й заповзятливості частини молоді при вирішенні питань працевлаштування; слабка інформованість молоді про стан ринку праці й попит на конкретні спеціальності; відсутність у частини молоді готовності працювати в організаціях із установленими правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Для суспільства і окремої людини має значення будь-який його економічний вчинок, його економічне рішення, тому кожного слід виховувати, навчати тому, як приймати рішення, що при цьому враховувати, як долати бар'єри нерозуміння економічних процесів. Основу економічної свідомості становить економічне мислення, виховане на міцних методологічних підставах. Серед цих підстав виокремимо:

- знання, розуміння законів конкуренції і економії часу – витіснення з ринку неякісних товарів і послуг; закон економії суми минулої, живої і майбутньої праці на одиницю корисного ефекту об'єкта за його життєвий цикл;
- розуміння суті й особливостей закономірних еволюційних змін в економіці, трансформації соціально-економічних систем, оновлення їх нових форм, структур, дотримання принципу спадкоємності;
- знання, урахування закономірностей формування регіональних господарських систем, чинників конкурентної боротьби;
- урахування суперечностей, що виникають як на міжнародному, регіональному рівні, так і на мікрорівнях;
- розуміння способів перекладу теоретичних концепцій на мову практичних рішень, програм, дій.

Сформованість економічного мислення зможе забезпечити здатність підпорядковувати тактичні рішення стратегічним цілям, не йти за подіями, а спрямовувати їх перебіг на основі прогнозування дій.

Економічне мислення реалізується в економічній діяльності, або економічній поведінці – “сукупності дій у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і духовних благ”.

Особливе значення дане положення має для діяльності економіста-професіонала, підприємця. Видами їхньої діяльності є бізнес, комерція, підприємництво, в основі яких – прагнення людей до самостійності, збагачення, престижності і самоствердження. Дані потреби, мотиви становлять внутрішнє, об'єктивне джерело розвитку конкурентноздатності.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Аналіз і узагальнення літератури [1-10] дозволили виявити комплекс необхідних якостей, умінь:

- володіти необхідними організаційними якостями підприємця, мати відповідну кваліфікацію і ділові якості;
- знати й удосконалювати якість цивілізованого підприємця;
- обрати відповідну нішу на вітчизняному і міжнародному ринках;
- вивчити і знати організаційно-правові основи підприємницької діяльності;
- обрати відповідну форму підприємництва;
- обрати стратегію і тактику економічної поведінки підприємництва;
- розробити програму підприємницької діяльності і визначити шляхи її реалізації;
- сформувати творчий колектив однодумців;
- створити ділову і творчу атмосферу в підприємницькому колективі, удосконалюючи його організаційну культуру;
- освоїти методи соціального партнерства, вміти встановлювати і підтримувати ділові, науково-виробничі, особистісні комунікації;
- удосконалювати стиль і методи роботи, орієнтуючись тільки на споживача на основі вивчення попиту і пропозиції;
- створити і постійно удосконалювати інформаційну систему маркетингового обслуговування;
- знати методи прийняття ризикових рішень, уміти здійснювати комплексний аналіз господарської діяльності фірми.

Проаналізувавши різні підходи до досліджуваного поняття, ми розуміємо поняття “конкурентноздатність” як комплексну характеристику конкуруючого суб’єкта (об’єкта), що виявляється в здатності відповідати потребам ринку праці та витримувати конкуренцію, протистояти конкурентам. Конкурентноздатність може виявлятися тільки в конкуренції.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що в соціології конкурентноздатність трактується як основа стабільності суспільства (Н. Мухамеджанова); синтез інтегрально характеризуючих її здібностей і особистісних якостей, що забезпечують успішну соціалізацію в суспільстві й активну адаптацію на ринку праці (А. Флієр); утворення, що формується впродовж життя людини, обумовлене соціальним впливом (О. Душкіна); уміння бачити довгострокову перспективу (Дж. Найсбіт).

У психології конкурентноздатність розуміється як здатність передбачати, оновлювати й використовувати всі можливості для розвитку (Л. Мітіна); продукувати інноваційні ідеї, теорії, технології, сприяти успішному розвитку суспільства (І. Ладанов, В. Пронніков); здатність вирішувати проблеми шляхом зіставлення, зіткнення, узгодження, взаємозбагачення предметних позицій взаємодіючих партнерів (Т. В. Куприянова); як комплексна властивість, що має свої ресурси: вік, психофізичне здоров’я, зовнішність, здібності, рівень інтелекту, запас енергії, а також моральні складники: систему цінностей, вірувань, особистих обмежень тощо (Б. Паригін).

У педагогічних дослідженнях конкурентноздатність за своєю сутністю асоціюється з успішністю людини як у професійній, так і в особистісній сферах. Дане поняття співвідноситься в науковій літературі з такими категоріями, як професійна компетентність (М. Чошанов, M. Linard, F. Rope), соціальна компетентність

(В. Масленнікова, П. Осипов, Т. Трегубова та ін.), особистісна компетентність (Є. Бондаревська, О. Гребенюк, Ю. Орлов та ін.).

Розглядається суть конкурентноздатності фахівця як готовність до участі в конкуренції, що ґрунтується на професійно-особистісних, індивідуально-особистісних і духовно-моральних ресурсах.

Конкурентноздатний фахівець розглядається не лише як “продукт виробництва” навчального закладу, але і як особистість, що володіє певними якостями; береться до уваги не тільки високий рівень результатів його діяльності, але й здатність вистояти й перемогти в конкурентній боротьбі.

Конкурентноздатність розкривається через пріоритетні, стрижневі якості особистості: чіткість цілей і ціннісні орієнтації, працьовитість, творче ставлення до справи, здатність до ризику, незалежність, лідерство, прагнення до неперервного саморозвитку, стресостійкість, прагнення до неперервного професійного зростання й високої якості продукту своєї праці (В. Андрєєв).

Деякі педагоги аналізують ті соціально значущі якості фахівців, на які необхідно орієнтуватися при підготовці студентів. Так, Д. Чернилевський у досліджуваному нами поняття “конкурентноздатність студента” включає комплексне поєднання професіоналізму й універсалізму [4].

Цікава, на наш погляд, тенденція, зазначена О. Полькіною, виявляється при оцінюванні ділових і особистісних якостей сучасного працівника. Замість терміна “професіоналізм” все частіше роботодавцями використовується термін “конкурентоздатність”. Отже, сьогодні крім професіоналізму, під яким розуміється володіння певними технологіями, потрібно щось таке, що може забезпечити конкурентноздатність фахівця на ринку праці.

Дійсно, як показує аналіз літератури (А. Копитов, А. Полякова, С. Тадеуш та ін.), сьогодні умови життя потребують від фахівців окрім професіоналізму ще низки елементів, які мають надпрофесійний характер. До них належать такі якості особистості, як самостійність, здатність до самозайнятості, творчий підхід до будь-якої справи, вміння доводити її до кінця; постійне навчання й відновлення своїх знань; гнучкість мислення; наявність абстрактного, системного й економічного мислення; вміння вести діалог, товариськість, сформована моральна позиція. Інші автори вказують на такі аспекти, як діловитість, ініціативність і заповзятливість; масштабність мислення; готовність до вирішення нестандартних проблем; вміння знаходити загальну мову з людьми (А. Полякова); професійна самодостатність і мобільність (А. Копитов); життєстійкість, швидка адаптація в новому соціальному середовищі, високий рівень домагань (С. Тадеуш). Конкурентноздатні фахівці мають успішну мотивацію у своїй професійній діяльності, серед якої провідні місця посідають матеріальні (прагнення до високооплачуваної роботи, пільги) і соціальні (прагнення посісти гідне місце в суспільстві відповідно до інтересів і можливостей) мотиви.

Крім того, конкурентноздатні переваги є у фахівців, які мають умовно названі нами “поліпрофесійні” знання й вміння, які є одним з компонентів конкурентноздатності. До них належать: вміння працювати на комп’ютері, користування базами даних, знання іноземної мови, розуміння економіки й бізнесу, фінансові знання, вміння трансферу технологій (перенос технологій з одних галузей в інші), знання маркетингу й збуту, презентації технологій і продукції.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Певний інтерес для нас становлять групи вимог до змістовної сторони конкурентноздатного фахівця, що запропоновані М. Фатхутліним і доповнені К. Сагіновим:

- група професійних вимог, що необхідна для кваліфікованого виконання службових функцій фахівця;
- група соціально значущих вимог, якими повинен володіти кожний член цивілізованого суспільства;
- група індивідуальних рис характеру [1].

Таким чином, можна виокремити три групи чинників, що впливають на конкурентноздатність фахівця, з яких перші дві групи формуються в процесі навчання, а вплив третьої групи залежить від якості професійного відбору при вступі до ВНЗ. Автор пояснює це тим, що молода людина приходить у ВНЗ ще не цілком сформованою особистістю, але вже зі сформованим характером. Якісна сторона конкурентноздатності фахівця буде залежати від того, наскільки будуть відповідати дійсності вимоги, сформульовані до фахівців із цими трьома групами чинників.

Отже, вчені згодні з тим, що конкурентноздатність особистості – це інтегральна характеристика, що становить собою сукупність якостей особистості, які визначають її здатність здійснювати певну діяльність ефективніше за інших, що вигідно відрізняє її від інших учасників конкуренції.

Ми визначаємо “конкурентноздатність майбутнього інженера-педагога” як інтегральну характеристику особистості майбутнього інженера-педагога, що виявляється в сукупності особистісних і професійних якостей, а також у професійно спрямованих знаннях і вміннях, орієнтаціях, які визначають успішність професійної діяльності щодо її організації в умовах вимог і запитів роботодавців і ринку праці.

У своєму дослідженні ми виокремлюємо такі компоненти конкурентноздатності інженера-педагога: *мотиваційно-когнітивний, особистісно-діяльнісний і рефлексивно-оцінний*. Сутнісна характеристика кожного зі структурних компонентів конкурентноздатності дозволяє розкрити взаємозв'язок між ними, визначити роль кожного в процесі формування конкурентноздатності майбутніх фахівців у процесі навчання у ВНЗ.

Мотиваційно-когнітивний компонент передбачає професійно спрямовану орієнтацію й мотивацію навчально-професійної діяльності, мотивацію досягнення, високий рівень домагань, потребу в саморозвитку і оволодінні професією, а також систему професійних знань: знання про професію і її особливості, постійне навчання й відновлення своїх знань; наявність абстрактного, системного й економічного мислення та його гнучкість, знання психологічних аспектів бесід з роботодавцем, знання про професійну діяльність, затребуваність професії інженера-педагога на ринку праці, усвідомленість значущості планування й здоров'я.

Особистісно-діяльнісний компонент містить особистісні якості, які можна звести в такі групи: а) ділові якості (професійна сфера): мобільність, дисциплінованість, активність, працьовитість, прагматичність, заповзятливість; б) якості, що характеризують ставлення до інших людей (сфера взаємодії між людьми, сфера спілкування): доброзичливість, товариськість, відвертість, колективізм; в) якості, що характеризують ставлення до життя (емоційна сфера): життєрадісність, різнобічна розвиненість, оптимізм, захопленість; г) індивідуальні якості, що підвищують самооцінку (сфера власного “я”): самостійність, принциповість, оригінальність, органі-

зованість, ризикованість. Ці якості можна розглядати як супутні конкурентноздатності, тому що в сприятливих ринкових умовах вони допомагають успішному здійсненню планів, досягненню поставлених цілей, а в стресових ситуаціях – виживанню молодих людей.

Уміння інтелектуального, комунікативного, регулятивного, організаторського й дослідницького характеру, що визначають успішність конкурентноздатної поведінки, дозволяють студентам ефективно опановувати обрану професію й здійснювати в майбутньому професійну діяльність: а) аналізувати ситуацію і робити адекватні висновки; б) здійснювати творчий підхід до будь-якої справи, доводити її до кінця, складати резюме, здійснювати самопрезентування, вести діалог і переговори, спілкуватися з роботодавцем; в) працювати на комп'ютері й користуватися базами даних; г) бути самостійним, комунікабельним, толерантним; д) мати гідний зовнішній вигляд; е) швидко адаптуватися в новому соціальному середовищі; ж) виконувати дослідницьку роботу.

Рефлексивно-оцінний компонент передбачає самооцінку, самоконтроль і самоаналіз, управління саморозвитком і професійним зростанням, саморегуляцію поведінки й діяльності. На основі розвинених умінь рефлексивного характеру (спостереження за собою, своєю діяльністю та способами її здійснення, самостійне планування, організація процесу пізнання, здійснення контролю і оцінки отриманих результатів). Рефлексивні процеси спрямовані на розвиток самосвідомості, осмислення та орієнтацію дій суб'єкта (інтелектуальна рефлексія), самоаналіз, самоорганізацію себе, свого стану – внутрішніх психічних актів, свого цілісного “Я” (особистісна рефлексія) та через осмислення (аналіз) людиною особистості та діяльності партнера по спільній діяльності, взаємовідображення суб'єктами один одного (міжособистісна рефлексія).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило дійти таких висновків.

Було визначено, що “конкурентноздатність майбутнього інженера-педагога” - це інтегральна характеристика особистості майбутнього інженера-педагога, що виявляється в сукупності особистісних і професійних якостей, а також у професійно спрямованих знаннях і вміннях, орієнтаціях, які визначають успішність професійної діяльності щодо її організації в умовах вимог і запитів роботодавців і ринку праці.

Також було виокремлено такі компоненти конкурентноздатності інженера-педагога: *мотиваційно-когнітивний, особистісно-діяльнісний і рефлексивно-оцінний.*

Одним з найважливіших чинників підвищення якості вищої освіти в Україні є, на нашу думку, система формування конкурентноздатності майбутніх випускників у період їхнього навчання у ВНЗ. Ця проблема є сьогодні дуже актуальною й порушується вченими в публікаціях у соціально-економічній і педагогічній літературі. Разом з тим, практично відсутні наукові дослідження з проблеми формування конкурентноздатності у вищих інженерно-педагогічних навчальних закладах, що потребує подальшого її вирішення.

Список літератури: 1. Ангеловский А.А. Формирование конкурентоспособности студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе: дис. ... канд. пед. наук . А.А. Ангеловский. - Магнитогорск, 2004. - 193 с. 2. Андреев В.И. Саморазвитие творческой конкурентоспособности личности / В.И. Андреев – Казань, 1992. – 207 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

3. Бурдые П. Начала. Choses dities. – М.: Socio-Logos. – 1994. – 288 с. 4. Волков О.И., Віткін Л.М., Хімічева Г.І., Зенкін А.С. Системи якості вищих навчальних закладів: теорія і практика. – К.: Наукова думка, 2006. – 301 с. 5. Клаудио де Моура, Кастро. От плановой к рыночной экономике: последствия для профобразования // Подготовка кадров: по пути к рыночной экономике. – Женева, 1993. – С. 33-47. 6. Немчин А.М., Минаев Д.В. Вузы Санкт-Петербурга и рынок образовательных услуг: структура, конкуренция, проблемы // Обучение и карьера. - 2000. - №2. – С.38-40. 7. Никитин М.В. Практический маркетинг в микроэкономике учреждения профессионального образования: Учебно-прикладное пособие для менеджеров профессиональной школы. – М.: Изд-во БУК ЛТД, 1999. - 203 с. 8. Новиков А.М. Экономика конкурентоспособна, а образование? //Специалист. – 2001. - № 4. - С.207. 9. Панкрухин А. Маркетинг образовательных услуг. – М., 1995. – 168 с. 10. Шипилина Л.А. Подготовка менеджеров образования в педагогическом университете /Монография. – Омск: ОГПУ, 1998. – 293 с.

Bibliography (transliterated): 1. Angelovskij A.A. Formirovanie konkurentosposobnosti studentov v processe pro-fessional'noj podgotovki v vuze: dis. ... kand. ped. nauk . A.A. Angelovskij. - Magnitogorsk, 2004. - 193 s. 2. Andreev V.I. Samorazvitie tvorcheskoy konkurentosposobnosti lichnosti / V.I. Andreev – Kazan', 1992. – 207 s. 3. Burd'e P. Nachala. Shoses di-ties. – М.: Socio-Logos. – 1994. – 288 s. 4. Volkov O.I., Vitkin L.M., Himicheva G.I., Zenkin A.S. Sistemi jakosti vishhih navchal'nih zakladiv: teorija i praktika. – К.: Naukova dum-ka, 2006. – 301 s. 5. Klaudio de Moura, Kastro. Ot planovoj k rynochnoj jekonomike: posledstviya dlja profobrazovanija // Podgotovka kadrov: po puti k rynochnoj jekonomi-ke. – Zheneva, 1993. – S. 33-47. 6. Nemchin A.M., Minaev D.V. Vuzy Sankt-Peterburga i rynek obrazovatel'nyh uslug: struktura, konkurencija, problemy // Obuchenie i ka-r'era. - 2000. - №2. – S.38-40. 7. Nikitin M.V. Prakticheskij marketing v mikrojeko-nomike uchrezhdenija professional'nogo obrazovanija: Uchebno-prikladnoe posobie dlja menedzherov professional'noj shkoly. – М.: Izd-vo BUK LTD, 1999. - 203 s. 8. Novikov A.M. Jekonomika konkurentosposobna, a obrazovanie? //Specialist. – 2001. - № 4. - S.207. 9. Pankruhin A. Marketing obrazovatel'nyh uslug. – М., 1995. – 168 s. 10. Shipilina L.A. Podgotovka menedzherov obrazovanija v pedagogicheskom universitete /Monografija. – Омск: OGPU, 1998. – 293 s.

УДК 372.371

О. Romanovska

CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT "COMPETITIVE FUTURE ENGINEERS-TEACHERS"

The article is devoted to the actual problems such as the competitiveness of the future expert engineering-pedagogical profile. Modern society places ever increasing demands on the preparation of students. Higher education institutions do not fully use their potential for the preparation of competitive specialists, can not fully form in the minds of the students model their future real activity. The author analyzes the different approaches to the definition of "competition", "competitive", "competitiveness specialist". In the study, the concept of "competitiveness" refined and defined as an integral characteristic of the personality of the future engineer-teacher, which is expressed in a set of personal and professional qualities, as well as professional orientation

knowledge and skills, attitudes that determine the success of professional work with respect to its organization in terms of requirements and requests of employers and job market. The study also highlighted the competitiveness of such components engineer-teacher: motivational-cognitive, personal and reflexive-activity-evaluation. The essential characteristic of each of the structural components of competitiveness can reveal the relationship between them, define the role of each in the process of formation of competitiveness of future professionals in the learning process in higher educational establishments. The author notes that a modern professional education should be aimed specifically at the competitiveness of the formation of future specialists.

Keywords: market, competition, competitiveness, engineer-teacher, components of competitiveness.

УДК 372.371

Е.А. Романовская

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ “КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ БУДУЩЕГО ИНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА”

Статья посвящена рассмотрению такой актуальной проблемы как конкурентоспособность будущего специалиста. Проведен анализ различных подходов к определению понятий “конкуренция”, “конкурентоспособность”, “конкурентоспособность специалиста”, раскрывается сущность понятия “конкурентоспособность инженера-педагога” и выделены ее основные компоненты. Автор отмечает, что современное профессиональное образование должно быть направлено именно на формирование конкурентоспособности у будущих специалистов.

Ключевые слова: рынок, конкуренция, конкурентоспособность, инженер-педагог, компоненты конкурентоспособности.

Стаття надійшла до редакційної колегії 29.05.2015

Д. В. Коваленко

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА

У статті представлено теоретичне обґрунтування необхідності внесення змін у зміст чинної правової підготовки студентів в умовах вищої інженерно-педагогічної освіти відповідно до проблеми забезпечення належного виконання фахівцями професійних функцій. Розроблено науково-методичне забезпечення змісту професійно-правової підготовки шляхом його удосконалення, доповнення за різними напрямками професійно-правової підготовки: навчальної, виховної, науково-дослідницької роботи студентів.

Ключові слова: професійно-правова підготовка, система, майбутній інженер-педагог, зміст професійно-правової підготовки, науково-методичне забезпечення змісту.

Постановка проблеми. На підставі проведеного аналізу наукових праць (Н. Брюханова, О.Коваленко, М.Лазарєв, Т.Лазарєва, Л.Штефан та ін.) професійно-правову підготовку майбутнього інженера-педагога схарактеризовано як обов'язковий складник його професійної підготовки, процес забезпечення правовими знаннями, професійно значущими вміннями використання правових знань у професійній інженерно-педагогічній діяльності, що сприяють формуванню належного рівня правосвідомості, правової культури особистості, а також професійно-правової компетентності фахівця. Теоретично обґрунтовано систему професійно-правової підготовки майбутнього інженера-педагога, що має цільовий, змістовий, процесуальний і результативний блоки.

Визначено й схарактеризовано принципи конструювання змісту професійно-правової підготовки студентів у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі: принцип системності; оптимізації об'єму навчального матеріалу; єдності теорії і практики; професійної спрямованості змісту навчального матеріалу; професійного становлення і розвитку особистості фахівця в діяльності; професійної актуальності змісту.

Розроблена система безперервної професійно-правової підготовки потребувала науково-методичного забезпечення, що було спрямоване перш за все на вдосконалення змісту професійно-правової підготовки.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й розробити науково-методичне забезпечення змісту системи професійно-правової підготовки студентів у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз змісту професійно-правової підготовки, що існує у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі, засвідчив необхідність цілеспрямованої роботи з узгодження різних напрямів професійно-правової підготовки (навчальної, виховної, науково-дослідної роботи студентів), забезпечення їхнього взаємозв'язку, наступності і послідовності тощо.

Навчально-методичне забезпечення є однією з організаційно-педагогічних умов функціонування системи безперервної професійно-правової підготовки майбутніх фахівців інженерно-педагогічної галузі і враховує положення документів, що

© Д. В. Коваленко, 2015

регламентують зміст освіти у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі: галузевих стандартів вищої інженерно-педагогічної освіти, навчальних планів з підготовки фахівців інженерно-педагогічної галузі, розроблених навчально-методичних посібників з правової освіти, практикумів, методичних рекомендації щодо організації виховної, науково-дослідної, самостійної роботи студентів під час професійної підготовки; навчальних програм з правознавчих дисципліни і навчально-методичних комплексів з їх забезпечення; матеріалів та завдань для самостійної роботи студентів, тематики рефератів та науково-дослідних завдань, завдань для практики; тестів для контролю та модульного контролю рівня навчальних досягнень студентів тощо. Окрему увагу треба приділити забезпеченню додаткової освіти, що передбачає впровадження факультативів для студентів різних курсів професійно-правового напрямку, враховуючи прогалини, що існують у змісті професійно-правової підготовки і перешкоджають реалізації безперервності професійно-правової підготовки майбутніх інженерів-педагогів.

Щодо забезпечення змісту професійної підготовки варто зауважити, що на сучасному етапі функціонування освіти в Україні йдеться про розроблення навчально-методичних комплексів, до складу яких входять: програма навчальної дисципліни, робоча навчальна програма дисципліни, зміст лекційного курсу, інструктивно-методичні матеріали до практичних (лабораторних, семінарських) занять з критеріями оцінювання, перелік завдань або інструктивно-методичні матеріали до самостійної роботи студентів, індивідуальні навчально-дослідні завдання (тематика курсових та дипломних робіт, тематика контрольних завдань, якщо вони передбачені навчальним планом), форми і види контролю знань студентів.

При створенні навчально-методичних комплексів у системі неперервної професійно-правової підготовки майбутніх інженерів-педагогів виходили з того, що вони мають надзвичайно важливе значення і від їх якості та повноти значною мірою залежить якість професійно-правової підготовки майбутніх фахівців.

Як засвідчив проведений аналіз фонду навчально-методичної літератури бібліотеки Української інженерно-педагогічної академії, він налічує достатню кількість навчальної літератури з правознавчих дисциплін і регулярно оновлюється з урахуванням нових досягнень у галузі права. У бібліотеці є відкритим доступ до електронних ресурсів, серед яких достатньо повно репрезентовано нормативно-правові ресурси професійної освіти в Україні. Забезпечено доступ до законодавчої бази даних “Ліга-Еліт” у відділі інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотеки. Постійно оновлюється база електронних ресурсів забезпечення змісту освітнього процесу: навчальні плани з підготовки фахівців різних спеціальностей, навчальні програми і навчально-методичні комплекси з усіх навчальних дисциплін, передбачених навчальними планами підготовки студентів – майбутніх інженерів-педагогів. Правознавчі дисципліни не є винятком: зміни, які щорічно вносяться у навчальні програми дисциплін, відбиваються в електронних версіях навчально-методичних комплексів.

Отже, проведений аналіз навчально-методичного забезпечення в бібліотеці та на кафедрах (педагогіки та методики професійного навчання, філософії та освітніх технологій, українознавства та політології, інтелектуальної власності) засвідчив, що студенти забезпечені навчально-методичною літературою з професійно-правової підготовки, але зміни в організації навчального процесу у зв’язку з упровадженням Болонської системи, залученням студентів з Азійського регіону тощо та в змісті навчання зумовили оновлення змісту професійно-правової підготовки, що спричинило

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

необхідність створення нових посібників і навчально-методичних комплексів з додаткових правових дисциплін, а також удосконалення змісту дисциплін педагогічного циклу шляхом внесення питань, присвячених професійно-правовим проблемам.

Під час дослідження було з'ясовано, що одним із нагальних завдань була розробка посібників, побудованих з урахуванням вимог Болонської системи навчання студентів. Відомо, що Болонською декларацією посилено акцент на системи оцінювання та контролю якості, акредитації та курс на зближення стандартів і процедур оцінювання. Однією з важливих умов є вироблення спільних систем контролю, орієнтованих на порогові стандарти, які встановлюватимуть вимоги до рівня підготовки випускників (результати), а не терміни та зміст підготовки. Таким чином, у європейських стандартах, як нормах якості вищої освіти, повинні бути зміщені акценти з кількісно-витратних показників на показники результату: компетентність, навченість, знання [7; 8].

Під час дослідження розроблено навчальні програми з навчальних дисциплін з урахуванням вимог ГСВО і специфіки інженерно-педагогічної освіти, з дотриманням вимог галузевих стандартів. Практична орієнтованість змісту навчальних програм правознавчих дисциплін має важливе значення, оскільки вони спрямовані на формування компетентностей, розвиток якостей, які необхідні майбутньому фахівцеві у його професійній діяльності. Загальновідомо, що навчальна програма з кожної дисципліни визначає інформацію, що обмежується конкретною дисципліною та її значущістю для професійної підготовки майбутнього фахівця. Навчальна програма у навчально-виховному процесі є складником навчально-методичного комплексу, визначає місце кожної дисципліни у системі неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців, мету її вивчення, зміст навчального матеріалу, організаційні форми та методи навчання, контроль рівня навчальних досягнень тощо.

Проведений аналіз змісту всіх дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки студентів в інженерно-педагогічному навчальному закладі, що можуть потенційно містити питання, присвячені професійно-правовим проблемам інженерно-педагогічної діяльності стосовно виконання всіх функцій, засвідчив, що в цілому існуюча навчально-методична база з професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів не задовольняє потребу у формуванні професійно-правової компетентності майбутнього фахівця. Такий висновок збігається з висновком дослідника професійної підготовки вчителя до правового забезпечення В. Одарія, що на підставі аналізу змісту підготовки майбутнього вчителя стверджує: “Модель нормативного регулювання суспільних і міжособових відносин з боку держави подається у предметах правознавчого, загальнокультурного циклу. Але те, як це нормативне регулювання може бути відображено на рівні міжособових відносин учителя і учня як осіб, кожна з яких має певні права і свободи, унормовані в праві, – у змісті ані психологічних, ані педагогічних, ані правових дисциплін не відображено. Натомість ця модель не має свого відображення й у свідомості майбутнього педагога” [3, с.56]. Отже, усвідомлення наявності дисциплін, у змісті яких повинен міститися правовий компонент професійної підготовки фахівця, зумовлений використанням правових знань, умінь і навичок під час виконання професійних функцій, натикається на проблему ігнорування необхідності відбиття правового компоненту у змісті навчальних дисциплін, що, у свою чергу, спричиняє незабезпечення спроможності фахівця виконувати належним чином професійні функції. Не кращою є ситуація й з забезпеченням правового аспекту у професійній підготовці майбутнього інженера-педагога,

як засвідчив проведений аналіз змісту нормативних документів, що регламентують процес підготовки, і власний досвід викладацької діяльності.

Погоджуємося з В. Одарієм [3] у тому, що традиційно зміст професійної підготовки майбутнього фахівця визначається через повноту і адекватність відображення в цьому змісті всіх аспектів його реальної практичної діяльності. Зміст професійної підготовки студента у вищому навчальному закладі постає як певна множина елементів, що відповідають множині елементів реальної професійної діяльності в тому її вигляді, як це відбувається на практиці. Як наслідок цього підходу, будь-які зміни в теоретичних уявленнях щодо змісту професійної діяльності фахівця, їх конкретизація та збагачення спричиняють зміни у структурі і змісті підготовки майбутніх фахівців до цієї діяльності. Отже, констатація змін у практичній професійній діяльності, актуальність використання правових засад під час виконання різних функцій логічно зумовлюють внесення змін у зміст професійної підготовки майбутнього фахівця, провідним напрямом якої є процес навчання, регламентований навчальним планом, програмами навчальних дисциплін тощо.

З метою забезпечення студентів-першокурсників знаннями про особливості інженерно-педагогічної спеціальності і її місце в структурі існуючих професій; особливості організації навчально-виховного процесу у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі; права та обов'язки українських та іноземних студентів в Україні; правила поведінки в стінах вишу і громадських місцях було удосконалено зміст такої важливої нормативної дисципліни, як "Вступ до спеціальності", з вивчення якої розпочинається процес професійної підготовки. Оскільки студенти-першокурсники повинні уміти орієнтуватися в системі навчальних занять у вищому навчальному закладі, у його структурних підрозділах, до змісту навчальної програми з цієї дисципліни було включено модуль "Загальна характеристика освітнього процесу". Організація навчального процесу у виші є новою і незрозумілою для вчорашніх школярів, що спричиняє у подальшому виникнення проблем, пов'язаних з навчанням, тому зміст цього модулю включав питання про організацію навчального процесу у вищому навчальному закладі за Болонською системою. Метою вивчення питань модулю є забезпечення налаштування студентів на постійну роботу під час аудиторних форм навчання і організацію систематичної самостійної роботи під час подальшого вивчення усіх навчальних дисциплін. Як методичне забезпечення з опанування матеріалу цього модулю було розроблено "Пам'ятку студента, що навчається за кредитно-модульною системою організації навчального процесу" з метою ознайомлення студентів-першокурсників з правилами навчання у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі.

У дослідженні розроблено та впроваджено навчально-методичний комплекс з дисциплін "Теоретико-правові основи освіти" для студентів першого курсу, що містить навчальну програму з дисципліни, зміст лекційного курсу, інструктивно-методичні матеріали до практичних занять і самостійної роботи з критеріями оцінювання. Розроблено навчальний посібник з цієї дисципліни, метою викладання якої є забезпечення усвідомлення студентами значення освіти у житті кожної людини, суспільства та людства в цілому, ролі освітнього права як системи норм, що впливають на особистість упродовж усього життя.

Основними завданнями вивчення дисципліни "Теоретико-правові основи освіти" було ознайомлення студентів з основними проблемами освітнього права як актуального напрямку сучасних наукових досліджень, засвоєння знань про

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

суб'єктивне право на освіту, джерела освітнього законодавства, правовідносини з приводу освіти, систему та стан освіти в Україні.

Так, у змісті дисципліни було враховано нагальну потребу з ознайомлення студентів з основами освітнього права, на якій наголошують сучасні дослідники. Так, В. Шкатула стверджує, що в багатьох країнах світу, зокрема в Росії з 1996 року [6], активно запроваджується викладання дисципліни “Освітнє право”, що свідчить про визнання на державному рівні існування такої галузі правових наук. Такі курси вивчаються як юристами, оскільки відповідні знання розширюють ринок надання ними послуг, так і правоохоронцями, оскільки галузь освіти залишається широким полем для запобігання, виявлення, документування, припинення порушень прав людини та їх поновлення. Для цих категорій фахівців навчальний курс з освітнього права має елективний характер – він обирається студентами самостійно. У Російській Федерації навчальна дисципліна “Освітнє право” має обов’язковий характер для студентів, що навчаються на педагогічних напрямках та спеціальностях [6], на що звертаємо увагу і ми в дослідженні стосовно запровадження у змісті дисциплін “Теоретико-правові основи освіти” відповідних питань.

На необхідність висвітлення питань, пов’язаних з освітнім правом, для усіх студентів звертають увагу представники студентського самоврядування України, зазначаючи “недостатнє та несвоєчасне ознайомлення викладачів та студентів з вимогами нормативно-правових актів, що діють у системі вищої освіти” [2]. Через це і викладачі, і студенти відчують утруднення у разі необхідності розв’язання проблем, що виникають у процесі навчання і виховання у вищому навчальному закладі, є неспроможними самостійно їх вирішити.

За оцінками фахівців [4], у навчальному процесі вищого навчального закладу України проблеми освітнього права відображені лише в межах курсів: “Адміністративне право України” (висвітлюються питання управління освітньою галуззю), “Конституційне право України” (поняття та зміст права на освіту) [4]. Водночас, “у більшості юридичних факультетів університетів США пропонуються курси «Освітнього права» («Educational Law»)". В Україні піонером у цій сфері свого часу став Київський національний університет імені Тараса Шевченка, з 2000-2001 навчального року на першому курсі бакалаврату якого запроваджено навчальну дисципліну “Законодавство про освіту” загальним обсягом 72 години [4].

Ураховуючи необхідність вирішення “завдання гармонізації правового регулювання відносин у сфері освіти, розв’язання яких неможливе без відповідного теоретичного аналізу та підвищення правосвідомості учасників освітніх правовідносин” [1, с.5], науково-педагогічними працівниками Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за ініціатииви Луганської Правової Фундації та фінансової підтримки Міжнародного Фонду “Відродження” у 2010-2011 навчальних роках в освітній процес двох університетів запроваджено навчальну дисципліну “Освітнє право”. Для супроводу вивчення цієї дисципліни майбутніми педагогами та майбутніми юристами впроваджено дистанційний курс, розроблений за допомогою віртуального навчального середовища LMS MOODLE.

Така увага науковців і практиків України до питань освітнього права є своєрідним проривом, що розкриває нові можливості щодо розроблення нормативної бази в галузі освітньої політики, правоосвітньої діяльності стосовно фахівців, виконання професійних функцій яких пов’язано із застосування засад освітнього права.

Розроблений нами курс “Теоретико-правові основи освіти” розрахований на 54 години (1,5 європейського кредита) і містить 2 змістові модулі “Загальний огляд основ освіти в Україні” і “Особливості діяльності навчальних закладів”. До змісту дисципліни внесено питання, присвячені ознайомленню студентів з основними положеннями таких нормативно-правових актів, як Закон України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про професійно-технічну освіту” тощо; основними положеннями груп нормативно-правових актів щодо акредитації та ліцензування закладів освіти та правил надання і забезпечення освітніх послуг; особливостями найму та звільнення працівників у галузі освіти; основними положеннями щодо прав та обов’язків осіб, на яких спрямована діяльність закладів освіти, тощо.

Завдяки вивченню дисципліни “Теоретико-правові основи освіти” студенти мають вміти належним чином застосовувати у практичній діяльності юридичні терміни “освітньо-кваліфікаційний рівень”, “освітній рівень”, “науково-педагогічний працівник”, “базова вища освіта”, “повна вища освіта” тощо; здійснювати правовий аналіз нормативно-правових актів, які регулюють відносини в галузі освіти; аналізувати практичну діяльність фахівців та посадових осіб закладів освіти з точки зору належного застосування правових норм у повсякденній професійній діяльності.

Для підготовки всіх фахівців у вищому навчальному закладі загальнообов’язковим є вивчення правової дисципліни “Правознавство”, що є продовженням і поглибленим вивченням правових питань, опанування яких відбувалося під час навчання у загальноосвітньому навчальному закладі, як правило, у 9 класі. Безперечно, зміст питань з дисципліни “Правознавство” у вищих навчальних закладах за різними напрямками підготовки майбутніх фахівців має збігатися в деяких питаннях (стосовно забезпечення загальноправової підготовки з формування загальноправової компетенції громадянина Української держави). Проте зміст цієї дисципліни повинен містити правові питання, спрямовані на забезпечення формування спеціально-правової компетенції, пов’язаної з виконанням професійних функцій майбутнього фахівця.

Проведений аналіз змісту нормативної дисципліни “Правознавство”, що викладається у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі, засвідчив існування прогалин у змісті стосовно забезпечення професійної спрямованості матеріалу на виконання інженерно-педагогічних функцій майбутнього фахівця, у зв’язку з чим було внесено відповідні зміни у зміст.

Так, метою викладання навчальної дисципліни “Правознавство”, що містить чотири змістові модулі і розрахована на 2,5 кредита (90 годин), є підготовка спеціалістів управлінського профілю, які працюватимуть в умовах побудови правової держави та ринкової економіки. У професійному плані вивчення дисципліни спрямовано на правове регулювання у сфері виробничих відносин. Майбутній фахівець повинен опанувати необхідний мінімум правових знань як передумови успішної виробничої діяльності.

Завданням вивчення дисципліни студентами 2, 3 або 4 курсу відповідно до навчального плану підготовки фахівців різних інженерно-педагогічних спеціальностей за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр” є формування у студента: знань про основоположні відомості з теорії держави і права, основи цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права; умінь орієнтуватися в чинному законодавстві, аналізувати зміст нормативних актів, застосовувати теоретичні знання та принципи нормативних актів у практичному житті; навичок щодо

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

роботи з нормативно-правовими актами, правильного користування юридичною термінологією, правильного застосування правових норм у виробничо-службовій діяльності.

Проведений аналіз програми навчальної дисципліни “Правознавство” засвідчив наявність змістового модулю, що передбачає засвоєння основ трудового права: теми, присвячені питанням характеристики трудових правовідносин, припиненню трудових правовідносин, правовому регулюванню робочого часу і часу відпочинку, трудовій дисципліні, дисциплінарній та матеріальній відповідальності; правовому регулюванню трудових спорів.

Треба зазначити, що, дійсно, більшість науковців-розробників змісту правової підготовки майбутнього фахівця, незалежно від напрямку і спеціальності його професійної підготовки, звертають основну увагу на галузь трудового права в цілому. Для представника інженерної галузі пріоритетними є питання, пов’язані з правовим регулюванням процесу працевлаштування; видами трудових договорів; правилами внутрішнього розпорядку; індивідуальними та колективними трудовими спорами та порядком їх вирішення; наглядом і контролем за дотриманням законодавства про працю; відповідальністю за порушення трудового законодавства тощо.

Проте науковці-розробники змісту мало звертають уваги на те, що відповідно до чинного законодавства виконання інженерно-виробничої функції зобов’язує майбутнього фахівця забезпечувати безпеку представників робітничих професій при експлуатації виробничих будівель, споруд, обладнання; безпеку технологічних процесів і використовуваних у виробництві сировини і матеріалів; застосування засобів колективного та індивідуального захисту; дотримання умов праці на кожному робочому місці, що відповідають вимогам законодавства, тощо.

Інженер-педагог під час виконання інженерно-виробничої функції зобов’язаний проводити роботу, передбачену в нормах про охорону праці, зокрема щодо забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, з проведення обов’язкових медичних оглядів; проводити навчання та інструктаж працівників з техніки безпеки і виробничої санітарії, а також перевірку знання ними норм, правил та інструкцій з охорони праці; інформувати працівників про стан умов і охорони праці на робочому місці.

Забезпечення спеціально-правової компетенції, необхідної для виконання інженерно-виробничої функції, зумовило потребу в упровадженні до змісту нормативної дисципліни “Правознавство” спеціального змістового модулю, присвяченого питанням правового забезпечення виробничого процесу, управлінню процесами взаємодії на виробництві на правових засадах.

Отже, удосконалення змісту дисципліни “Правознавство”, передбаченої для вивчення студентами, що проходять підготовку за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр”, стосувалося забезпечення сформованості спеціально-правової компетенції щодо виконання управлінської функції в інженерно-виробничій діяльності інженера-педагога.

Аналіз змісту навчальної дисципліни “Теорія та методика виховної роботи” дозволив визначити можливості для внесення питань стосовно забезпечення під час навчальної діяльності формування професійно-правової компетентності щодо виконання правовиховної функції: оволодіння теоретичними основами правового виховання особистості, його роллю і особливостями у професійно-технічному навчальному закладі; ювенальної юстиції, її засад і можливостей упровадження стосовно

учнів професійно-технічних навчальних закладів; щодо питань забезпечення правового супроводу учнів тощо. Майбутній інженер-педагог під час професійної підготовки готується до виховання іншої особистості, професійним призначенням якої є виконання виробничих функцій.

Особливості правовиховної функції інженера-педагога зумовлені особливостями категорії учнів (у зв'язку з чим виховання часто пов'язано з перевихованням учнів професійно-технічних навчальних закладів, що зумовлює необхідність використання засад ювенальної юстиції); особливостями навчальної діяльності, яка дістає характеристику навчально-виробничої, адже, окрім навчання в аудиторіях, учні перебувають на виробництві, що посилює необхідність правовідповідної поведінки під час виконання ними виробничих функцій; необхідність організації їхньої дозвілєвої діяльності тощо.

Така вибіркова дисципліна, як “Корекційна педагогіка”, спрямована на забезпечення загальних знань студентів щодо забезпечення навчання і виховання особистостей з різного роду відхиленнями: у фізичному, психічному або поведінковому плані. У зв'язку з тим що на державному рівні проголошена необхідність забезпечення інклюзивного освітнього процесу із залученням дітей з обмеженими можливостями, такі знання з основ коректувальної педагогіки є професійно важливими для інженера-педагога. З позиції професійно-правової підготовки такі знання повинні супроводжуватися ознайомленням з положеннями правових документів, що регламентують інклюзію в навчально-виховному процесі професійно-технічного і вищого навчального закладу, шляхи соціального захисту таких учнів, про що обізнаним повинен бути і викладач професійно-технічного закладу, що виконує окрім навчальних ще виховну, організаційну функції тощо.

До змісту дисципліни “Корекційна педагогіка” було впроваджено змістовий модуль “Правова основа інтеграції молоді з обмеженими можливостями в освітнє та професійне середовище”, присвячений ознайомленню студентів з міжнародними та вітчизняними нормативно-законодавчими актами: Декларацією ООН про права інвалідів, Конвенцією ООН про права інвалідів, Законом України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”.

До змісту дисципліни “Методика професійного навчання”, під час вивчення якої студенти опановують дидактичні засади діяльності у професійно-технічному навчальному закладі, було внесено питання, пов'язані з формуванням умінь аналізувати і використовувати законодавчі документи про освіту при наданні характеристики принципів, рівнів та закладів освіти.

Оскільки функціями інженера-педагога в його професійній діяльності, виконання яких забезпечується сформованою професійно-правовою компетентністю, є технологічна і нормотворча функції, що передбачає складання стандартів професійно-технічної освіти з конкретної робітничої професії, розробку освітньо-кваліфікаційних характеристики, навчальних планів з підготовки фахівців конкретної галузі, іншої документації, що регламентує освітньо-виробничий процес з підготовки фахівців робітничих професій, для студентів четвертого курсу, що навчаються за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр”, було розроблено факультативний курс “Стандарти професійно-технічної освіти”.

До змісту курсу було включено питання з історії розвитку стандартизації професійно-технічної освіти; сучасних підходів до стандартизації професійно-технічної освіти в різних країнах світу; особливостей професійних стандартів як ос-

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

нови стандартів професійно-технічної освіти і методики розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій. Цей курс входив у комплекс забезпечення підготовки студентів до проходження педагогічної практики, під час якої вони працювали з такою документацією. Було розроблено “Методичні рекомендації щодо розробки робочих навчальних планів з конкретних робітничих професій у професійно-технічних навчальних закладах”.

Для спеціалістів і магістрів було розроблено курс “Нормативно-правове забезпечення освіти”, розрахований на 3 кредити. До змісту курсу було внесено питання з вивчення нормативно-правових актів, що регулюють питання освіти в Україні, та засвоєння їх класифікації; нормативно-правових актів щодо акредитації та ліцензування закладів освіти та освітніх послуг, найму та звільнення працівників у галузі освіти, положень щодо прав та обов’язків осіб, на яких спрямована діяльність закладів освіти.

До змісту дисципліни “Інтелектуальна власність” було внесено питання, пов’язані з формуванням у студентів системи знань у галузі законодавства України з охорони інтелектуальної власності щодо створення продуктів інженерно-педагогічної діяльності, що становлять собою інтелектуальну власність, а також питання, вивчення яких забезпечує формування навичок та уявлень, необхідних для здійснення творчої діяльності та захисту своїх особистих немайнових та майнових прав, як в Україні, так і поза її межами.

У змісті розроблених і удосконалених навчальних програм з правознавчих дисциплін ураховано характерні особливості майбутньої професійної діяльності інженерів-педагогів. У навчальних програмах відповідно до запропонованої системи неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців інженерно-педагогічного напрямку треба зазначити раціональну структуру, наступність, інтеграцію змісту, узгодженість форм і методів навчання, регламентується набір кінцевих цілей навчання, виховання та розвитку тих, хто навчається, що забезпечує єдність у плануванні процесу навчання; враховані внутрішньопредметні та міжпредметні зв’язки у змісті навчальних дисциплін, що забезпечують професійно-правову підготовку майбутнього інженера-педагога.

При розробленні навчальних програм ураховано, що вони мають повністю відповідати потребам європейського ринку праці залежно від того, коли присвоюється кваліфікація: після бакалаврського курсу навчання або після магістратури.

При складанні модульних програм з дисциплін керувалися такими принципами: цільове призначення інформаційного матеріалу, поєднання комплексних, інтегрованих і часткових дидактичних цілей, повнота навчального матеріалу в кожному модулі, відносна самостійність елементів модуля; реалізація зворотного зв’язку, оптимальна передача інформаційного й методичного матеріалу.

Постановка цілей здійснюється і при оформленні модуля викладачем, і при обробці модуля на занятті. Використання чіткої, упорядкованої системи цілей важливо, оскільки: забезпечує концентрацію зусиль викладача на визначенні першочергових завдань, порядку та перспективах подальшої роботи; сприяє ясності та гласності у спільній роботі викладача і студентів.

Швидке зростання обсягу правової інформації висуває до кожного викладача вимогу самостійного пошуку ефективних форм подання важливої інформації у науково-методичних виданнях. В умовах функціонування системи безперервної професійно-правової підготовки майбутніх інженерів-педагогів розробка навчально-

методичного комплексу сприятиме формуванню їх компетентностей і реалізації їх особистісного потенціалу.

Велику роль під час забезпечення змісту професійно-правової підготовки відводять правовому вихованню студента - майбутнього інженера-педагога. Суб'єктами забезпечення такого важливого напрямку є викладачі всіх дисциплін, що повинні виступати прикладом правовідповідної поведінки під час організації навчальної діяльності студентів. Адже саме тому і не існує педагогів, які викладали б і навчали певним чеснотам іншу особистість, бо кожна мить спілкування і взаємодії між педагогом і студентом має такий потенціал з формування позитивних якостей особистості, що формується. Викладачі власним прикладом повинні виховувати правосвідомість студентів, дотримуючись нормативних документів, що регламентують діяльність науково-педагогічних працівників.

Потенціал у забезпеченні формування професійно-правової компетентності має інститут кураторства у вищому навчальному закладі. Так, одним з напрямів роботи кожного куратора з академічною студентською групою є робота з правового виховання як "формування правової установки на узгодження прагнень і очікувань особистості з інтересами суспільства, тобто процес вироблення стійких правових принципів у правосвідомості вихованців, формування правової культури" [5, с.55]. Правове виховання студентів інженерно-педагогічного навчального закладу дістає професійно-орієнтованого характеру, адже в подальшій професійній діяльності правовиховну функцію виконуватимуть студенти.

Значення мають бесіди з ознайомлення студентів з правилами внутрішнього розпорядку і поведінки на території вищого навчального закладу, з типовими положеннями про студентський гуртожиток навчального закладу і правила внутрішнього розпорядку в ньому, про соціальне забезпечення студентської молоді. Окрему увагу треба приділяти проведенню роботи, спрямованої на організацію дозвілєвої діяльності студентів, спрямованої у тому числі і на згуртування студентської групи, вироблення толерантного ставлення один до одного, вироблення норм взаємодії.

Куратором у студентській групі повинні проводитися заходи, присвячені профілактиці негативних явищ у студентському середовищі, що можуть мати і правові наслідки: вживання алкогольних напоїв, тютюнопаління, наркозалежності тощо. Така робота є особливо ефективною, якщо організується як партнерські заходи із залученням спеціалістів, що можуть професійно вплинути на молодих людей: медиків, правоохоронців, юристів, представників соціальних служб, молодіжних організацій, діяльність яких може бути також спрямована на залучення студентства до активної діяльності на правових засадах (волонтерства, благодійних заходів тощо). Робота кураторів студентських груп повинна мати цілеспрямований, планований і систематичний характер, що зумовлює необхідність додаткової підготовчої роботи саме з кураторами.

Для реалізації правового самовиховання має значення організація студентського самоврядування як досвіду з реалізації управлінських функцій на правових засадах у навчальному процесі, що виховує самостійність і відповідальність за власні дії, формує вміння управлінської діяльності. Важливе значення участь у студентському самоврядуванні студентів – майбутніх інженерів-педагогів має для підготовки до реалізації правоосвітньої функції, адже забезпечує формування знань і умінь студентів з регулювання освітніх правовідносин з учасниками освітнього процесу у

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

правовому полі, захист власних прав і обстоювання прав інших, навчає дорослому життю і правовідповідній поведінці тощо.

Правове самонавчання, що є передумовою для навчально-наукової і науково-дослідної діяльності студентів, спрямованої на формування професійно-правової компетентності, повинно передбачати розширення кола досліджуваних студентами професійних проблем і включати проблеми професійно-правового характеру. Зрозуміло, що яким би досконалим не був зміст навчальних програм з підготовки студентів, яке б коло питань не охоплювали навчальні дисципліни з правових дисциплін, завжди залишається місце для самоосвіти. Із постановкою мети освіти на формування саме компетентності зростає роль самонавчання і самоосвіти взагалі і правової зокрема ще й через динамічність правових знань. Кожна дисципліна повинна орієнтувати і заохочувати студента до розширення і поглиблення системи правових знань шляхом самостійного опанування.

У змісті навчально-наукової роботи студентів треба передбачити ознайомлення з питаннями правового характеру, що розширюють обсяг знань студентів, передбачених темами аудиторних занять з правознавчих дисциплін і дисциплін, у яких наявним є правовий аспект. Потребує розроблення тематика наукових доповідей студентів на заняттях, науково-практичних конференціях, що поглиблюють правові знання, і які мали б обов'язково професійну спрямованість. Перспективним є вибір наукової теми для факультативного опрацювання на різних етапах підготовки студентів тощо. Така робота повинна бути систематичною, починаючи з другого курсу навчання студентів, коли вони знайомляться з теоретичними засадами наукової діяльності і самостійно виконують курсові проекти з фахових і педагогічних дисциплін. Участь у студентських олімпіадах, присвячених правовим аспектам професійної діяльності, студентських конкурсах творчих робіт, наукових конференціях – усе це може бути формами професійно-правової підготовки студентів за умови готовності викладачів до організації такої діяльності, стимулювання студентської аудиторії до неї.

До змісту навчально-виробничої практики студентів, яка організується на четвертому курсі й реалізується на базі професійно-технічних навчальних закладів, треба також впроваджувати завдання правового характеру для студентів. Адже саме на практиці студенти відпрацьовують свої уміння з розроблення навчальної документації, організації навчально-виховної діяльності, керуючись нормативними документами під час виконання педагогічних функцій; використання нормативних документів, організації діяльності з дотриманням вимог техніки безпеки і охорони праці тощо під час виконання виробничих функцій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, науково-методичне забезпечення змісту професійно-правової підготовки передбачало внесення змін, коригування за всіма напрямками професійно-правової підготовки у вищому інженерно-педагогічному навчальному закладі: у зміст правового навчання, правового виховання, правового самонавчання, правового самовиховання, навчально-наукової і науково-дослідної діяльності, практичної підготовки студентів на базах практики. Проте підвищити ефективність професійно-правової підготовки можливо не стільки внесенням змін у зміст, скільки завдяки технологічному забезпеченню цього процесу в умовах вищого інженерно-педагогічного навчального закладу.

Список літератури: 1. *Валєєв Р. Г.* Освітнє право України : навч. посібник / Р. Г. Валєєв. – Луганськ : Луганська правова фундація, 2011. – 287 с. 2. *Жмеренецький О.* Про реальний стан Вищої освіти України / Олексій Жмеренецький // [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.uass.org.ua/files/Docs/Analiz%20stanu%20HE%20Ukraine%20f0.Gmereneckiuy\).pdf](http://www.uass.org.ua/files/Docs/Analiz%20stanu%20HE%20Ukraine%20f0.Gmereneckiuy).pdf) 3. *Одарій В. В.* Підготовка майбутніх педагогів до правового забезпечення професійної діяльності / В. В. Одарій : дис. канд. пед. наук: 13.00.04; Південноукраїнський державний педагогічний університет. – Одеса, 2005. – 194 с. 4. *Слепченко А. А.* Законодавству про освіту – належне місце в навчальному процесі / А. А. Слепченко // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України : тези доповідей наук.-практ. конф., Київ, 27-28 травня 2010 р. – К. : Нора-Друк, 2010. – С. 169–172. 5. *Троцько Г. В.* Організація виховної роботи кураторів у вищому педагогічному навчальному закладі / Г. В. Троцько, А. О. Денисенко // Нормативне забезпечення виховної роботи куратора академічної групи вищого педагогічного навчального закладу : метод. рек. в 3 ч. - Ч. 3. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2007. – 102 с. 6. *Шкатулла В. І.* Образовательное право. Учебник для вузов / В. І. Шкатулла. – М. : Норма, 2001. – 681 с. 7. European Qualification Frameworks. [www. Esib.org](http://www.Esib.org). Haug G. Trends and Issues in Learning Structures in Higher Education in Europe : Background paper commissioned by the European Commission DG XXII for the Bologna Meeting of 18-19 June 1999 (Базовий документ, представлений на Болонську зустріч 18-19 червня 1999 року). 8. *Harris Christopher.* In the Shadow of Bologna / EAIE Forum, 2000. Special Edition. P. 22-24 (Під знаком Болоньї).

Bibliography (transliterated): 1. *Valeev R. G.* Osvitne pravo Ukraїni : navch. posibnik / R. G. Valeev. – Lugans'k : Lugans'ka pravova fundacija, 2011. – 287 s. 2. *Zhmerenec'kij O.* Pro real'nij stan Vishhoї osviti Ukraїni / Oleksij Zhmerenec'kij // [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: [http://www.uass.org.ua/files/Docs/Analiz%20stanu%20HE%20Ukraine%20f0.Gmereneckiuy\).pdf](http://www.uass.org.ua/files/Docs/Analiz%20stanu%20HE%20Ukraine%20f0.Gmereneckiuy).pdf) 3. *Odarij V. V.* Pidgotovka majbutnih pedagogiv do pravovogo zabezpechennja profesijnoї dijal'nosti / V. V. Odarij : dis. kand. ped. nauk: 13.00.04; Pivdenoukraїns'kij derzhavnij pedagogichnij universitet. – Odesa, 2005. – 194 s. 4. *Slepchenko A. A.* Zakonodavstvu pro osvitu – nalezhne misce v navchal'nomu procesi / A. A. Slepchenko // Problemi modernizacїї ta sistematizacїї zakonodavstva pro osvitu Ukraїni : tezi dopovidej nauk.-prakt. konf., Kiїv 27-28 travnja 2010 r. – K. : Nora-Druk, 2010. – S. 169–172. 5. *Trocko G. V.* Organizacija viovnoї roboti kuratoriv u vishhomu pedagogichnomu navchal'nomu zakladi / G. V. Trocko, A. O. Denisenko // Normativne zabezpechennja viovnoї roboti kuratora akademichnoї grupi vishhogo pedagogichnogo navchal'nogo zakladu : metod. rek. V 3 ch. Ch. 3. – Harkiv : HNPU imeni G. S. Skovorodi, 2007. – 102 s. 6. *Shkatulla V. I.* Obrazovatel'noe pravo. Uchebnik dlja vuzov / V. I. Shkatulla. – M. : Norma, 2001. – 681 s. 7. European Qualification Frameworks. [www. Esib.org](http://www.Esib.org). Haug G. Trends and Issues in Learning Structures in Higher Education in Europe : Background paper commissioned by the European Commission DG XXII for the Bologna Meeting of 18-19 June 1999 (Bazovij dokument, predstavljenij na Bolons'ku zustrich 18-19 chervnja 1999 roku). 8. *Harris Christopher.* In the Shadow of Bologna / EAIE Forum, 2000. Special Edition. P. 22-24 (Pid znakom Bolon'ї).

D. Kovalenko

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL SUPPORTING OF FUTURE ENGINEER-TEACHERS' VOCATIONAL-LEGAL TRAINING CONTENT

This article presents a theoretical background to the necessity of changes in the content of students' legal training during the higher engineering and pedagogical education in accordance with the problem of supporting the proper performance of specialists' professional functions.

The analysis of documents which regulate the content of future engineer-teachers' vocational-legal training suggests the necessity and possibility of amendments introduction to the present academic disciplines content which could contain potential questions that reveal the vocational-legal problems of engineering and teaching. In general, it is found that the present teaching materials for future engineer-teachers' training do not satisfy requirements to create the future specialist's vocational-legal competence. The author has developed training courses, the content of which is directly aimed to support the future engineer-teachers' readiness to perform professional duties on a legal basis. The content of the developed and advanced jurisprudential disciplines training programs considers characteristics of future engineer-teachers' professional activity.

The possibilities of educational work with students to promote the content of their vocational-legal training are analyzed and identified. The potential of students' research activities, curricular practical training and students' independent work on formation their vocational-legal competence is identified here too.

The technological process support of future engineer-teachers' vocational-legal training is required for further research.

Keywords: vocational-legal training, system, future engineer-teachers, vocational-legal training content, scientific and methodological providing of content.

УДК 378.1:62:34

Д. В. Коваленко

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ИНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА

В статье представлено теоретическое обоснование необходимости внесения изменений в содержание правовой подготовки студентов в условиях высшего инженерно-педагогического образования в соответствии с проблемой обеспечения надлежащего исполнения специалистами профессиональных функций. Разработано научно-методическое обеспечение содержания профессионально-правовой подготовки путем его усовершенствования, дополнения по разным направлениям профессионально-правовой подготовки: учебной, воспитательной, научно-исследовательской работы студентов.

Ключевые слова: профессионально-правовая подготовка, система, будущий инженер-педагог, содержание профессионально-правовой подготовки, научно-методическое обеспечение содержания.

Стаття надійшла до редакційної колегії 17.04.2015

А.Є. Книш

ПОНЯТТЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОБОТАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

У статті наведено аналіз поняття готовності до професійної діяльності як складного багатокомпонентного утворення. Подано аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень, присвячених вивченню сутності поняття готовності до професійної діяльності. Показано історію становлення наукових поглядів на проблему готовності до професійної діяльності у вітчизняній психології. Розглянуто особливості функціонального та особистісного підходів до визначення професійної готовності до діяльності. Детально розглянуто погляди європейських та північноамериканських дослідників на проблему підготовки майбутнього спеціаліста. Проаналізовано співвідношення понять “готовність до професійної діяльності” та “професійна компетентність”. Уточнено структуру та компоненти готовності до професійної діяльності у вітчизняній, європейській та американській психології. Основними визначено компетентнісний та особистісний компоненти готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: *готовність, професійна діяльність, компетентність, компетенція, професійний розвиток, становлення професіонала.*

Постановка проблеми. Сьогодні наша країна знаходиться в стані масштабного реформування усіх сфер та напрямків суспільного життя. Зміни прямо чи опосередковано зачіпають майже кожного громадянина. Для здійснення трансформаційних процесів у суспільстві зростає потреба у фахівцях нового рівня, що не тільки володіють базовими професійними компетенціями, а й характеризуються наявністю у них якісно нового рівня готовності до професійної діяльності.

Все це ставить перед системою освіти низку конкретних завдань щодо забезпечення якості професійної підготовки професіоналів нового рівня. Для якісного вдосконалення цього процесу необхідно в першу чергу визначитися з тим, що становить собою готовність до професійної діяльності молодого фахівця, які структурні компоненти вона містить, яких засобів формування потребує.

Аналіз останніх досліджень вказує на те, що у вітчизняній науці немає єдиного підходу до визначення готовності до професійної діяльності. Крім того, погляди вітчизняних вчених досить сильно розходяться з поглядами зарубіжних науковців на проблему професійної готовності та підготовку професіоналів. Саме існуючі розбіжності у вітчизняній та зарубіжній системах поглядів на проблему готовності змусили нас звернутися до аналізу та зіставлення їх змісту.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Аналіз існуючих в науковому просторі понять дозволив виокремити такі визначення готовності: 1) стан, що обумовлений наявністю стійкої установки на виконання певного виду діяльності; 2) рівень сформованості психологічних властивостей, що обумовлюють успішне виконання діяльності; 3) активно-дієвий стан, що характеризується мобілізацією всіх сил організму для виконання певного завдання; 4) стан, за якого організм демонструє високі показники адаптивності до умов дійсності, що змінюються; 5) стан готовності до дії, що поєднує в собі різні сторони та компоненти готовності до діяльності.

© А.Є. Книш, 2015

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Питання готовності людини до діяльності розглядається у вітчизняній науці вже більше століття. За цей час з цього питання було нагромаджено велику кількість теоретичних та практичних досліджень. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує розгляд течій та підходів, що розроблялися в останні шість десятиліть і беруть свій початок у роботах представників радянської психології.

У роботах класиків діяльнісного підходу (О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн) прийнято розглядати психологічну готовність як сукупність тих здібностей, якостей та властивостей особистості, що є необхідними для здійснення діяльності. Наприкінці 60-х років поняття готовності привернуло увагу спортивних (Ф. Ю. Генів, А. Ц. Пуні) та військових (М. І. Дьяченко, О. М. Столяренко) психологів. Дослідники цих напрямків розглядали готовність як короткотерміновий стан функціональної налаштованості психіки спеціаліста на вирішення певних завдань, що відповідають його прямим обов'язкам. Саме поняття готовності у розумінні цих вчених визначалося через терміни "пильності" (Л. С. Нерсисян, В. М. Пушкін), "мобілізаційної готовності" (Ф. Ю. Генів), "працездатності" (М. Д. Левітов), "передстартового стану" (А. Ц. Пуні) та ін.

Трохи пізніше готовність стає предметом вивчення представників педагогічної та соціальної психології (А. О. Деркач, Л. О. Кандибович, А. К. Маркова, В. О. Сластьонін). Представники цих психологічних напрямків вже більш схилиються до розгляду готовності як довготермінового стану.

У вітчизняній та зарубіжній літературі на даний момент вивчаються: змістовні характеристики поняття "готовність до праці" (О. Г. Асмолов, С. Д. Максименко, К. К. Платонов); окремі структурні компоненти готовності до діяльності (Є. О. Клімов, Н. Ф. Кузьміна, А. К. Маркова); рівні сформованості готовності до діяльності (А. Д. Ганюшкін, М. І. Дьяченко, Л. В. Кондрашова, Л. Е. Орбан); критерії готовності до праці (Е. М. Іванова, Є. С. Чугунова). Останніми роками з'являється все більше досліджень, присвячених вивченню готовності до праці спеціалістів окремих напрямків: педагогів (Н. П. Волкова, Л. В. Кондрашова, С. А. Литвиненко), військових (М. І. Д'яченко, О. М. Керницький, А. М. Столяренко), інженерів (Н. В. Кузьменко), управлінців (М. І. Д'яченко, Л. О. Кандибович, Л. М. Карамушка), психологів (Ж. П. Вірна, Т. В. Жванія, І. А. Ендеберк, Н. М. Петрученко, Л. З. Сердюк).

Разом з тим, приділяється недостатня увага співвідношенню розуміння поняття "готовності до професійної діяльності" у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі.

Метою статті є розгляд змісту вітчизняного й зарубіжного підходів до вивчення проблеми готовності до професійної діяльності та аналіз їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Значний вклад в розвиток поняття готовності до діяльності зробили М.І. Дьяченко та Л.О. Кандибович, які здійснили масштабний аналіз та систематизацію підходів до визначення готовності до професійної діяльності. На основі свого дослідження вчені визначили готовність як важливе професійне утворення, що включає адекватні вимогам професії риси характеру та темпераменту; набір необхідних для здійснення професійної діяльності здібностей та знань, умінь і навичок; стійку систему мотивів та спрямованостей; професійно важливі психофізіологічні особливості [4]. Учені дійшли згоди в тому, що тривала готовність діє, постійно виявляється і є важливою передумовою професійної діяльності як такої. Вона обов'язково містить систему стійких компонентів та психічних утворень – знань, умінь та навичок професійної діяльності, професійно важливих якостей, особистісних

цілей та цінностей, вподобань та мотивів. Також під час досліджень вчені дійшли висновків, що поняття готовності до діяльності важливо співвідносити з такими характеристиками особистості, як здібності, компетентність, професіоналізм.

В рамках діяльнісного підходу можна виокремити два основних напрямки у вивченні готовності особистості до діяльності: функціональний та особистісний. Представники функціонального підходу зосереджують свою увагу на вивченні готовності до специфічних видів професійної діяльності (спортивної, екстремальної та ін.). Саме через це вони цілком і повністю акцентуються на розгляді функціональної відповідності стану особистості вимогам праці та здатності особистості до тривалого підтримання працездатності. На наш погляд, таке тлумачення готовності є занадто вузьким і таким, що не враховує особливості попередньої особистісної та академічної підготовки.

Особистісний підхід, на нашу думку, більш повною мірою відображає зміст поняття готовності до діяльності. Представники цього підходу розуміють готовність як особистісне утворення, прояв індивідуальних рис, що обумовлюють високу ефективність та результативність професійної діяльності. Так, Б. Г. Ананьєв наполягав, що готовність до діяльності - це сукупність професійно значущих здібностей [1]. Особистісний підхід розглядає готовність до діяльності як єдність особистісно значущих професійних властивостей, що відрізняються залежно від ролі в регуляції професійної та побутової діяльності. При цьому інтегруюча роль повністю визначається тими особистісними якостями, що забезпечують спрямованість людини на певний тип діяльності (В. С. Ільїн, В. В. Серіков та ін.). Отже, можемо констатувати, що поряд з двома основними елементами готовності (навичковим та особистісним) з'являється ще один важливий елемент – спрямованість на оволодіння професією.

Деталізуючи особистісну готовність до діяльності, А. Ц. Пуні виокремив низку ознак: спрямованість на боротьбу, оптимальний рівень емоційного збудження, опірність перешкодам, здатність до регуляції власних емоцій, думок, дій [9]. О. Г. Ковальов запропонував розглядати особистісну готовність до діяльності як стійку властивість особистості, яка передбачає усвідомлення особистісної та загальної значущості діяльності [4].

Варто зазначити, що жоден з описаних вище напрямків не описує всієї глибини поняття готовності. Саме через це низка вітчизняних учених (А. О. Деркач, О. В. Михайлов, Є. В. Селезньова) було запропоновано підхід, що інтегрує погляди представників функціонального та особистісного напрямків, а саме особистісно-діяльнісний підхід. Згідно з цим підходом готовність до діяльності розглядається як прояв особистісних, індивідуальних, суб'єктних особливостей якостей та властивостей людини в їх цілісності та взаємопов'язаності, що забезпечує можливість людини ефективно виконувати свої функції [2].

Представниця цього підходу К. М. Дурай-Новакова під готовністю до професійної діяльності розуміє систему інтегрованих предметних властивостей, знань, умінь, навичок, якостей особистості. Зміст особистісної готовності до діяльності містить: спрямованість на самостійне, творче, активне виконання професійно важливих завдань; розуміння значущості власної ролі та соціальної відповідальності; спрямованість на мобілізацію та максимальну актуалізацію знань та умінь, що були здобуті під час навчання у виші.

Н. В. Кузьміна вважає, що результатом навчання у вищому навчальному закладі є розвиток у майбутнього професіонала готовності до виконання нової для нього професійної ролі, що виявляється у стійкій потребі у неперервному саморозвитку для

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

досягнення вершин професіоналізму [5]. Хоч це поняття готовності і є трохи завузьким і не здатним відобразити всю багатовимірність особистісної готовності до діяльності, воно додає до нашого уявлення про готовність новий рівень – акмеологічний.

У сучасній вітчизняній науці багато уваги вивченню готовності до діяльності приділяється в педагогіці, особливо при дослідженні особливостей становлення професіоналів у різних сферах діяльності. Можна зазначити такі основні напрямки дослідження особистісної готовності у вітчизняній науці:

- дослідження особливостей формування готовності до професійної діяльності педагогів та психологів (І. А. Ендеберк, Т. В. Жванія, І. А. Зязюн, А. Ф. Ліненко, С. А. Литвиненко, С. Д. Максименко, Ю. В. Пелех, Н. М. Петрученко, Л. З. Сердюк);
- дослідження готовності до професійної діяльності військових (В. І. Барко, О. М. Керницький, В. А. Молотай);
- дослідження готовності до професійної діяльності інженерів та управлінців (Л. М. Карамушка, Н. В. Кузьменко).

Особливу увагу вітчизняні вчені приділяють уточненню змісту та структури особистісної готовності до професійної діяльності. Так, у роботі А. Ф. Ліненко ми знаходимо підхід до визначення готовності через аналіз її основних проявів: позитивного ставлення до професії; необхідного для ефективної діяльності рівня оволодіння значущими знаннями, вміннями та навичками; самостійності при розв'язанні професійно важливих завдань; наявності вираженої спрямованості на виконання професійної діяльності та кар'єрного саморозвитку; розвинених моральних характеристик [8].

Глибокий аналіз проблеми, що розглядається, був проведений вітчизняною дослідницею З. Н. Курлянд, яка визначила готовність до діяльності як цілісну інтегровану якість особистості, що найбільш повно описує емоційну, когнітивну та волюву мобільність особи в момент включення в діяльність [6]. У структурі особистісної готовності дослідниця виокремила чотири компоненти: мотиваційний (стійка внутрішня спрямованість на певний тип діяльності), емоційний (позитивне ставлення до діяльності), особистісний (здатність до професійної рефлексії) та професійний (володіння професійно важливими здібностями). Розуміння готовності до діяльності З. Н. Курлянд є більш психологічним, ніж попередній підхід, але воно також має свої недоліки. Приділяючи багато уваги специфіці особистісного ставлення людини до діяльності, дослідниця не включає до своєї моделі компоненти, що пов'язані з розвитком професійно значущих компетентностей майбутнього спеціаліста.

Останніми роками у вітчизняній психології з'являється все більше досліджень, у яких готовність до професійної діяльності розглядається через поняття компетенції та компетентності або ж зовсім замінюється ними. Ми ж вважаємо ці поняття хоч і близькими за значенням, але не тотожними.

Професійну компетентність прийнято розглядати як найбільш важливу умову ефективного здійснення професійної діяльності, як показник особистісних здібностей, що виявляється у здатності виконання діяльності. По суті, компетентність є практичною реалізацією компетенцій особистості, що може бути здобутою тільки у практичній діяльності, шляхом набуття специфічного досвіду. Компетентність суб'єкта професійної діяльності виступає в ролі найвищого прояву готовності до певної професійної діяльності згідно з поглядами вітчизняних вчених (О. Б. Боровков, Н. В. Кобзар).

Саме компетентнісний підхід до визначення готовності до діяльності є основним в сучасній зарубіжній психології. При цьому варто зазначити, що у зарубіжній психології поняття готовності до професійної діяльності поширено значно менше, ніж у вітчизняній науці. Частіше за все зарубіжні вчені зосереджують свою увагу на таких

поняттях як “якість здійснення професійної активності”, “якість професійної підготовки”. Тим не менш, нами були знайдені згадки про готовність до професійної діяльності в роботах зарубіжних вчених, присвячених вивченню особливостей професійної діяльності представників конкретних професій.

Найбільшого розвитку дослідження готовності набуло в роботах вчених балтійських країн. Більшість таких робіт ґрунтується в тому числі і на положеннях діяльнісного підходу, але все ж має свої особливості. Зокрема, в роботах латвійських вчених (Р. Балтусайте, І. Катане, І. Калніне, А. Кепайте) ми прослідкували зосередження уваги на визначенні основних компетентностей при оцінюванні готовності професіонала [10, 11, 12]. Латвійські дослідники пропонують розглядати готовність професіонала до діяльності як сукупність двох основних структурних елементів: особистісної готовності та компетентнісної готовності.

Під особистісною готовністю автори мають на увазі виражене бажання особистості до здійснення певної професійної діяльності. Це бажання знаходить своє відображення в системі мотивів особистості, які мають бути спрямовані на ефективне здійснення діяльності, та в позитивному емоційному ставленні особистості до діяльності. Автори роблять висновок, що особистісна готовність є складним багатограним утворенням, що формується під час професійного навчання та забезпечує успішне здійснення професійної діяльності.

Компетентнісну готовність вчені описують як базову здатність особистості до здійснення професійної діяльності. Вони розглядають її як один з ключових компонентів готовності до професійної діяльності, що базується на особистісних якостях людини та складається з усіх професійно важливих компетенцій, набутих в процесі навчання.

Таке розуміння готовності є дещо більш розвиненим варіантом класичного визначення готовності, запропонованого О.М. Леонтьєвим, який пропонував розглядати готовність як суму знань, умінь та навичок, що ґрунтуються на професійно важливих особистісних якостях. Але замість понять “знання”, “вміння” та “навички” латвійські вчені вводять поняття компетентність - як вищий прояв готовності до здійснення діяльності.

У роботах британських вчених Т. Бурдона, С. Джонсона, П. Мідоуса та Л. Мілварда ми знаходимо схожі ідеї щодо визначення готовності до праці. Вчені зазначають, що готовність до праці є складним багаторівневим утворенням, яке обумовлює якість входження молодого професіонала в робоче середовище та в самому загальному вигляді має три базові компоненти [13].

Перший компонент готовності до праці – це професійно важливі навички. Згідно з уявленнями британських вчених, це сукупність знань, умінь та навичок, що набуває молода людина в процесі здобуття академічної освіти. Як правило, ці навички відпрацьовуються на навчальних ситуаціях та кейсах і потребують вдосконалення в практичній роботі.

Другий компонент готовності – професійні компетенції. Під професійною компетенцією дослідники розуміють здатність до ефективної дії в конкретних професійно значущих ситуаціях.

Третій компонент готовності вчені називають “soft skills”, що дослівно означає “м’які якості”. По суті, ці “м’які якості” становлять собою такі особистісні риси особистості, що можуть забезпечити якісну комунікацію, міжособистісну взаємодію та вирішення професійно важливих завдань. Варто зазначити, що саме цей компонент найактивніше вивчається британськими вченими останніми роками, що свідчить про

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

розуміння дослідниками важливості особистісних якостей в процесі адаптації професіонала до умов праці.

В роботах багатьох британських вчених, зокрема Д. Брауна, М. Баретта, Л. Мілварда, Д. Хьюстона можна зустріти твердження про те, що готовність до праці формується у молодих спеціалістів із часів вищої школи і протягом усього навчання у вищому навчальному закладі [13]. При цьому вчені наполягають, що визначальний вплив на становлення готовності до праці мають практичні стажування студентів, бо без практичного досвіду в “польових” умовах молодий професіонал просто не зможе своєчасно зорієнтуватися в робочому просторі, що буде свідченням недостатнього розвитку його компетенцій.

По суті, запропонована британськими вченими модель готовності до праці є більш деталізованим продовженням моделі, яку ми спостерігали в дослідженнях балтійських вчених, з тією лише різницею, що в британській моделі теоретичні знання та практичні навички становлять собою різні компоненти.

Канадські дослідники Л. Арнольд, Д. Бок, М.С. Найер, що займаються вивченням якості підготовки майбутніх професіоналів, визначають готовність до професійної діяльності як сукупність знань, навичок та функцій, що забезпечують ефективність особистості в обраній сфері діяльності [14]. При цьому дослідники наголошують на тому, що рівень готовності можна виміряти тільки через експертні оцінки, що даються професіоналові його однокурсниками, викладачами, колегами та клієнтами. Лише всебічна оцінка якості професійної діяльності може бути свідченням рівня готовності до професійної діяльності. Також дослідники зазначають, що основу професійної готовності складає професійна компетентність особистості. Тож, ми можемо констатувати, що поняття готовності в канадській психологічній школі цілковито ґрунтується на оцінці якості професійної діяльності як єдиного об’єктивного показника готовності.

В північноамериканській психології поширене поняття “готовність трудових ресурсів” (workforce readiness). Це поняття активно досліджується і вивчається педагогами та психологами, що спеціалізуються на питаннях професійного розвитку та становлення. Готовність до праці досліджується на прикладі випускників вищої школи та коледжу. Як правило, під готовністю трудових ресурсів американські вчені розуміють стан оволодіння мистецтвом обраної професії, що обумовлюється володінням необхідними знаннями та компетенціями (навичками) [14, с. 28]. При цьому розглядаються одночасно й особистісна готовність, й готовність до групової взаємодії, як дві сторони одного стану.

Існуюча сьогодні в Америці система оцінювання готовності до праці ґрунтується на п’яти основних теоретичних підходах оцінювання якості професійної підготовки, що розроблялися поступово з 1980-х років. До цих підходів відносять:

- систему оцінювання якості підготовки фахівців, розроблену Державним комітетом здобуття професійно важливих навичок (SCANS) (А. Андерсон);
- систему оцінювання Американської спільноти навчання та розвитку (ASTD) (Т.К. Біксон, С.А. Лоу, Н. Мур, М. Шафер);
- Мічіганську систему дослідження рівня розвитку навичок, необхідних для працевлаштування (В. Мехренс),
- Нью-Йоркську систему державного департаменту освіти (Р. Фішер, В. Урі),
- систему оцінювання Національної академії наук (NAS) (Ф. Тейлор).

Аналіз вимог, що продукуються різними підходами, дозволяє констатувати майже повну згоду вчених щодо базових навичок професіонала і повну незгоду щодо визначення особистісних якостей, які забезпечують високий рівень ефективності професійної діяльності.

На основі цих підходів американським дослідником Х.Ф. О'Нілом була розроблена модель компетентностей, що забезпечує готовність людини до здійснення професійної діяльності.

Ця модель складається з дев'яти структурних елементів, які у свою чергу забезпечують достатній рівень розвитку професійної компетентності та загальну готовність особистості до праці. Модель містить такі елементи: 1) особистісний самоменеджмент; 2) академічні знання; 3) кар'єрні орієнтири; 4) навички міжособистісної взаємодії; 5) особливості мислення/вирішення професійно важливих завдань; 6) володіння технологіями; 7) здатність до ефективної комунікації; 8) здатність до ідентифікації з професією; 9) здатність до праці в організаціях певного типу [14].

Висновок. Аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до визначення готовності до діяльності дозволив нам виокремити три основні системи трактування: вітчизняну, європейську та американську. Розглянуті підходи та концепції також дозволяють нам виокремити три основні моделі визначення структурних компонентів готовності до професійної діяльності.

Вітчизняна система поглядів базується на діяльнісному підході та описує готовність як стійку характеристику особистості, що ґрунтується на наявності у людини професійно значущих якостей, знань, умінь та навичок, цілей, мотивів та цінностей. Важливою рисою саме вітчизняної школи є те, що готовність не ототожнюється з компетентністю. Більше того, готовність розглядається як передумова формування компетентності і може вивчатися лише на прикладі фахівців на ранніх стадіях професіоналізації. Особистісна готовність є більш вузьким поняттям, що включає спрямованість та вмотивованість людини на професійну діяльність.

Європейська система поглядів більше схиляється до розгляду компетентності як важливого складника професійної готовності до діяльності. Наряду з компетентністю важливим компонентом є особистісна готовність, що виявляється в наявності розвинених психологічних рис у сфері спілкування, взаємодії та вирішенні робочих завдань. Важливо зазначити, що обидва компоненти є рівно значущими.

Американська система визначення готовності до професійної діяльності фактично прирівнює поняття "готовність до праці" та "професійна компетентність". При цьому компетентність особистості визначається рівнем розвитку чотирьох основних елементів: базових навичок (шкільні знання), розумових навичок, навичок взаємодії та особистісних рис. Американські вчені вважають всі елементи рівно значущими та взаємопов'язаними в загальній структурі готовності трудових ресурсів.

Список літератури: 1. *Ананьев Б.Г.* Избр. психолог. труды. т. I. / Б.Г. Ананьев – М.: Педагогика, 1980. – 230 с. 2. *Деркач А.А.* Педагогическое мастерство тренера / А.А. Деркач, А.А. Исаев. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 375 с. 3. *Дьяченко М.И.* Психологическая готовность / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович – М.: Наука, 1986. – С.49-52. 4. *Ковальов О.Г.* Психология личности / О.Г. Ковальов – 3-тє вид., перероб. і доп. – М., 1970. – 391 с. 5. *Кузьмина Н.В.* Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности / Н.В. Кузьмина – Л., ЛГУ, 1967. – 183 с. 6. *Курлянд З.Н.* Професійно-креативне середовище

*ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ*

ВНЗ – передумова підвищення якості підготовки майбутніх фахівців / З.Н. Курлянд // Педагогическая наука: история, теория, практика, тенденции развития – 2009. – №1 – С. 18-26. 7. Кушнер Ю.З. Методология и методы педагогического исследования: учебно-методическое пособие / Ю.З. Кушнер – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – 66 с. 8. Линенко А.Ф. Готовність майбутнього вчителя до педагогічної діяльності / А.Ф. Линенко // Педагогіка і психологія – 1995. – № 1 – С. 125- 132. 9. Пуни А.Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте / А.Ц. Пуни. – Л.: Изд-во ГДОИФК, 1977. – 23 с. 10. Baltušīte R. Pedagoģijas studentu gatavība profesionālai darbībai skolas vidē / R. Baltušīte // The Pedagogy Students' Readiness for Professional Activities in the School Environment) – Promocijas darbs. Jelgava: LLU, 2013 – 184 p. 11. Katane I. Izglītības ekoloģija: starpdisciplinārs virziens mūsdienu izglītības pētniecībā / I. Katane, L. Pēks, // Educational Ecology: Interdisciplinary Trend of Modern Educational Research - Sērija "Izgītības ekoloģija". Jelgava: LLU IMI, 2006 – P. 32. 12. Kepaitē A. Peculiarities of Prospective Teachers' Reflection / A. Kepaitē // ATEE, Spring University, Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching, Rīga, 2008. – pp. 83-88. 13. Meadows P. Young men on the margins of work: an overview report. Joseph Rowntree Foundation. Work and Opportunity Series / P. Meadows - York: Joseph Rowntree Foundation. – 2001. - No. 23. – 48 p. 14. O'Neil H.F. Workforce Readiness: Competencies and Assessment / H.F. O'Neil – NY: Psychology Press, 2014. – 467 p.

Bibliography (transliterated): 1. Ananiev B.G. Izbr. psiholog. trudy. t. I. / B.G. Ananiev – M.: Pedagogika, 1980. – 230s. 2. Derkach A.A. Pedagogicheskoe masterstvo trenera / A.A. Derkach, A.A. Isaev. – M.: Fizkul'tura i sport, 1981. – 375 s. 3. Diachenko M.I. Psihologicheskaja gotovnost' / M.I. Diachenko, L.A. Kandybovich – M.: Nauka, 1986. – S.49-52. 4. Kovalov O.H. Psykholohiya osobystosti / O.H. Koval'ov – 3-tye vyd., pererob. i dop. – M., 1970. – 391 s. 5. Kuzmina N.V. Ocherki psihologii truda uchitelja. Psihologicheskaja struktura dejatel'nosti uchitelja i formirovanie ego lichnosti / N.V. Kuzmina – L., LGU, 1967. – 183 s. 6. Kurljand Z.N. Profesiyno-kreatyvne seredovyshe VNZ – peredumova pidvyshchennja yakosti pidhotovky maybutnikh fakhivtsiv / Z.N. Kurljand // Pedagogicheskaja nauka: ystoryja, teoryja, praktyka, tendentsyy razvytyja – 2009. – #1 – S. 18-26. 7. Kushner Ju.Z. Metodologija i metody pedagogicheskogo issledovaniia: uchebno-metodicheskoe posobie / Ju.Z. Kushner – Mogilev: MGU im. A.A. Kuleshova, 2001. – 66 s. 8. Lynenko A.F. Hotovnist maybutnoho vchytelya do pedahohichnoyi diyalnosti / A.F. Lynenko // Pedahohika i psykholohiya – 1995. – # 1 – S. 125- 132. 9. Puni A.C. Psihologicheskie osnovy volevoi podgotovki v sporte / A.C. Puni. – L.: Izd-vo GDOIFK, 1977. – 23 s. 10. Baltusaite R. Pedagogijaas studentu gataviba profesionalai darbībai skolas vide / R. Baltusaite // The Pedagogy Students' Readiness for Professional Activities in the School Environment) – Promocijas darbs. Jelgava: LLU, 2013 – 184 p. 11. Katane I. Izglitibas ekoloģija: starpdisciplinārs virziens musdienu izglitibas petnieciba / I. Katane , L. Peks, // Educational Ecology: Interdisciplinary Trend of Modern Educational Research - Serija "Izgītības ekoloģija". Jelgava: LLU IMI, 2006 – P. 32. 12. Kepaitē A. Peculiarities of Prospective Teachers' Reflection / A. Kepaitē // ATEE, Spring University, Teacher of the 21st Century: Quality Education for Quality Teaching, Rīga, 2008. – pp. 83-88. 13. Meadows P. Young men on the margins of work: an overview report. Joseph Rowntree Foundation. Work and Opportunity Series / P. Meadows - York: Joseph Rowntree Foundation. – 2001. - No. 23. – 48 p. 14. O'Neil H.F. Workforce Readiness: Competencies and Assessment / H.F. O'Neil – NY: Psychology Press, 2014. – 467 p.

A. Knysh

CONCEPT OF READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN THE WORKS OF LOCAL AND FOREIGN SCIENTISTS

The article provides an analysis of the concept of readiness for professional activities as a complex multi-component phenomenon. The analysis of domestic and foreign research on the essence of the concept of readiness for professional activities is presented. The article shows the history of the formation of scientific views on the issue of readiness for professional activity in the national psychology. The features of the functional and personal approaches to the definition of professional readiness for activities is shown. Views of European and North American researchers on the problem of training of future specialists considered in details. We analyzed the relationship between the concepts of readiness for professional activities and professional competence. Domestic belief system based on active approach describes readiness as a stable characteristic of the individual, based on the presence of a person professionally significant qualities, knowledge and skills, goals, motivations and values. An important feature of the national psychology school is that readiness is not identified with competence. European system of beliefs more inclined to consider competence as an important component of professional readiness for activities. Along with competence personal readiness stands as an essential component. Personal readiness manifested in the presence of psychological traits developed in the field of communication, interaction and solving business problems. The American system of determining readiness for professional activity actually equates the concept of "readiness for work" and "professional competence". At the same time competence is determined by the individual level of four main elements: basic skills (school knowledge), mental skills, interaction skills and personality traits. US scientists believe all elements equally important and connected in the total workforce readiness. The structure and components of readiness for professional activity in the domestic, European and American psychology are refined in the article. The main components of readiness for professional activities identified as competence component and personal component.

Key words: readiness, professional activity, competence, professional development, becoming a professional.

УДК 159.9

А.Е. Кныш

ПОНЯТИЕ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАБОТАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

В статье приведен анализ понятия готовности к профессиональной деятельности как сложного многокомпонентного феномена. Представлен анализ отечественных и зарубежных исследований, посвященных изучению сущности понятия готовности к профессиональной деятельности. Показана история становления научных взглядов на проблему готовности к профессиональной деятельности в отечественной психологии. Рассмотрены особенности функционального и личностного подходов к определению профессиональной готовности к деятельности. Подробно рассмотрены взгляды европейских и североамериканских исследователей на проблему подготовки будущего специалиста. Проанализировано соотношение понятий "готовность к профессиональной деятельности" и "профессиональная компетентность". Уточнена структура и компоненты готовности к профессиональной деятельности в отечественной, европейской и американской психологии. Основными определены компетентностный и личностный компоненты готовности к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: готовность, профессиональная деятельность, компетентность, компетенция, профессиональное развитие, становление профессионала.

Стаття надійшла до редакційної колегії 22.05.2015

В.І. Алещенко

ВІЙСЬКОВА ПСИХОЛОГІЯ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК

Стаття присвячена ретроспективному аналізу основних етапів становлення та розвитку військової психології як складника психологічної науки другої половини XIX–початку XXI ст. Основну увагу приділено дослідженню особливостей діяльності військових психологів України новітнього періоду.

Конкретизовано напрями роботи військових психологів та здійснено пошук перспективних шляхів психологічного забезпечення в сучасних умовах.

Пропонується зосередити зусилля на створенні у Збройних Силах України Психологічної служби; удосконаленні системи професійно-психологічного добору військовослужбовців та наданні їм психологічної допомоги.

Ключові слова: військова психологія, етапи розвитку, військовий психолог, психологічне забезпечення, військовослужбовець.

Актуальність. Військова психологія, будучи досить тісно взаємозв'язаною з багатьма іншими галузями психологічної науки, на всіх етапах свого історичного розвитку використовувала дані психофізіології, загальної, педагогічної, інженерної та соціальної психології з метою підвищення ефективності стійкого функціонування психіки людини в умовах військової діяльності. Під час неоголошеної війни на Сході України від психологічної науки потрібні науково-практичні рекомендації щодо формування у захисників Батьківщині сильних мотивів, які спонукали б їх твердо долати негативний вплив чинників війни.

Особливого значення набуває роль військової психології в розробленні та використанні науково-практичних рекомендацій щодо психологічного забезпечення організації та здійсненні заходів надання первинної психологічної допомоги та психологічної реабілітації військовослужбовців в умовах бойової обстановки й після бою, що і обумовлює актуальність пошуку її пріоритетних напрямів розвитку.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій засвідчує значний інтерес науковців до стану і розвитку воєнної психології. Помітний внесок у становлення та розвиток військової психології в ЗС України внесли В.С. Корольчук [9], П.П. Криворучко [10], В.І. Осьодло, О.Д. Сафін, В.В. Стасюк [20], О.Ф. Хміляр. Серед закордонних вчених варто зазначити А.В. Барабанщикова, А.Д. Глоточкина, І.Ф. Феденко [21], А.Г. Караяні [8], Ч. Брея, Д. Уолфа, У. Карра, М. Кроуфорда, Р. Гане, У. Бойля та ін. [1, 2].

Разом з тим треба констатувати, що на даний час немає значущих наукових праць, які б давали комплексний аналіз проблем військової психології й були б теоретичною і методологічною підвалиною для її подальшого розвитку.

Постановка завдання. У дослідженні автор розглядає основні етапи становлення та розвитку військової психології, а також, спираючись на попередній досвід, здійснює пошук перспективних шляхів її подальшого розвитку в сучасних умовах.

Мета статті є аналіз особливостей розвитку та становлення військової психології у другій половині XIX – на початку XXI ст. та висвітлення основних перспектив її подальшого розвитку.

© В. І. Алещенко, 2015

Виклад основного матеріалу. Військова психологія — прикладна галузь психології, яка вивчає закономірності й механізми функціонування психіки людини, зумовлені її залученістю до військової діяльності, а також психологічні закономірності становлення конкретних видів військової діяльності. Виходячи з того що вона як складник психологічної науки за свою історію розвитку покликана була надати психологічну допомогу “людині-яка воює”, дослідники її історії виокремлюють такі етапи розвитку [1, 8, 12].

Початковий етап – до Першої світової війни (друга половина XIX століття - 1917 р.). У своєму становленні пройшла етап емпіричного становлення і наукового розвитку. Цей час виокремлюється в самостійну галузь психологічної науки, що має свою систему й структуру психологічних знань, свій предмет, методи та завдання [1]. Військові психологи тоді приділяли увагу переважно розробленню загального розуміння морального духу, його природи, шляхів мобілізації у війні взагалі та в конкретному бою зокрема. Дослідження стану воїнів під час бойової діяльності тісно пов’язано з ім’ям Г. Шумкова, який розробив програму вивчення психічних явищ у бою. Продовжили його справу В. Полянський, А. Дмитриєвський, А. Дружинін, які становили школу дослідників бойової діяльності воїнів. Настільки ж ретельно здійснювалося вивчення соціально-психологічних явищ в армії, що також були предметом досліджень військових психологів. Психологам вдалося створити класифікації груп перебігу психологічних явищ у масах військовослужбовців, розкрити механізм і способи управління різними категоріями військовослужбовців у різних умовах. Ці ідеї досить повно подано в роботах М. Головіна, А. Зикова, Н. Корфа. Найбільший вплив на військову психологію здійснила програма побудови даної науки, яку розробив І. Сеченов [19]. Результатом роботи І. Сеченова стало нове уявлення про психіку та завдання психології як науки.

Другий етап – Перша світова війна і період після її завершення (20-30-ті роки XX століття) – етап організаційного оформлення психологічної роботи та психологічного забезпечення навчально-бойової діяльності військ. Удосконалюється процес психофізіологічних досліджень, робляться спроби обґрунтування та проведення професійного відбору, ведеться активна пропаганда психологічних знань. У цей час проводилися військово-психологічні дослідження з таких основних напрямів: психологія бою; психологія навчання й виховання воїнів; психологія військової дисципліни; психологія військового управління; психологія малих груп і колективів; морально-політична та психологічна підготовка особового складу; психологічна служба в полку; військова психодіагностика та психологічний відбір; психологія взаємин і спілкування військовослужбовців; інженерно-психологічний аналіз системи “людина-машина”; національна психологія; психологія боєздатності.

У 20-ті роки XX століття інтенсивно обговорюються питання щодо завдань й “обличчя” військової психології, її відношення до загальної психології. При цьому фахівці схилилися до думки, що військова психологія ще недосконала, не дає конкретних рецептів, прагне вирішити відразу всі питання за допомогою загальної психології, але остання не може прямо застосовуватися у військовій справі. Провідними науковцями зі сфери військової психології того часу можна вважати А. Васильєва, М. Короля, А. Таланкіна. Військово-психологічна наука з описової перетворилася на прикладну [4].

Третій етап – роки Другої світової війни (1941-1945 рр.) – етап практичного застосування досягнень психологічної науки в організації бойової діяльності радянських військ. У цей період дослідницька робота стає дуже інтенсивною. Військова психологія

– неодмінний компонент військового мистецтва і психологічної підготовки особового складу [8]. У роки війни та повоєнні часи найважливішими напрямками психологічних досліджень були: допомога командирам успішно спонукувати підлеглих до сміливих і відважних бойових дій, подолання невпевненості, страху, зміцнення військової дисципліни, бойового духу, виховання мужності, формування презирства до смерті. З перших днів війни актуальними стають питання маскування, розвідки, нічного зору, вироблення окомірного оцінювання відстаней, прискореного навчання військових фахівців, відновлення психічних функцій, втрачених після поранення. Ці та інші завдання вирішувалися здебільшого цивільними психологами – Б. Ананьєвим, О. Леонтьєвим [11], Б. Ломовим [12], К. Платоновим [16], С. Рубінштейном [18].

Четвертий (післявоєнний) етап (1946-1991 рр.) – етап узагальнення бойового досвіду і подальшого розвитку системи психологічного забезпечення навчально-бойової діяльності. У збройних силах СРСР створюються центри наукового розроблення проблем, пов'язаних з психологічним забезпеченням навчально-бойової діяльності (Військово-політична академія, Центр військово-соціологічних, психологічних і правових досліджень), розгортаються центральні дослідні установи (лабораторії) у видах збройних сил. Вводиться психологічний відбір у військових училищах. Удосконалюється система психологічної освіти військових кадрів. У всіх військових закладах вводиться навчальна дисципліна “Військова психологія і педагогіка” [4, 8, 17].

У більшості праць психологів Західної Європи та США зміст підготовки солдата розкривається на основі певної ролі емоційно-вольових чинників у діяльності та поведінці людини. Військова діяльність як реальність, що поєднує зусилля особистості, колективу, досліджувалася з урахуванням її особливостей в умовах мирного часу, бойової діяльності – з виокремленням змістовних характеристик. Необхідно віддати належне психологічним працям і методикам таких військових психологів, як Ч. Валентайн, Ч. Брей, Д. Уолф, У. Карр, М. Кроуфорд, Р. Гане, У. Бойль. Вони виступали за уніфікацію системи психологічної підготовки для військ країн НАТО. І успішно вирішували цю проблему [7].

Після Другої світової війни розвиток військової психології відбувався в різних напрямках, основними з яких були такі: зміцнення її методологічних і теоретичних позицій; проблеми бойової діяльності; проблема особистості радянського воїна; проблема військового колективу; психологічні аспекти бойової діяльності й підготовки особового складу до сучасної війни; навчання й виховання, фізичне тренування, професійний відбір тощо, що сприяло вдосконаленню практики бойової підготовки, зміцненню військової дисципліни, підвищенню пильності та бойової готовності військ.

П'ятий етап (з 1992 р. - по теперішній час) – етап формування нормативно-правової бази психологічної роботи і створення її концепції. Виокремлення психологічної роботи в самостійний вид діяльності та її організаційне оформлення тісно пов'язані з процесом реформування виховних структур, деідеологізацією теоретичних основ виховання і навчання військовослужбовців, посиленням необхідності кваліфікованого психологічного впливу на особовий склад.

Отримані військовими психологами ХІХ - ХХ ст. результати співзвучні положенням, проблемам, завданням сучасної військової психології. Це робить їх значущими не тільки для розроблення історії військової психології - як однієї з найважливіших основ цієї науки - а й для проведення фундаментальних і прикладних досліджень в інтересах військового будівництва в умовах здійснюваної реформи на період 2015-2017 рр.

Військова психологія в Україні після 1991 р. все ще перебуває на етапі становлення національних наукових шкіл. Вона продовжує користуватися методологічними схемами, запозиченими із загальної психології, і розвивається у чотирьох напрямках: психологія особистості військового; психологія групи і міжособистісних стосунків в ЗС України; психологія військової діяльності в мирний час; психологія війни і бою.

Аналіз результатів діяльності військових психологів новітнього українського періоду довів, що серед важливих здобутків доречно було б підкреслити таке.

По-перше, їхніми зусиллями створюється нова військова психологія, що вбирає в себе найсучасніші досягнення військового, психологічного, методологічного знання й відкриває широкий науковий напрям, який містить комплекс наукових галузей (психологічного забезпечення життєдіяльності, підготовки та застосування військ (як складника морально-психологічного забезпечення), психодіагностики, психотерапії, психологічного консультування, психореабілітації тощо). Чітко намітився перехід від діагнозу існуючого стану справ у військових колективах до найближчого й перспективного прогнозу, що сприяло не тільки її становленню й закріпленню, але й затребуваності у військах (силах).

По-друге, активною працею декількох поколінь військових психологів створена наукова система, предметне поле якої охоплює особистість рядового воїна й командира, психологію військового колективу в умовах бойової й навчально-бойової діяльності, військову професію й такі складні явища, як бій і війна. Чітко визначено функціональне поле військової психології, пов'язане з удосконалюванням бойової підготовки, підвищенням бойової готовності, зміцненням військової дисципліни, наданням психологічної допомоги.

Військова психологія все більше починає орієнтуватись як на масовий, так і на індивідуальний практичний запит, досліджувати питання психології діяльності військовослужбовців в особливих умовах, створюється навчально-матеріальна база, яка сприяє проведенню психологічної роботи у вигляді наукових публікацій, підручників, навчально-методичних посібників, психологічних класів, полос, дидактичних матеріалів, рекомендацій.

По-третє, військова психологія стає невід'ємним атрибутом під час підготовки особового складу до виконання завдань військовими частинами та підрозділами завдань під час проведення антитерористичної операції на Сході України, миротворчих завдань з підтримання миру та безпеки, несення бойового чергування, гарнізонної й вартової служби, при поточному й перспективному плануванні, розробленні керівних, нормативних документів тощо. За цими напрямками працюють українські військові вчені-психологи: В. Алещенко, М. Варій, М. Корольчук, М. Макаренко, В. Осьодло, О. Сафін, В. Стасюк, О. Хміляр та ін. Ця робота здійснюється з урахуванням виконання заходів Державної цільової оборонної програми оптимізації та реорганізації Збройних Сил України на 2015-2017 роки [2, 4]. Отже, воєнно-психологічна наука в сучасних умовах спрямовує свої зусилля на забезпечення ефективної реалізації завдань, які поставлені перед ЗС України по захисту Батьківщини. На тепер на одного військового психолога у ЗС України у середньому припадає більше 60 військовослужбовців, а в частинах постійної готовності – до 75 військовослужбовців. Військово-психологічна практика зі справи одинаків-подвижників, аматорів і поборників військової психології у військах сьогодні перетворилася на справу широкого кола високкваліфікованих фахівців-психологів. Серед них понад 10 докторів психологічних наук, 50 кандидатів. Ці та багато інших фахівців мають скласти військово-психологічне товариство України.

Загальні перспективи розвитку військової психології полягають у подальшому закріпленні наукових позицій, консолідації зусиль військових психологів для вирішення проблем психологічного забезпечення діяльності ЗС України, в обґрунтуванні необхідності створення самостійної психологічної служби у сфері аналізу та використання новітніх досягнень психології для потреб армійської практики [2, 3].

Пріоритетними напрямками досліджень є: аналіз впливу етнопсихологічних проблем на діяльність Збройних Сил на сучасному етапі; психологія управлінської діяльності військового керівника в умовах бойової діяльності; психологічне забезпечення в бойових умовах; психологічна й інформаційна безпека військовослужбовців у сучасній війні; психологічна реабілітація військовослужбовців - учасників збройних конфліктів [5].

Загальна перспектива досліджень, на думку автора, повинна мати чітко виражену прикладну спрямованість для діяльності ЗС України. До перспективних досліджень з військової психології варто також віднести розроблення інструментарію (методик) для психологічного аналізу бойового завдання, оцінку психогенних втрат, психічного здоров'я особового складу тощо. Досвід ведення бойових дій висуває на перший план питання техніки спілкування з агресивно налаштованою групою, освоєння техніки розмови з панікером, мародером, дезертиром.

Особливо нагальним є розроблення технік надання психологічної допомоги і відбудови боєздатності, зокрема, техніки усунення страху, паніки, ригідності, техніки саморегуляції, техніки реабілітації військовослужбовців у бойових та інших екстремальних умовах.

Також варто зосередити зусилля на створенні у ЗС України системи психологічного забезпечення підготовки, супроводження та відновлення боєздатності особового складу військових частин та підрозділів сил АТО шляхом створення Психологічної служби Збройних Сил України; на вдосконаленні системи професійно-психологічного добору військовослужбовців (включаючи резервістів), соціально-психологічному вивченні військовослужбовців для вжиття заходів щодо прийняття рішень щодо залишення на військовій службі осіб офіцерського, сержантського (старшинського) і рядового складу, призваних за мобілізацією, які під час виконання службових обов'язків виявили мужність, героїзм, сумлінне виконання службових обов'язків і високий професіоналізм.

Проте, якщо з великими труднощами іде процес запровадження військової психології в практику, проблемою є відсутність матеріального забезпечення психологічної роботи, унаслідок чого основна увага в її організації та проведенні робиться на особистісний чинник. Багато посадових осіб, розуміючи велике значення військової психології для підвищення ефективності бойової діяльності частин і з'єднань, активно сприяють роботі військових психологів. З іншого боку, важко формується у командирів, та й у структурах по роботі з особовим складом, розуміння того, що психолог під час вирішення завдань психологічного забезпечення зобов'язаний керуватися етичними нормами. Досі відсутні однозначні тлумачення завдань, мети, умов, принципів, методів, критеріїв, базових понять щодо організації психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил), причому як у мирний, так і воєнний час. Відчутне відставання у розробленні нормативно-правової бази психологічного забезпечення діяльності військ (сил) від інших складників МПЗ, зокрема інформаційно-пропагандистського, соціально-правового забезпечення, а також від психологічних структур інших відомств (МВС, ДСНС, ДПС).

Військові психологи повинні набувати практики й навичок організації психологічного забезпечення під час підготовки до бойових дій, бою (у бойових умовах), виконання завдань в операціях з підтримання миру та безпеки, проведення різних командно-штабних навчань і тренувань з органами військового управління, а також після бою.

Пріоритетними напрямками роботи військових психологів є такі: проведення цілеспрямованих досліджень щодо науково-методичного забезпечення психологічної роботи у ЗС України; психологічної допомоги військовослужбовцям, що брали участь в АТО, операціях з підтримання миру та безпеки; розроблення рекомендацій щодо психологічної реабілітації військовослужбовців в умовах бойової обстановки й після бою; недопущення до зброї осіб, схильних до нервово-психічних зривів при незначних фізичних і психічних навантаженнях, попередження самогубств; викорінювання формалізму й несумлінного ставлення посадових осіб деяких військових комісаріатів до виконання вимог керівних документів і своїх посадових обов'язків під час мобілізації; підвищення рівня професійної підготовки більшості військових психологів, викорінювання формалізму при проведенні заходів психологічного забезпечення; нарощування та удосконалення матеріально-технічної бази психологічної роботи; створення кімнат психологічного розвантаження, їхнього технічного оснащення на рівні сучасних вимог, що висуваються до психореабілітаційної роботи.

Перспективи подальшого дослідження у сфері військової психології треба спрямувати на з'ясування таких проблемних питань: створення ефективної системи управління психологічним забезпеченням дій військ (сил); впровадження нових підходів до психологічної роботи з різними категоріями особового складу; методичне забезпечення психологічного супроводження дій військ (сил); підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Список літератури: 1. *Алещенко В.І.* Наука, затребувана у військах: становлення, стан, проблеми й перспективи розвитку військової психології / В.І. Алещенко // Наука і оборона. – 2005. – №3. – С.34-37. 2. *Алещенко В. І.* Становлення військової психології та перспективи розвитку / В. І. Алещенко // Вісник НАОУ. – К., 2009. – Вип. 3(11). – С. 114–121. 3. *Алещенко В.І.* Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України: Монографія. – Харків, ХУПС. – 2008. – 238 с. 4. *Военная психология: методология, теория, практика: [Учебн.-метод. пособие].* В 2-х ч. / Под ред. П.А. Корчемного. – М., 1998. – С. 75-90. 5. *Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006-2011 роки (Основні положення).* – К.: МО України, 2005. – 40 с. 6. *Дудин С.И.* Психодиагностика предрасположенности к аффективным реакциям у военнослужащих / С.И. Дудин // Информ.-метод. сборник ЦВСППИ МО РФ. –1993. –№ 1. – С. 42-48. 7. *Загальна психологія* / За ред. Максименка С.Д. – К.: Наукова думка, – 2000. – 451 с. 8. *Караяни А.Г.* Прикладная военная психология / И.В. Сыромятников. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с. 9. *Корольчук М.С.* Психологічне забезпечення психологічного стану і фізичного здоров'я / М.С. Корольчук. – К.: Фірма "Інкос", 2002. – 272 с. 10. *Криворучко П.П.* Порадник військовому психологу: [Навчальний посібник] / Степанченко В.І. – К., 2002. – С. 56-67. 11. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев / Избр. психол. произведения : в 2-х т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – 250 с. 12. *Ломов Б. Ф.* Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 443 с. 13. *Макаренко М. В.* Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми / М. В. Макаренко / Ін-т фізіології

ім. О. Богомольця НАН України; Наук.-дослід. Центр гуманітар. проблем Збройних Сил України. – К., 2006. – 395 с. 14. *Макаревич О. П.* Психологічна підготовка особистості до поведінки у складних ситуаціях / О. П. Макаревич. – К., 2000. – С. 24-54. 15. *Основи психології: [Підручник] / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця.* – К.: Либідь, 1996. – 632 с. 16. *Платонов К. К.* О системе психологии / К.К. Платонов. – М.: Мысль, 1972. – 216 с. 17. *Психология и педагогика. Военная психология: [Учебник] / Под ред. А.Г. Маклакова.* – СПб.: Питер, 2005. – 464 с. 18. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с. 19. *Сеченов И. М.* Избранные произведения / И.М. Сеченов. – М.: Наука, 1952. – С. 25-76. 20. *Стасюк В.В.* Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: [монографія] / В.В. Стасюк. – К.: НАОУ, 2005. – 322 с. 21. *Феденко Н.Ф.* Морально-психологическое обеспечение боевых действий войск в современных условиях / Н.Ф. Феденко, Л.Ф. Железняк. – М., 1986. – С. 75-114.

Bibliography (transliterated): 1. Aleshhenko V.I. Nauka, zatrebuвана u vijs'kah: stanovlennja, stan, problemi j perspe-ktivi rozvitku vijs'kovoї psihologii / V.I. Aleshhenko // Nauka i oborona. – 2005. – №3. – S.34-37. 2. Aleshhenko V. I. Stanovlennja vijs'kovoї psihologii ta perspektivi rozvitku / V. I. Aleshhenko // Visnik NAOU. – K., 2009. – Vip. 3(11). – S. 114–121. 3. Aleshhenko V.I. Psihologichne zabezpečennja mirotvorchoї dijal'nosti vijs'kovosluzhbovciv Zbrojnih Sil Ukraїni: Monografija. – Harkiv, HUPS. – 2008. – 238 s. 4. Voennaja psihologija: metodo-logija, teorija, praktika: [Uchebn.-metod. posobie]. V 2-h ch. / Pod red. P.A. Korchemnogo. – M., 1998. – S. 75-90. 5. Derzhavna programa rozvitku Zbrojnih Sil Ukraїni na 2006-2011 roki (Osnovni polozhennja). – K.: MO Ukraїni, 2005. – 40 s. 6. Dudin S.I. Psiho-diaagnostika predraspolozhennosti k affektivnym reakcijam u voennosluzhashhij / S.I. Dudin // Inform.-metod. sbornik CVSPPI MO RF. –1993. –№ 1. – S. 42-48. 7. Zagal'na psihologija / Za red. Maksimenka S.D. – K.: Naukova dumka, – 2000. – 451 s. 8. Karajani A.G. Prikladnaja voennaja psihologija / I.V. Syromjatnikov. – SPb.: Piter, 2006. – 480 s. 9. Korol'chuk M.S. Psihologichne zabezpečennja psihologichnogo stanu i fi-zichnogo zdorov'ja / M.S. Korol'chuk. – K.: Firma "Inkos", 2002. – 272 s. 10. Krivoruchko P.P. Poradnik vijs'kovomu psihologu: [Navchal'nij posibnik] / Stepanchenko V.I. – K., 2002. – S. 56-67. 11. Leont'ev A.N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A.N. Leont'ev / Izbr. psihol. proizvedenija : v 2-h t. – M.: Pedagogika, 1983. – T. 2. – 250 s. 12. Lomov B. F. Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii / B.F. Lomov. – M.: Nauka, 1984. – 443 s. 13. Makarenko M. V. Osnovi profesijnogo vidboru vijs'kovih specialistiv ta metodiki vivchennja individual'nih psihofiziologichnih vidminnostej mizh ljud'mi / M. V. Makarenko / In-t fiziologii im. O. Bogomol'cja NAN Ukraїni; Naук.-doslid. Centr гуманітар. проблем Збройних Сил України. – К., 2006. – 395 с. 14. *Макаревич О. П.* Психологічна підготовка особистості до поведінки у складних ситуаціях / О. П. Макаревич. – К., 2000. – С. 24-54. 15. *Основи психології: [Підручник] / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця.* – К.: Либідь, 1996. – 632 с. 16. *Платонов К. К.* О системе психологии / К.К. Платонов. – М.: Мысль, 1972. – 216 с. 17. *Психология и педагогика. Военная психология: [Учебник] / Под ред. А.Г. Маклакова.* – СПб.: Питер, 2005. – 464 с. 18. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с. 19. *Сеченов И. М.* Избранные произведения / И.М. Сеченов. – М.: Наука, 1952. – С. 25-76. 20. *Стасюк В.В.* Система соціально-психологічного забезпечення функціонування військових підрозділів в умовах збройних конфліктів: [монографія] / В.В. Стасюк. – К.: НАОУ, 2005. – 322 с. 21. *Феденко Н. Ф.*

UDC 159.9

V. Aleshchenko

MILITARY PSYCHOLOGY: RETROSPECTIVE ANALYSIS AND FURTHER DEVELOPMENT

The article is devoted the retrospective analysis of the basic stages of becoming and development of military psychology, as component psychological science, second half of XIX – of beginning of the XXI century. For the history it was called to render a psychological help a “man who fights”. Basic attention is spared research of features of activity of military psychologists of Ukraine of the newest period. It is rotined that among important achievements their efforts are create the scientific system of the psychological providing, the subject field of which engulfs personality of ordinary warrior and commander, psychology of military collective. Military psychology probes the all more question of psychology of activity of servicemen in the special terms, becomes an inalienable attribute during preparation of personnel to implementation of tasks by soldiery parts and subsections during the leadthrough of anti-terror operation on the East of Ukraine. Work of military psychologists assignments are specified and the search of perspective ways of the psychological providing is carried out in modern terms. It is suggested to concentrate effort on creation in the Armed Forces of Ukraine the system of psychological preparation, support and recovery capabilities of personnel of military units and units of the forces of anti-terror operation by creation of Psychological service of the Armed Forces of Ukraine ; improvement of the system of professional psychological selection of personnel and providing them with psychological help.

Keywords: military psychology, stages of development, military psychologist, psychological providing, serviceman.

УДК 159.9

В. Алещенко

ВОЕННАЯ ПСИХОЛОГИЯ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ И ДАЛЬНЕЙШЕЕ РАЗВИТИЕ

Статья посвящена ретроспективному анализу основных этапов становления и развития военной психологии, как составляющей психологической науки, второй половины XIX – начала XXI ст. Основное внимание уделено исследованию особенностей деятельности военных психологов Украины новейшего периода.

Конкретизированы направления работы военных психологов и осуществлен поиск перспективных путей психологического обеспечения в современных условиях. Предлагается сосредоточить усилия на создании в Вооруженных Силах Украины Психологической службы; усовершенствование системы профессионально-психологического отбора военнослужащих и предоставление им психологической помощи.

Ключевые слова: военная психология, этапы развития, военный психолог, психологическое обеспечение, военнослужащий.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.03.2015

С. К. Костючков

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто особливості функціонування вищої школи України в умовах нового громадянського суспільства; підкреслюється, що в першій декаді ХХІ століття в Україні відбуваються кардинальні, навіть доленосні соціально-політичні, економічні, культурні й духовні трансформації, а саме: розвиваються механізми ринкової економіки, функціонують інститути демократії та багатопартійна система, українське суспільство стало більш монолітним, патріотично орієнтованим, відкритим. Автор акцентує увагу на тому, що на відміну від традиційних практик, формування громадянського суспільства в Україні відбувається як під тиском глобальних змін, так і у межах процесу модернізації, тобто комплексу соціальних, економічних, політичних, культурних та інтелектуальних трансформацій, характерних для країн молодих демократій. Зазначено, що громадянське суспільство хоча і є у певному розумінні поняттям трансісторичним, у кожен епоху когерує із проявами політичного життя і реагує на його стимули, а отже – приймаючи на себе знакозмінні навантаження, забезпечує соціальну раціональність, виявляючи себе як постійно змінюване, а отже – безперервно нове громадянське суспільство.

Ключові слова: громадянське суспільство, особистість, система освіти, держава, модернізація, демократичний транзит.

Постановка проблеми. Держава історично виступає в ролі легітимного розпорядника і контролера, а також законодавчого гаранта усіх суспільних процесів, вона здійснює правовий захист усіх діючих суб'єктів, у тому числі – акторів освітнього процесу. Стан освітньої системи в державі є показником якості життя суспільства, а тому в більшості економічно розвинених країн саме держава є головним суб'єктом, який програмує і забезпечує функціонування та розвиток системи освіти та визначає стратегічні напрями її модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування вищої школи України в умовах модерного громадянського суспільства знайшли відображення в науковому доробку вітчизняних дослідників, таких як Г. Берегова, М. Ватковська, Т. Жижко, І. Кальной, А. Коваленко, А. Кравченко, В. Кремень, І. Кресіна, М. Михальченко, Т. Розова, В. Світлична, Т. Фініков, Т. Чистіліна, Т. Шарова, В. Цветков, Г. Цехмістрова, Г. Шатковська та інші.

Мета статті полягає у визначенні специфіки громадянського суспільства в контексті держав демократичного транзиту або держав молоді демократії; розгляді специфіки громадянського суспільства, коли йдеться про держави пострадянського об'єднання; дослідженні процесів консолідації економіки та суспільства у новому форматі, заснованих на знанні, які супроводжуються трансформацією продукту виробництва від матеріального до нематеріального – інтелектуального; аналізі радянської системи освіти, яка закономірно визначалася навчальними планами і державним замовленням на фахівців для різних галузей економіки; розкритті сутності історично сформованих функцій громадянського суспільства.

© С. К. Костючков, 2015

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично в країнах пострадянського простору визначення обсягу та змісту освітнього процесу залишається прерогативою держави, що нерідко розглядається як “відлуння” радянської минульщини, коли усі суспільні процеси базувались на плановій економіці та ідеології марксизму-ленінізму. Але в умовах ринкової економіки державні стандарти часто не відповідають вимогам конкурентного ринку праці, критеріям якості освіти й параметрам правової демократичної держави і громадянського суспільства.

У першій декаді XXI століття в Україні відбуваються кардинальні, навіть доленосні соціально-політичні, економічні, культурні й духовні трансформації: розвиваються механізми ринкової економіки, функціонують інститути демократії та багатопартійна система, українське суспільство стало більш монолітним, патріотично орієнтованим, відкритим. Є підстави стверджувати (особливо в контексті подій 2014 – 2015 років), що Україна рухається у напрямі громадянського суспільства, але знаходиться ще на початковій стадії його формування. Громадянське суспільство, як ми зазначали вище – це сфера прояву ініціатив суверенних особистостей та їх організацій, створених на засадах добровільності, справедливості та солідарності. Активізація руху до громадянського суспільства стала результатом масштабних суспільно-політичних зрушень в Україні – сформувались і продовжують утворюватися соціальні групи, для яких суттєво зросла пріоритетність цінності людського життя, особистої гідності й громадянське самовідчуття себе як суб’єкта – активного перетворювача суспільної реальності.

На відміну від традиційних практик, формування громадянського суспільства в Україні відбувається як під тиском глобальних змін, так і в межах процесу модернізації, тобто комплексу соціальних, економічних, політичних, культурних та інтелектуальних трансформацій, характерних для країн молодих демократій. Подібна імплікація процесів наднаціонального і національного характеру, особливо в кризових умовах, створює додаткові труднощі та проблеми в процесі формування громадянського суспільства.

Громадянське суспільство має певну специфіку, коли йдеться про держави демократичного транзиту (або держави молоді демократії). По-перше, такі суспільства не лише перебувають у процесі становлення, а й характеризуються підвищеною чутливістю як до впливу власної держави, так і до факторів зовнішнього впливу. По-друге, у розвиткові суспільно-політичних процесів у цих країнах, у процесі демократичної трансформації важливу роль відіграє нематеріальний чинник, сутність і роль якого вбачається необхідним розглянути більш докладно.

Досліджуючи проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства науковці дедалі більше зважають на те, що в його розбудові не варто виокремлювати лише його матеріальний складник – ринок, ігноруючи певним чином людину, необхідність створення умов для її всебічного розвитку, вияву творчого потенціалу, самореалізації та самовдосконалення. Однією із головних умов становлення, зокрема в Україні, громадянського суспільства треба вважати його нематеріальний складник, який є не економічною, а соціально-політичною категорією, адже для концептуалізації такого явища, як громадянське суспільство, більш значущими є внутрішні якості його дійових осіб, а не їхній рівень доходу та соціальний статус [4]. Даний нематеріальний складник містить досить великий перелік цінностей, серед яких – історична пам’ять, національна ідея, мова, традиції та звичаї, право, культура, духовність, національні цінності й, безумовно, система освіти.

Відтак, консолідація економіки та суспільства у новому форматі – як заснованих на знанні – супроводжується трансформацією продукту виробництва – від матеріального до нематеріального – інтелектуального, обумовлює зростаюче значення таких освітніх практик, які регулюються самим ринком та мають безперервний, перманентний характер. Подібне становище актуалізує прийняття принципу безперервної освіти й розробку його концептуальних засад і системних положень. Іншими словами, тією мірою, якою знання стають загальним, конвертованим товаром, безперервна освіта набуває статусу соціальної технології, яка забезпечує поширення та існування цих знань у тій якості та стані, які є необхідними для розвитку суспільства на конкретному етапі [1].

Сучасне громадянське суспільство в країнах розвиненої демократії взяло на себе функцію колективної ідентичності, воно вибудовує горизонтальні зв'язки та взаємовідносини обопільної вигоди, рівного партнерства та відповідальності. При цьому демократія постає умовою можливості раціонального дискурсу, який, у свою чергу, може привести до консенсусу не тільки із приводу універсальних форм індивідуальної/групової поведінки, але й вирішення соціальних завдань (у тому числі, пов'язаних із освітою). Перед суспільством у даному контексті постає раціонально-технічне завдання когерентності реальної поведінки людей реального суспільства з ідеальною моделлю його облаштування шляхом послідовного наближення. Ця модель є динамічною і сама є предметом соціальної деліберації та згоди. Вітчизняні науковці [2] наголошують на тому, що створення досконалої моделі громадянського суспільства – завдання практично нездійснене, принаймні, у межах першої чверті ХХІ століття. Соціальний реалізм в побудові громадянського суспільства постає в тому, щоб спільнота була готова досягати консенсусу з певних моделей суспільного життя, хай не найкращим у конкретних соціально-політичних, соціальних та культурних умовах, але гласно або негласно конгеніальним більшості громадян. Таким чином, реалізується інша, досить важлива функція громадянського суспільства – функція легітимації соціальних відносин; додамо: у тому числі – й у сфері вищої освіти.

Розбудова України як суверенної, демократичної, правової, європейської держави потребує створення відповідної системи вищої освіти, спрямованої на забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, професійної підготовки фахівців, котрі визначатимуть напрями, темпи й рівень науково-технічного, економічного та соціально-культурного розвитку суспільства й будуть здатними до постійної модернізації набутих знань, до професійної мобільності та варіативності, на основі вдосконалення адаптаційного механізму відповідно до змін у політичній, соціально-економічній, культурній, екологічній сферах.

Як відомо, у ХХІ столітті активно формуються нові парадигми вищої освіти, сутність яких в тому, щоб навчити людину жити в інформаційному суспільстві, створити їй умови для безперервного розвитку й набуття в процесі освіти навичок швидкої інтеграції в суміжні сфери професійної діяльності. У таких умовах значно зростає роль вищої освіти в системі не лише професійної підготовки людини, але й її самоосвіти з метою максимальної реалізації закладеного у кожній особистості інтелектуального потенціалу, підвищення рівня її біосоціальної кваліфікації.

Принципові зміни в сучасному соціально-економічному розвитку України потребують значного підвищення конкурентоспроможності випускників вищих навчальних закладів. З упровадженням в економіку країни міжнародних стандартів зросли вимоги і до підготовки кадрів для практично усіх сфер людської діяльності, що зу-

мовило нагальну потребу в сертифікації якості діяльності освітніх установ, у тому числі й вищих навчальних закладів. Радянська система освіти, яка закономірно визначалася навчальними планами і державним замовленням на фахівців для різних галузей економіки, могла функціонувати лише в межах централізованої державної системи, тому безумовно є ірелевантною мінливим умовам ринкової економіки.

Варто зазначити, що в СРСР підготовка фахівців для різних галузей економіки відбувалась на основі державної форми власності, відповідно, логічним і закономірним були:

- державне планове управління освітою;
- обмеженість бюджетних коштів держави при безкоштовності навчання для усіх громадян держави;
- однорівнева однократна освіта, вузькопрофільне навчання;
- стандартизовані та уніфіковані для усіх вищих навчальних закладів СРСР навчальні плани;
- синхронне навчання;
- академічна іммобільність студента.

Відповідно, в умовах ринкової економіки система вищої освіти характеризується:

- задоволенням особистих потреб у вищій освіті через ринок освітніх послуг;
- обмеженістю особистих коштів члена суспільства при виборі навчального закладу за умов платності навчання;
- багаторівневою безперервною освітою, широкопрофільним навчанням;
- гнучкими, диверсифікованими навчальними планами;
- асинхронним навчанням;
- академічною мобільністю студента.

Отже, ефективність модернізації вітчизняної системи освіти і професійної підготовки значною мірою залежатиме від того, наскільки послідовно й виважено вища школа звільниться від радянських атавізмів і звернеться до позитивного світового досвіду у сфері вищої освіти. Розв'язання цих проблем залежатиме від потенційних можливостей вищого навчального закладу щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на удосконалення системи вищої професійної освіти. Не можна забувати, що вищі навчальні заклади функціонують в умовах конкуренції, яка посилюється з кожним роком, тому вони повинні переглядати традиційні підходи до управління навчальним процесом з урахуванням сучасних вимог ринку праці. Адже ринок, як відомо, встановлює свої (щодалі жорсткіші) правила на основі реального попиту або попиту, що формується з боку споживачів.

Серед невідкладних заходів стосовно реформування вищої освіти України Т. Фініков пропонує провести низку структурних змін у галузі, які забезпечать основу її якісної модернізації, зокрема:

- гармонізацію національної системи вищої освіти України з принципами та підходами Європейського простору вищої освіти та наукових досліджень;
- набуття вищими навчальними закладами функцій “центрів відповідальності” за вищу освіту, вивільнення потенціалу наукового та педагогічного пошуку викладачів;
- створення “точок зростання”, що зумовлює випереджальний розвиток провідних дослідницьких університетів як моделей системної трансформації академічного середовища;

- запровадження сучасного формату підготовки дослідницьких кадрів;
- формування нової системи відносин між державою, вищою школою та бізнесом [3].

Саме освіта, зокрема вища, повинна сприяти, на наше переконання, розвитку у людини здатності раціонально, логічно і критично засвоювати реальність, прогнозувати близьке й віддалене майбутнє, іншими словами – чим більш освіченою буде людина по мірі розвитку громадянського суспільства, тим більш ефективною має бути система освіти як засіб вдосконалення адаптаційного механізму особистості до постійно змінюваного світу, а враховуючи природу людини – механізму підвищення рівня особистісної біосоціальної кваліфікації.

У даному контексті значної актуальності набуває теза про те, що від вирішення проблем освіти залежить обґрунтування напрямку, змісту і тенденцій розвитку того соціального та природного середовища, в якому мають функціонувати інститути освіти, зокрема вищої, у майбутньому; розкриття потенціалу освіти щодо її впливу на духовні, моральні та естетичні преференції особистості, на соціально-політичний та історично-культурний розвиток суспільства. Вирішення нагальних проблем освіти впливає на перспективне, наукове обґрунтування тактики і стратегії в освітній політиці; на конструктивний, творчий пошук ефективних підходів і методів організації освітнього процесу.

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що в контексті сучасного процесу інформаційної ампліфікації, яка досягла, практично, цивілізаційного масштабу, суттєво змінюється формула суспільства й все більше перетворює його в суспільство знань (learning society). При цьому, на думку П. Джарвіса, привілеї подібної трансформації поширюються не тільки на економічно розвинені країни, які варто розглядати подвійно – як піонерів й провідників здійснюваних перетворень, оскільки визнається, як наголошує Джарвіс, що в сучасних умовах не існує реальних меж, які відокремлюють суспільства знань, тому їхні принципи вбачається можливим транслювати в менш розвинені суспільства, у тому числі за допомогою транснаціональних корпорацій [5].

Очікування з боку громадянського суспільства від вищої освіти не просто вагомим, а й кардинальним внеску у вирішення його нагальних проблем – політичних, економічних, соціальних, культурних тощо, є беззаперечним фактом, який підкреслює реальний авторитет вищої школи у суспільстві, проте засвідчує, що у першій чверті ХХІ століття відбувається певне переформатування змісту уявлень про неї через “приписування” їй не притаманних завдань та доручень. Упродовж тривалого часу в Україні держава барилась з процесом реформування вищої освіти, хоча проблеми в даній галузі неупинно нагромаджувались та поглиблювались.

Інерційний рух загрожував (і продовжує загрожувати) тим, що реальними постають загрози: втрати перспектив наукового і технологічного прогресу України до рівня розвинених держав світу; деградації вітчизняної системи з наслідками у вигляді незворотних втрат людського капіталу в національних масштабах та інфляцією довіри суспільства до системи освіти; дифракції національних освітніх традицій; перетворення України на свого роду тіньовий простір європейської вищої освіти, реципієнта інтелектуалів для держав із якіснішими освітніми системами; мінімізації шансів реальної модернізації системи вищої освіти та зростання авторитету України на міжнародному рівні.

Виходячи з того що наша країна знаходиться на шляху розбудови громадянського суспільства, і держава, й суспільство мають усвідомлювати необхідність забезпечення продуктивної реалізації усталених, певним чином історично сформованих функцій громадянського суспільства, серед яких: репрезентація і захист інтересів суспільних груп, продукування й надання соціальних послуг, створення умов для формування так званого середнього класу, громадський контроль за діями органів влади, пошук і впровадження механізмів вирішення нагальних гуманітарних проблем суспільства, у тому числі – проблем освітньої галузі.

Необхідно зазначити, що громадянське суспільство хоча і є у певному розумінні поняттям трансісторичним, у кожную епоху етіологічно когерує із проявами політичного життя і реагує на його стимули, а отже, приймаючи на себе контрадикторні, знакозмінні навантаження, забезпечує/повинно забезпечувати соціальну раціональність, виявляючи себе як постійно змінюване, тобто перманентно нове громадянське суспільство. На підставі цього можна стверджувати, що базовими, субстантивними, але далеко не вичерпними характеристиками громадянського суспільства є його трансісторичність, плюралістичність, трансформативність.

Показовою в даному сенсі вбачається думка вітчизняного філософа І. Кального, котрий зауважує, що процес диференціації суспільного життя, підсилений культурним плюралізмом, послаблює громадянське суспільство, формалізує його. Суспільство як структура взаємопов'язаних елементів набуває тенденції бути “скоріше метасистемою, ніж системою, оскільки кожний її елемент (сфера) заявляє про свою самодостатність і претензії на системність” [2, с.35].

Сучасний етап суспільного розвитку потребує певної ревізії звичних форм суспільного життя, в яких зникло відчуття “Ми”, орієнтоване на досягнення справедливості та солідарності. Тільки в малих соціальних утвореннях, на думку Кального, сучасна людина знаходить те, чого не дає їй “велике” співтовариство. Тільки у межах малої соціальної групи вона ще знаходить розуміння та співчуття, солідарність, отримує надію на справедливість, оскільки усі ці соціальні характеристики мають не абстрактний, але безумовно конкретний характер, який зумовлює домінування моральних засад суспільного життя. На відміну від держави, громадянське суспільство має тривалу перспективу, оскільки “людству протипоказаний тоталітарний централізм влади”. Людство не може повернутися і до традиційного суспільства, воно може рухатись у своєму розвитку тільки до співтовариства вільних особистостей, орієнтованих на презумпцію солідарності, справедливості й громадянської згоди, долаючи почасти негативні чинники індустріального та інформаційного суспільства [2, с.38].

Висновки. Отже, розглядаючи специфічні особливості функціонування вищої школи України в новому громадянському суспільстві, варто зауважити, що визначені характеристики громадянського суспільства є певною мірою притаманними практично усім явищам соціально-політичного життя; у сфері освіти плюралізм суспільного життя актуалізує необхідність урізноманітнення усіх складових елементів освітньої сфери. Відтак, йдеться про таку, що постійно заглиблюється, диверсифікацію освіти, яка передбачає не тільки організацію нових освітніх установ та рецесію від уніфікованої системи державної освіти, але й надання освітніх функцій суспільним установам, із визначенням нових напрямів освіти, нових курсів та дисциплін, створенням міждисциплінарних програм.

Список літератури: 1. Горшков М.К., Ключарев Г.А. Непрерывное образование в контексте модернизации / М.К. Горшков, Г.А. Ключарев. – М.: ИС РАН, ФГНУ ЦСИ, 2011. – 232 с. 2. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. Кальной И.И., Лопушанский И.Н. – СПб: Юридический центр Пресс, 2006. – 492 с. 3. Фініков Т.В., Шаров О.І. Невідкладні завдання і змістовні принципи проектно-орієнтованого реформування вищої освіти України / Т.В. Фініков, О.І. Шаров // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СЛУ ім. В.Даля, 2009. – № 3 (31). С. 67-79. 4. Цветков В.В., Кресіна І.О., Коваленко А.А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: монографія / В.В. Цветков, І.О. Кресіна, А.А. Коваленко. – К. : Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – 496 с. 5. Jarvis P. Globalization, the Learning Society and Comparative Education / P. Jarvis // Comparative Education. – 2000. – Vol.36. – No.3. – P. 346.

Bibliography (transliterated): 1. Gorshkov M.K., Kljurcharev G.A. Nepreryvnoe obrazovanie v kontekste modernizacii / M.K. Gorshkov, G.A. Kljurcharev. – M.: IS RAN, FGNU CSI, 2011. – 232 s. 2. Grazhdanskoe obshhestvo: istoki i sovremennost' / Nauch. red. Kal'noj I.I., Lopu-shanskij I.N. – SPb: Juridicheskij centr Press, 2006. – 492 s. 3. Finikov T.V., Sharov O.I. Nevidkladni zavdannja i zmistovni principi proektno-orientovanogo reformuvannja vishhoї osviti Ukraїni / T.V. Finikov, O.I. Sharov // Upravlinnja proektami ta rozvitok virobnictva: Zb.nauk.pr. – Lugans'k: vid-vo SNU im. V.Dalja, 2009. – № 3 (31). S. 67-79. 4. Cvetkov V.V., Kresina I.O., Kovalenko A.A. Suspil'na transformacija i derzhavne upravlinnja v Ukraїni: politiko-pravovi determinanti: monografija / V.V. Cvetkov, I.O. Kresina, A.A. Kovalenko. – K. : Vidavnichij dim "In Jure", 2003. – 496 s. 5. Jarvis P. Globalization, the Learning Society and Comparative Education / P. Jarvis // Comparative Education. – 2000. – Vol.36. – No.3. – R. 346.

UDC 101+304.2

S. Kostiuchkov

FEATURES OF HIGH SCHOOL OF UKRAINE UNDER THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY

In the article the peculiarities of Higher Education of Ukraine in the new civil society; stresses that in the first decade of the XXI century in Ukraine there are drastic, even vital socio-political, economic, cultural and spiritual transformation, namely developing mechanisms of market economy, democratic institutions and functioning multiparty system, Ukrainian society has become more monolithic, patriotically oriented, open. Based on the fact that our country is in the process of civil society and the state and the society are aware of the need to ensure the implementation of established productive in some way the historical function of civil society, including: representation and protection of interests of social groups, production and delivery of social services creating conditions for the formation of the so-called middle class, public control over the actions of the authorities, finding and implementing mechanisms to address the urgent humanitarian problems of society, including - the problems of the educational sector. The author emphasizes that unlike traditional practices of civil society in Ukraine is under pressure as global change and modernization within the process that is complex social, economic, political, cultural and intellectual transformations, typical for countries emerging democracies. The current stage of social development requires a certain revision usual forms of social life, which disappeared a sense of "we", focused on achieving justice and solidarity. Only a small social formations modern

man is what makes it "great" community only within small social group feels it has the understanding and compassion, solidarity, hope gets justice, because all these social characteristics are not abstract, but certainly specific, which leads to the domination of the moral foundations of social life. It is noted that although civil society is in one sense the notion transitory in every age koheruje manifestations of political life and responds to its stimulus, and therefore – taking the opposite loads, provides social rationality, manifesting itself as continuously changing, so – continuously new civil society.

Key words: civil society, the individual, education system, state modernization, democratic transit.

УДК 101+304.2

С. К. Костючков

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассмотрены особенности функционирования высшей школы Украины в условиях нового гражданского общества; подчеркивается, что в первой декаде XXI века в Украине происходят кардинальные, даже судьбоносные социально-политические, экономические, культурные и духовные трансформации, а именно: развиваются механизмы рыночной экономики, функционируют институты демократии и многопартийная система, украинское общество стало более монолитным, патриотически ориентированным, открытым. Автор акцентирует внимание на том, что в отличие от традиционных практик, формирование гражданского общества в Украине происходит как под давлением глобальных изменений, так и в рамках процесса модернизации, то есть комплекса социальных, экономических, политических, культурных и интеллектуальных трансформаций, характерных для стран молодых демократий. Отмечено, что гражданское общество, хотя и является в определенном смысле понятием транзиторическим, в каждую эпоху когерирует с проявлениями политической жизни и реагирует на ее стимулы, а следовательно – принимая на себя знакопеременные нагрузки, обеспечивает социальную рациональность, проявляя себя как постоянно меняющееся, а значит, непрерывно новое гражданское общество.

Ключевые слова: гражданское общество, личность, система образования, государство, модернизация, демократический транзит.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.04.2015

М.М. Міщенко

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена можливості виявлення нових перспективних напрямків дослідження філософської психології. Особливістю східнослов'янського підходу до душі та проблеми співвідношення душа/тіло є релігійна (православна) основа. Відродження інтересу до релігії сьогодні актуалізує розвиток цього варіанту філософської психології – в новітніх антропологічних та соціальних умовах і в поєднанні з патріотичними структурами мислення українців.

Ключові слова: *філософська психологія, душа, психофізіологічний дуалізм, християнська антропологія, національна ідентичність, психологічний факт.*

Філософська психологія є напрямом філософського знання, що займається проблемним полем вчень про природу й сутність душі та психіки, виявленням філософських основ психології і представлена авторами, що визначали філософську основу психології. В XIX столітті психологія виокремлюється з філософії в окрему науку, віддаляючись від теології, філософії і беручи методи природознавчих наук – біології, хімії, фізики. Та дискусії як в психології, так і в філософії щодо психологічного об'єкта дослідження та методології тривають досі. Це пов'язано, перш за все, з делікатною сферою, що вивчається – людською психікою. Психологія як дисципліна, що досліджує душу (назвемо її в рамках даного дослідження “душевна психологія”) та психологія, дослідження якої спирається на зовнішні прояви психічної діяльності, поведінку (“психологія без душі”) – це два основні шляхи, за якими йде розвиток психології. Питання про психофізіологічний дуалізм існувало завжди, починаючи з перших архаїчних здогадок про наявність в тілі іншої субстанції, що має надреальні, надматеріальні ознаки [8]. Із становленням психологічної науки прогресувала та поширювалася її методологія, та проблема дуальності душа/тіло залишалася, через що відокремилися дослідницькі напрямки, протилежні уявленням про психіку та методологію дослідження. Природознавча психологія розкладає психічні процеси на складові елементи, їх поєднання, подібно до фізики та фізіології, основним методом роботи з ними є пояснення. Позицію прибічників “пояснення” посіли біхевіористи, які повністю звели все суб'єктивне до об'єктивного, тобто до фізіологічних процесів. Але людська свідомість недосяжна для об'єктивного наукового вивчення і потребує інших методологічних підходів. Психологія “душевна” пропонує цілісне осягнення і опис осмислених переживань, розуміння душі в духовно-структурному зв'язку.

Метою даної роботи є актуалізація проблемного поля філософської психології в межах особливостей східнослов'янського вирішення проблеми психофізичного дуалізму на відміну від західноєвропейського, виходячи з того, що *східнослов'янський підхід до душі зумовлений православною традицією*. Актуалізація дослідження тут – у відродженні інтересу до релігії та релігійної свідомості сьогодні, коли знову порушується питання про людське життя, сенс та призначення людини в рамках релігійного підходу. Аналіз сучасних десекуляризаційних тенденцій з увагою до душі людини є продовженням традиції східнослов'янської філософської антропології.

© М.М. Міщенко, 2015

Для того щоб пізнавати людську душу, треба навчитися досвідно її переживати, уособленням чого є релігійна свідомість. Самість тут виступає як особливий об'єкт, як особлива, специфічна реальність живої свідомості внутрішнього життя. Існує східнослов'янська традиція філософської психології, специфічною рисою якої є взаємозв'язок онтології і психології, що відображає зв'язок окремої індивідуальності із загальним буттям, душі окремої людини із загальним божественним універсумом (принцип соборності). Особливе переживання суб'єктивного буття відображається в “душевній психології” в понятті “душі як мікрокосму” Г. Сковороди чи в більш пізній час у понятті “боголюдськості” В. Соловйова.

Першим мислителем, творчість якого стала “вільною християнською філософією” є *Г. С. Сковорода* з його “філософією серця”. Філософські ідеї Сковороди є першим вагомим внеском у східнослов'янську філософську психологію, адже містять філософське осмислення центральних для психології питань душі та психіки. Класичному для психології та філософії питанню психофізіологічного дуалізму Сковорода протиставляє вчення про “дві натури” – тілесну та духовну, або божественну. Суть людини духовної – Бог. Процес самопізнання – це шлях до Бога, прагнення досягнути його в собі, пізнати в життєвому процесі, в переживанні. Говорити про психіку чи внутрішній світ людини – значить говорити про душу, центром якої є “серце”.

Антропологічні ідеї Г.С. Сковороди й розроблення “душевної психології” продовжили *П.Д. Юркевич*, *В.С. Соловйов*, *О.О. Потебня*, *М.О. Лоський*, *С.Л. Франк*, *Г.Г. Шпет*, *О.Ф. Лосєв*, *Б.П. Вишеславцев*.

П. Д. Юркевич у роботі “Із науки про людський дух” [13] наголосив на неможливості застосування одних і тих методів для дослідження тілесного та духовного. Його вчення “про два досвіди” засновано на положенні, що пізнання людської сутності є двояким: зовнішніми відчуттями пізнається тіло та його органи, а внутрішніми – душевні явища. Вчення Юркевича про серце співзвучне ідеям Г. Сковороди. Місце філософії серця у Юркевича визначається розумінням філософії, яка спрямована на осмислення душі. Душа пов'язана з тілом, а значить, є тілесний орган духовної діяльності людини, яким і виступає серце. В цьому пункті вчення Юркевича відрізняється від вчення Сковороди, адже в останнього серце є духовним центром, а не органом тіла, але так само, як у Сковороди, серце є осередком духовного життя, сутністю людської особистості. “Погляд на роль серця як осередку духовного життя людини *П. Д. Юркевич* протиставляє поширюваному в філософії просвітництва підходу, котрий отожднює духовну діяльність із розумовою і на цій підставі, спираючись на дані фізіології та психології (її природничого варіанту – *М. М.*), вважає органом духовної діяльності голову... Абсолютизація такого підходу позбавляє можливості збагнути духовне життя людини як вираз неповторної, індивідуальної особистості” [2, с. 148–149]. Отже, Юркевич наголошував на пріоритеті духовності у вивченні людини порівняно з природничими дослідженнями.

Християнська філософія *В. Соловйова* [9; 3] містить концепції “боголюдського процесу”, “всеедності” та вчення про Софію, які невід'ємно пов'язані з філософською антропологією та вченням про душу. Місце та роль людини визначається подвійним тлумаченням її сутності: людина посідає серединне положення між Богом та неживим світом предметів. Вчення про людину Соловйова – це вчення про подвійну природу людини, її божественності і небездоганності одночасно. Повнота буття, досягнення себе та світу можливе через віру в Бога. Мета існування людини – пізнання Бога та духовне єднання з ним. Історичний процес розвитку людини – це поступовий процес одухотвореності. Прогрес людського духу йде шляхом морального удосконалення.

Важливим при цьому є застосування волі, що потребує самовдосконалення, самопізнання. Вчення Соловйова – це особливий, християнський підхід до людини, її душі, призначення. Вирішення психофізіологічного дуалізму при цьому є однозначним: людина є частиною світу матеріальних речей та водночас і духовного світу, що поєднує її з Богом. Тому залишатися на рівні матеріального, природничого вивчення людини – значить так і не досягнути людської сутності (в її єднанні з Богом), душі та психіки.

Після В. Соловйова визначними є антропологічні ідеї М. Лоського та С. Франка. М. Лоський також розглядав релігійні моральні норми як такі, що насамперед характеризують людину як духовну істоту. Разом з тим, ідеї Лоського містять не лише християнські мотиви, а й власне психологічні – йдеться про переживання, які відображають об'єктивний світ. Дві якості визначають людину – духовність та воля. Людина є вищою над законами природи, чому завдячує прояву духовного витоку в ній, який, до речі, є ще й актом єднання всіх людей, бо в переживанні людина поєднується з іншими людьми.

І, нарешті, фундаментальною роботою з філософської психології є дослідження С. Франка “Душа людини. Досвід вступу до філософської психології” [10], завданням якої є обґрунтування природи людської душі. Завдяки Франку, піднято велику філософсько-психологічну проблему буття людини, творчого досягнення світу, розробки філософської психології як вчення про природу індивідуальної душі у зв'язку з індивідуальним та об'єктивним буттям. Робота “Душа людини” – це спроба повернути в психологію поняття душі замість поняття “душевних явищ”. Основою психології має стати філософія. Головну особливість душі Франк вбачає в здатності піднесення над собою. Ця здатність показує різницю душевного життя і душі. Душевне життя – це вся сукупність проявів душевної психіки. А душа – центр душевного життя. Крім того, є ще третій елемент – дух – незалежна від тіла частина психіки, яка є центром, осередком душі. У Франка психологія є метафізичною. Він відрізняє душевне життя від духовного та чуттєво-предметного і встановлює вчення про душевний процес як суб'єктивне буття, що безпосередньо переживається. Душа людини є мікрокосмом, що охоплює світову безкінечність. Слідуючи традиціям православної християнської філософії, Франк вводить нове поняття – Боголюдини: Бог є в людині і з людиною, і в різних сферах буття існує всеєдність, що забезпечується божественною першоосновою.

За Франком, психологія завжди центрована і становить собою єдність вчень про людину, що забезпечують філософська психологія та антропологія. Реальність не є лише досвідно даною, емпіричною. Вона також виявляється як внутрішній світ людини – отже, за Франком є два типи активностей, що утворюють розмаїття людського досвіду: активність людини, що спрямована на предметне буття та його перетворення, і активність, що самопізнається та самовдосконалюється, визначає структуру духовної реальності, можливі типи відносин людини у світі. Тут же виникає *проблема розуміння* – людина розуміє іншу людину, її досвід, внутрішній світ в “*акті одкровення*”, що можливо шляхом зміни самого себе, тобто перетворення себе в “*онтологічний інструмент*”, відкриваючи при цьому себе самого для розуміючого впливу іншого.

Радикальний процес секуляризації, який можна позначити як “смерть Бога”, обертається для культури іншою проблемою – “смертю людини”, а саме моральним занепадом та втратою світоглядних орієнтирів. Зустрічна тенденція секуляризації, що сьогодні умовно позначається як *десекуляризація*, міститься у відродженні релігії, поверненні до релігійних моральних засад буття. Причиною цього є ускладнення життя,

пошук стабільності та нових смислових координат, що втрачає людина наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Разом з тим, подолання секуляризаційних процесів десекуляризацією – це не повернення до минулої влади релігії, а вихід на новий рівень, де релігія отримує новий статус та нові функції, основні з яких – це формування морального виміру буття людей та регулювання суспільних відносин, а також смислове наповнення людського існування. *Одним з центральних понять знову стає людська особистість та душа.* Десекуляризація та як її наслідок - формування нової постсекулярної доби - бачиться як корпус нових філософських та теологічних ідей, які дозволяють людині поєднувати у своєму світогляді сакральне та світське без конфліктності в розумінні світу та антропології. Десекуляризація також – це новий погляд на душу людини, що поміщена в нові культурні та метафізичні умови. Філософська психологія як філософія душі на стику філософської антропології і психології може отримати нові напрямки розвитку і стати полем для філософських рефлексій саме у вітчизняній культурі.

Сьогодні в Україні віросповідання є особистісним виміром, а не суспільним, існує позацерковна реальність, коли віра не потребує звернення до церковної організації, залишаючись особистісною справою. Разом з тим, національні інтереси України полягають в усвідомленні умов для консолідації народу на загальнонаціональних підвалинах, одним з елементів чого і є релігія, відродження історико-культурної спадщини, збереження і закріплення духовно-релігійної ідентичності як основи народу. Відродження національної духовності потребує формування власної глибинної системи духовно-релігійної орієнтації, україноцентристської моделі світу. Аналогічно з внутрішнім світом окремої людини, так само і нація має самоусвідомлюватися і мати власні структури вірувань, звичаїв, ціннісних орієнтацій, а вони формуються тривалий час на історичному досвіді.

Таким чином, важливими і перспективними напрямками дослідження філософської психології можуть стати таке вивчення проявів духовності та психіки людини: *1) аналіз душі в умовах оновлення релігійної свідомості в новітніх антропологічних та соціальних умовах; 2) поєднання особистісного та національного рівнів свідомості, що виявляє себе в кореляції особистісного Я та проблем української національної ідентичності; 3) оновлення поняття психічного факту та методології його дослідження.*

Перший пункт напрямку дослідження є продовженням східнослов'янської філософської психології та християнської антропології. “Релігійна психологія” вторить гуманістичній психології, де ідеографічне є основою індивідуального досвіду – щоб не упустити з поля зору те, що є виключно “людським в людях”.

Проблема поєднання особистісного та національного рівнів постала у вітчизняній філософії, культурі, психології у зв'язку з останніми подіями в Україні. Вже в результаті подій на Майдані в 2013–2014 рр., що дістало назву “Революція гідності”, у свідомості українців виникає низка запитань стосовно особистісного вибору шляху розвитку, суспільного самовизначення, і вирішення цих питань не завжди відбувається просто. Робота психологів-волонтерів, зокрема, і наштовхується на конфліктність цих позицій, що, мабуть, стане визначальною рисою цілого покоління українців. Можливість подальшого розвитку релігійної антропології сьогодні часто поєднується з патріотичними структурами (наприклад, вислів, що за рівнем значущості досяг національної ідеї українців протягом останніх двох років: “ми праві, і з нами Бог”).

Що стосується третього перспективного напрямку розвитку філософської психології – це сучасні дослідження з природи психологічного факту та залучення гер-

меневтичної методології. Фактам притаманна специфічна часово-просторова контекстуальність, вони утримують в собі три виміри актуалізації індивідуальної історії – минуле як передісторію, теперішнє як тут-буття, що намагається себе досягнути, та майбутнє як обрій можливих інтерпретаційних практик. Психологічний факт не можна спостерігати як фізичне явище, він знаходить свій прояв у розповіді, мовленні, тобто він є завжди виражений словами. Найбільш адекватною методологією щодо них є тлумачення, а визначальною метою – розуміння. Методологія герменевтики, що працює зі смислами та текстами, відрізняється від простого фіксування фактів, вона є виявленням їх взаємозв'язків, смислових співвідношень. Актуальним у даному випадку є налагодження відповідних механізмів тлумачення та розуміння, що можливі в межах саме гуманітарного підходу до особистості та її духовного життя.

Висновки. До розвитку психології завжди прикута увага філософії. У психології поєднуються і фізіологія, і філософія, тому що окремо одна від одної вони не в змозі пояснити людину в її психофізіологічній цілісності. Сферою філософських дискусій в психології є душа як жива психічна реальність, завдяки якій існує моральний порядок, творчість. Мета філософської психології залишається незмінною і полягає у визначенні місця душевного світу відносно інших сфер буття. Філософська психологія є ядром антропологічного знання, що призвана відповісти на багато питань про людину і дослідження якої отримують нові ракурси, зважаючи на зміни оточуючого середовища та ментальних зрушень у самій людині.

Однією з найцікавіших робіт останніх років з тематики душі як предмета вивчення психології є праця Братуся Б.С. [1], в якій є наступна думка: “Душа була втрачена не психологією як такою, а антропологією. Тому і “повернення душі” – це перш за все проблема відновлення повноцінної картини людини в нашій культурі”. Отже, до вивчення душі мають бути залучені і психологія, і філософська антропологія, і культурологія, і філософія. А рефлексію щодо їх досліджень і пропонує філософська психологія.

Список літератури: 1. Братусь Б.С. Психология – наука о психике или учение о душе? // Человек. – 2000. – № 4 [Электронный ресурс] / Б.С. Братусь – Режим доступа: http://www.psychologos.ru/articles/view/psihologiya_-_nauka_o_psihike_ili_uchenie_o_dushe 2. Горський В. Історія української філософії: Курс лекцій. / В. Горський – К.: Наукова думка, 1997. – 286 с. 3. Зеньковский В. История русской философии. / В. Зеньковский. – М.: Академический проект, Раритет, 2001. – 880 с. – (Summa). 4. Летцев В.М. К уяснению основной проблематики философской психологии / В.М. Летцев // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С. 114–123. 5. Мочульский К.В. Владимир Соловьев. Жизнь и учение [Электронный ресурс] / К.В. Мочульский. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/mochulsky/soloviev/index.html>. 6. Психология и философия. Возвращение души : сборник статей / ред. Б.С. Братусь, С.Н. Бычков. – Москва : РГГУ, 2003. – 200 с. 7. Сковорода Г. Твори: У 2 т. / Григорій Сковорода. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – (Гарвард. бібліотека давньоруського укр. письменства). Т. 1. – 528 с. 8. Смит Н. Современные системы психологии. / Н. Смит. / Пер.с англ. под общ. ред. А. А. Алексеева. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. – (Серия “Психологическая энциклопедия”). 9. Соловьев В. С. Чтения о Богочеловечестве [Электронный ресурс] / В. С. Соловьев – Режим доступа: <http://www.vehi.net/soloviev/chteniya/index.html>. 10. Франк С.Л. Душа человека. Опыт введения в философскую психологию / С. Л. Франк // Франк С.Л. Предмет знания. Душа человека. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – С. 631–990. 11. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. / Дмитро Чи-

жевський. – К.: Вид-во “Орії” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с. – (Спадок). 12. Юркевич Е.Н. Герменевтические идеи в восточнославянской философской традиции / Е.Н. Юркевич. – Харьков: Изд-во ХНУ им. В. Н. Каразина, 2002. – 254 с. 13. Юркевич П.Д. Из науки о человеческом духе / П.Д. Юркевич // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Изд-во “Правда”, 1990. – С. 104–192. 14. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека. / П.Д. Юркевич // Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Изд-во “Правда”, 1990. – С. 69–103.

Bibliography (transliterated): 1. Bratus' B.S. Psihologija – nauka o psihike ili učenje o dushe? // Chelovek. – 2000. – № 4 [Elektronnyj resurs] / B.S. Bratus' – Rezhim dostupa: http://www.psychologos.ru/articles/view/psihologiya_nauka_o_psihike_ili_učenje_o_dushe 2. Gors'kij V. Istorija ukraïns'koï filosofii: Kurs lekcij. / V. Gors'kij – K.: Naukova dumka, 1997. – 286 s. 3. Zen'kovskij V. Istorija ruskoj filosofii. / V. Zen'kovskij. – M.: Akademicheskij proekt, Raritet, 2001. – 880 s. – (Summa). 4. Letcev V.M. K ujasne-niju osnovnoj problematiki filosofskoj psihologii / V.M. Letcev // Voprosy fi-losofii. – 2012. – № 5. – S. 114–123. 5. Mochul'skij K.V. Vladimir Solov'ev. Zhizn' i učenje [Elektronnyj resurs] / K.V. Mochul'skij. – Rezhim dostupa: <http://www.vehi.net/mochulsky/soloviev/index.html>. 6. Psihologija i filosofija. Vozvra-shhenie dushi : sbornik statej / red. B.S. Bratus', S.N. Bychkov. – Moskva : RGGU, 2003. – 200 s. 7. Skovoroda G. Tvorì: U 2 t. / Grigorij Skovoroda. – K.: AT “Oberegi”, 1994. – (Garvard. biblioteka davn'orus'kogo ukr. pis'menstva). T. 1. – 528 s. 8. Smit N. Sovremennye sistemy psihologii. / N. Smit. / Per.s angl. pod obshh. red. A. A. Alekseeva. – SPb.: prajm-EVROZNAK, 2003. – 384 s. – (Serija “Psihologicheskaja jenciklopedija”). 9. Solov'ev V. S. Chtenija o Bogochelovechestve [Elektronnyj resurs] / V. S. Solov'ev – Rezhim dostupa: <http://www.vehi.net/soloviev/chteniya/index.html>. 10. Frank S.L. Dusha cheloveka. Opyt vvedenija v filosofskuju psihologiju / S. L. Frank // Frank S.L. Predmet znaniya. Dusha cheloveka. – Mn.: Harvest, M.: AST, 2000. – S. 631–990. 11. Chizhevs'kij D. Narisi z istorii filosofii na Ukraïni. / Dmitro Chizhevs'-kij. – K.: Vid-vo “Orii” pri UKSP “Kobza”, 1992. – 230 s. – (Spadok). 12. Jurkevich E.N. Germenevticheskie idei v vostochnoslavjanskoj filosofskoj tradi-cii / E.N. Jurkevich. – Har'kov: Izd-vo HNU im. V. N. Karazina, 2002. – 254 s. 13. Jurkevich P.D. Iz nauki o chelovecheskom duhe / P.D. Jurkevich // Jurkevich P.D. Fi-losofskie proizvedenija. – M.: Izd-vo “Pravda”, 1990. – S. 104–192. 14. Jurkevich P.D. Serdce i ego znachenie v duhovnoj zhizni cheloveka. / P.D. Jurkevich // Jurkevich P.D. Filosofskie proizvedenija. – M.: Izd-vo “Pravda”, 1990. – S. 69–103.

UDC 1:[128+159.9.01]

M. Mishchenko

ACTUALIZATION OF THE PHILOSOPHICAL FIELD OF PHILOSOPHICAL PSYCHOLOGY

The article has been devoted the exposure of new perspective directions of research philosophical psychology. Philosophical psychology as philosophy of the soul on the joint of philosophical anthropology and psychology can get new directions of development and become the field for philosophical reflections exactly in a native culture. By the feature of the eastslavonic approach to the soul and problem of correlation the soul/body is religious (orthodox) basis, as

well as co-operation of ontology and psychology, that represents connections of separate individuality with general life. An analysis of modern desecularization tendencies with attention to the soul of man is continuation of eastslavonic philosophical anthropology. Perspective direction of research here is an analysis of the soul in the conditions of update of religious consciousness in the new anthropological and social terms. The revival of interest to religion today actualize development of this variant of philosophical psychology – in modern anthropological and social terms and in connection with the patriotic structures of thought of Ukrainians. Problem of combination personal and national appeared in nativ philosophy, culture, psychology in connection with the last events in Ukraine. The revival of national spirituality requires the forming of the own deep system of spiritual-religious organization, ukraine-centrist model of the world. Another interesting direction of development philosophical psychology is research of nature of psychological fact - with the use of hermeneutical methodology. Actual here is an adjusting of the proper mechanisms of interpretation and understanding, that is possible within the framework humanitarian going near personality and its spiritual life.

Keywords: *philosophical psychology, soul, psychophysiological dualism, christian anthropology, national identity, psychological fact.*

УДК 1:[128+159.9.01]

М.Н. Мищенко

АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ ФИЛОСОФСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Статья посвящена возможности выявления новых перспективных направлений исследования философской психологии. Особенностью восточнославянского подхода к душе и проблеме соотношения душа/тело является религиозная (православная) основа. Возрождение интереса к религии сегодня актуализирует развитие этого варианта философской психологии – в современных антропологических и социальных условиях и в соединении с патриотичными структурами мышления украинцев.

Ключевые слова: *философская психология, душа, психофизиологический дуализм, христианская антропология, национальная идентичность, психологический факт.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 22.05.2015

Н. В. Василенко

КОМПЬЮТЕРНАЯ ПОДДЕРЖКА ПЕРМАНЕНТНОГО ОБУЧЕНИЯ РУКОВОДИТЕЛЯ УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ: ЭЛЕКТРОННЫЕ СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ

Рассматриваются возможности электронных технологий для управления перманентным обучением руководителей общеобразовательных учебных заведений. Раскрыт ряд принципиальных отличий электронного пособия от пособий, изготовленных типографским способом, и определены преимущества перед традиционными видами пособий. Описываются методики подготовки, создания и реализации электронных пособий. Приводятся примеры использования электронного учебника для организации перманентного обучения слушателей курсов повышения квалификации в системе последипломного образования.

Ключевые слова: электронный учебник, компьютерная поддержка, перманентное обучение, руководитель общеобразовательного учебного заведения, система последипломного образования.

Вступление. Сегодня в учебном процессе областных институтов последипломного педагогического образования (ОИППО) используются учебные и тестирующие программы по различным дисциплинам, большое внимание уделяется компьютерной поддержке подготовки руководителей общеобразовательных учебных заведений (ОУЗ). Изучение вопроса развития профессиональной компетентности руководителей ОУЗ показал, что их непрерывная (перманентная) подготовка в системе последипломного образования зависит от создания специальных педагогических условий обучения. Учебные компьютерные программы и электронные пособия дают возможность каждому руководителю ОУЗ, слушателю курсов повышения квалификации (ПК), независимо от уровня его подготовки, активно участвовать в учебном процессе, индивидуализировать управление процессом обучения и воспитания, осуществлять самоконтроль и контроль за качеством образования [2, с.176].

Исследования показали, что одним из эффективных средств обучения руководителя ОУЗ (далее - слушатель) на курсах ПК является электронный учебник. Если проанализировать литературу, посвященную проблеме использования электронного учебника, то можно констатировать следующее. Степень разработанности электронного учебника отличает современный дизайн, который соответствует эргономическим требованиям к компьютерным средствам обучения, а именно [4; 6]:

- возможность включать в них современные (в том числе мультимедийные) способы представления информации в виде учебных программ, использующих и средства анимации;
- возможность включать интерактивные средства контроля для проверки и самопроверки знаний;
- при сегодняшнем сложном состоянии с учебниками электронную версию легко “сбросить” на диск или флешку и пользоваться ими на домашнем компьютере. Если при этом учебник положить на сервер дистанционной платформы, то к нему может быть обеспечен неограниченный доступ.

© Н. В. Василенко, 2015

Слушатели курсов ПК начинают получать удовольствие от самого процесса обучения, независимо от внешних мотивационных факторов. Этому способствует и тот факт, что при применении информационных технологий на семинарских и практических занятиях со слушателями курсов ПК компьютеру на время обучения переданы отдельные функции преподавателя. А компьютер может выступить в роли терпеливого педагога - репетитора, который способен показать ошибку и дать правильный ответ, повторять задание снова и снова, не выражая при этом ни раздражения, ни досады, что очень важно в работе руководителя ОУЗ.

Вопросы, связанные с созданием и применением электронных средств обучения, в том числе электронных учебников, исследовались В.Н. Агеевым, В.В. Быковым, Р.С. Гуревичем, А.М. Гуржием, М.И. Жалдак, В.В. Олейником, Н.В. Морзе, С.А. Раковым и др. В научной и методической литературе отечественных и зарубежных авторов достаточно полно рассматриваются аспекты реализации электронных ресурсов - технологии и инструментарий программирования, компьютерная графика и дизайн, трехмерное моделирование, гипертекст, мультимедиа (редактирование звукового сопровождения, видеомонтаж, построение анимаций и т.д.). Однако их исследования отличаются разными дидактическими подходами [4, 5; 7].

А.М. Гуржий [4] считает, что исходными положениями является общая цель создания электронных учебных пособий - повышение эффективности процесса усвоения известного и улучшение качества обучения слушателей, именно руководителей ОУЗ.

Р.С. Гуревич [5] указал, что в системе последиplomного образования (ПО) электронные учебные пособия можно использовать как дополнительные учебные средства, позволяющие методически правильно организовать контролируемую преподавателем самостоятельную работу слушателей курсов ПК.

В.В. Олейник [7] доказал, что в рамках ПО будет осуществляться постепенное внедрение технологий открытого образования, в частности и метода дистанционного обучения. В то же время в системе открытого образования электронные учебные пособия являются основным источником учебной информации для всех, кто учится.

Изучение и анализ психологической и педагогической литературы показало, что в разных источниках можно найти следующие определения электронного учебника:

- это совокупность графической, текстовой, цифровой, речевой, музыкальной, видео, фото и другой информации, а также печатной документации пользователя [4];
- электронное издание, которое может быть выполнено на любом электронном носителе - магнитном (магнитная лента, магнитный диск и другие), оптическом (CD-ROM, DVD, CD- R, CD-1, Cd + и другие) [3];
- программно-методический комплекс, который предназначен для обеспечения возможности слушателям курсов ПК (самостоятельно или с помощью преподавателя) освоить учебный курс или его раздел. Такой продукт создается со встроенной структурой, словарями, возможностью поиска информации [6].

Установлено, что разные подходы к реализации электронных ресурсов - технологии и инструментарий программирования - обеспечивают создание электронных пособий как средство развития профессиональной социокоммуникативной компетентности (управленческих коммуникаций) учащихся и их родителей, педагогов и их руководителей [2, с.180].

Кому и зачем нужны электронные пособия? На этот вопрос даст ответ проведенное нами исследование.

Основная часть. Процесс изучения опыта компьютерной поддержки управленческой деятельности руководителя ОУЗ раскрыл содержание некоторых понятий. Электронное пособие может использоваться для обучения и контроля за знаниями участников образовательного процесса, для самостоятельного изучения материала по определенному предмету или углубленного изучения учебного курса.

Электронное пособие имеет ряд принципиальных отличий от пособия, изготовленного типографским способом [4, с.8]:

- возможность мультимедиа;
- обеспечение виртуальной реальности;
- высокая степень интерактивности;
- возможность индивидуального подхода к слушателю.

Эти принципиальные отличия обеспечивают основные этапы подготовки, создания и реализации электронного пособия на практике.

Этап подготовки. Включение в структуру электронного пособия элементов мультимедиа позволяет осуществлять одновременную передачу различных видов информации. Как правило, это означает соотношение текста, графики, анимации и видео. Многие процессы и объекты в электронном пособии могут быть представлены в динамике их развития, а также в виде 2- или 3-мерных моделей, которые вызывают у пользователя иллюзию реальности изображаемых объектов. Интерактивность позволяет установить обратную связь пользователя информацией с ее источником (педагогом). Для интерактивного взаимодействия характерен оперативный ответ, который визуально подтверждает реакцию на действие или сообщение. Электронное пособие имеет определенные преимущества перед традиционными видами пособий:

- изучение материала может быть не связано с временными рамками (аудиторных занятий);
- позволяет развивать навыки самостоятельной работы обучаемых;
- структура пособия помогает устанавливать контроль над изучением соответствующих блоков тем.

Электронные пособия могут иметь дополнительные возможности по сравнению с печатным вариантом. Одной из таких возможностей является использование гиперссылок, с помощью которых возможен быстрый переход от одной части пособия к другой. Установлено, что подготовка электронного пособия - это творческий процесс педагога и программиста, при этом, однако, необходимо соблюдать соответствующие методические требования. Основные требования к методике подготовки создания электронного пособия могут быть представлены так [4, 6]:

1. Учебный материал должен быть разбит на блоки.
2. Каждый блок должен содержать подробные иллюстрации.
3. Иллюстрации должны подбираться таким образом, чтобы более подробно и просто объяснить материал, который затруднительно воспринимается обучаемыми.
4. Основной учебный материал блока должен объединяться в одно целое с помощью гиперссылок. Гиперссылка могут связывать и отдельные блоки электронного пособия.
5. Целесообразно дополнить учебный материал пособия вытекающими подсказками.

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

По функциональной значимости материал электронного учебника должен состоять из презентационной части, основного материала с упражнениями, задачами, контрольными вопросами, промежуточными тестами, позволяющими оценить полученные знания и открыть доступ к следующему уровню обучения (вторых, более сложных блоков учебного материала).

Например, при подготовке электронного учебника основное содержание разбивается на отдельные блоки или модули. Блок аналогичен разделу в обычном руководстве. Он должен состоять из одного или нескольких файлов (объемом каждый не более 100 Кб). Переход из одного блока или модуля возможен двумя путями. При прохождении промежуточного тестирования, после окончания изучения предыдущего блока или через меню. Если блок состоит из большого количества файлов, то целесообразно разработать его внутреннее меню. Очень важно обеспечить доступ к справочникам, словарям терминов с каждой страницы руководства. Для этого нужна навигационная система. Навигационная система отображается на так называемых навигационных панелях. Для удобной навигации по электронному учебнику в текст вставляются гиперссылки.

Гиперссылка - это слово или фраза, подчеркнутые или выделенные ярким цветом, при нажатии на них осуществляется быстрый переход к нужным фрагментам текста. Например: в абзаце текста введено определение конкретного понятия. Тогда в дальнейшем, при упоминании этого понятия, его можно указать, как гиперссылку, т.е. при нажатии на слово будет осуществляться быстрый переход на тот абзац, в котором приведены его определения. Все гиперссылки расставляются по указанию автора пособия.

Этап создания. С целью унификации и упорядочения работы по созданию электронных учебников, электронных лекций и других учебных электронных заданий, ректором института должна быть утверждена инструкция о создании электронной библиотеки ИППО, которой определяется порядок предоставления работниками института учебных материалов и регламентируется технология и работа структурных подразделений ИППО по созданию электронной библиотеки.

Как и в создании любых сложных систем, при создании электронного учебника решающим для успеха является талант и мастерство авторов. Однако существуют стандартные формы электронных учебников, точнее, конструктивных элементов, по которым может быть создан электронный учебник [8].

Тест. Внешне это простейшая форма электронного учебника. Основную сложность представляет подбор и формулировка вопросов, а также интерпретация ответов на вопросы. Хороший тест позволяет получить объективную картину известных умений и навыков, которыми обладает слушатель в определенной предметной области.

Энциклопедия. Это базовая форма электронного учебника. На содержательном уровне термин “энциклопедия” означает, что информация, которая сконцентрирована в электронном учебнике, должна быть полной и даже избыточной по стандартам образования.

Задачник. Задачник в электронном учебнике наиболее естественно осуществляет функцию обучения. Слушатель получает учебную информацию, необходимую для решения конкретной задачи. Главная проблема - подбор практических задач, перекрывающих весь теоретический материал.

Креативная среда. Современные электронные учебники должны обеспечивать творческую работу обучаемых. Именно творческая работа, лучше в рамках проекта,

сформулированного преподавателем, способствует развитию профессиональной социокоммуникативной компетентности слушателей, в том числе и руководителей учебных заведений.

Авторская среда. Электронный учебник должен быть адаптирован к учебному процессу. Это позволит учитывать особенности конкретного учебного заведения, конкретной специальности, конкретного слушателя. Для этого и существует соответствующая авторская среда.

Невербальная среда. Традиционно электронные учебники являются вербальными по своей природе. Они выкладывают теорию в текстовой или графической форме. Это является наследием полиграфических изданий. Но в электронном учебнике невозможно реализовать методический прием “делай, как я”. Такая среда наделяет электронный учебник чертами живого преподавателя.

Реализация электронного учебника. Перечисленные конструктивные элементы электронного учебника могут быть реализованы в виде отдельных электронных учебников или сгруппированы в рамках единого ансамбля. Все зависит от замысла автора.

Рассмотрим основные критерии выбора средств для реализации электронного учебника. При выборе средств необходима оценка наличия: аппаратных средств определенной конфигурации; сертифицированных программных систем; специалистов необходимого уровня. Кроме того, необходимо учитывать назначение электронного учебника, необходимость его модификации и дополнения новыми данными, ограничение на объем памяти и многое другое.

Сегодня существует много средств для создания электронных учебников, которые можно разделить на группы, например, используя комплексный критерий, включающий такие показатели, как назначение и функции, требования к техническому обеспечению, особенности применения. Согласно указанному критерию возможна следующая классификация электронных учебников: традиционные алгоритмические языки; инструментальные средства общего назначения; мультимедийные средства; гипертекстовые средства.

Благодаря новым информационным технологиям, которые быстро развиваются, мультимедийные средства становятся достаточно дешевыми для того, чтобы установить их на персональных компьютерах. Большинство разработчиков так называемых электронных учебников предлагают уже готовый продукт и не могут одновременно предложить эффективный способ использования этого продукта, поскольку не владеют психолого-педагогическими основами обучения.

Например, при создании собственного электронного учебника, чтобы использовать его на занятиях, следует обратить внимание на некоторые рекомендации при разработке электронного учебника и определить его основные этапы: выделение источников; разработка содержания и перечня понятий; переработка текстов в модули по разделам; реализация гипертекста в электронной форме; разработка компьютерной поддержки; отбор материала для мультимедийного воплощения; разработка звукового сопровождения; реализация звукового сопровождения; подготовка материала для визуализации; визуализация материала.

На этом разработка электронного учебника заканчивается и начинается его подготовка к эксплуатации. Следует отметить, что подготовка к эксплуатации электронного учебника предполагает некоторые коррекции его содержательных и мультимедийных компонентов.

На этом этапе целесообразно вернуться к понятию электронного учебника, сравнить электронный учебник с обычным текстовым учебником. Использование компьютера для воспроизведения на экране монитора текста и цветных иллюстраций, которые полностью копируют обычный печатный учебник, не дает права полученному продукту называться электронным учебником, это всего лишь электронная форма обычного учебника, которую значительно труднее читать на экране. Обычный учебник может быть перед нами и в письменной (рукописной) форме, и не изменить своей сущности, и в то же время быть более удобным для чтения по сравнению с электронной формой.

Повторим, нельзя называть электронным учебником любой продукт образовательного характера только потому, что он может быть использован исключительно с помощью компьютера. Воспроизведение или использование такого продукта с помощью средств информатики является необходимым, но не достаточным условием.

Разработчикам электронного учебника, в качестве одного из возможных вариантов, можно предложить метод по проектированию информационной деятельности, в том числе и по разработке программного обеспечения учебного назначения. Смысл его в том, что разработчикам необходимо ответить на ряд вопросов, касающихся возможных реализаций электронного учебника (в данном случае под проектированием информационной деятельности подразумевается создание электронного учебника).

Среди основных требований к реализации электронных учебников для образовательного процесса (научности, доступности, проблемности) большое внимание уделяется наглядности обучения: чувственному восприятию изучаемых объектов. Наглядность обучения при использовании компьютерных программ имеет некоторые преимущества перед обучением с использованием традиционных учебников.

В программах с мультимедийным представлением информации появляется возможность создания не только зрительных, но и слуховых ощущений. Электронные учебники существенно повышают качество самой визуальной информации, он становится ярче, динамичнее. Появляется возможность наглядно-образной интерпретации существенных свойств не только тех или иных реальных объектов, но даже и научных закономерностей, теорий, понятий.

Разработка электронного учебника может быть выполнена в двух вариантах:

- для открытого доступа через глобальную компьютерную сеть Internet;
- для использования в процессе аудиторного обучения (для локальной сети).

Электронный учебник должен разрабатываться для его использования на компьютерах среднего класса. Нужно только, чтобы на компьютере был установлен MS Word и Power Point. Для создания же электронных учебников используется программа Acrobat с широкими возможностями, вполне доступная образовательным организациям. Много миллионов электронных документов в мире выполнены именно в формате PDF. Многие электронные учебники, имеют основу - программу Flash MX, представляющую мощную систему для создания анимационных файлов для Web. Будущее - за дистанционным обучением, поэтому изучение и применение этой программы не случайно. Объединение программ 3D MAX и Flash MX позволяет создать учебные программы, которые обеспечивают внедрение новых технологий, отвечающих мировым стандартам в области информатизации. Благодаря использованию трехмерного моделирования 3D MAX и удобному интерфейсу Flash новые компьютерные программы стали нагляднее, красочнее и интереснее всем [4; 5].

Можно выделить три основных режима работы электронного учебника: обучение без проверки; обучение с проверкой, при котором в конце каждой главы (параграфа или темы) учащимся предлагается ответить на несколько вопросов, позволяющих определить степень усвоения материала; тестовый контроль, предназначенный для итогового контроля с выставлением оценки.

Выводы. Кому и зачем нужен электронный учебник?

1. Для самостоятельной работы обучаемых: облегчает понимание учебного материала за счет иных, не таких как в печатной учебной литературе, способов подачи материала: индуктивный подход, воздействие на слуховую и эмоциональную память; допускает адаптацию в соответствии с потребностями, уровнем их подготовки, интеллектуальных возможностей; предоставляет возможности для самопроверки на всех этапах работы; выполняет роль педагога, обеспечивая неограниченным количеством разъяснений, повторения, подсказок и прочим.

2. Для работы на практических занятиях: позволяет педагогу проводить занятия в форме самостоятельной работы за компьютерами, оставляя за собой роль руководителя и консультанта; позволяет преподавателю с помощью компьютера быстро и эффективно контролировать знания слушателей, задавать содержание и уровень сложности контрольного мероприятия; позволяет использовать компьютерную поддержку для решения большего количества управленческих задач, освобождает время для анализа полученных решений и их графической интерпретации; позволяет выносить на лекции и практические занятия материал, возможно, меньший по объему, но наиболее существенный по содержанию, оставляя для самостоятельной работы с электронным учебником то, что оказалось вне рамок аудиторных занятий; позволяет оптимизировать соотношение количества и содержания примеров и задач, рассматриваемых в аудитории и таких, которые слушатели должны решить в межкурсовой период; позволяет индивидуализировать работу с обучаемыми, особенно это касается самостоятельных задач и контрольных мероприятий.

Электронный учебник, безусловно, имеет много преимуществ по сравнению с обычным печатным учебником, но следует сказать и о его недостатках. К недостаткам электронного учебника можно отнести: восприятие с экрана компьютера текстовой информации гораздо менее удобно и не так эффективно, как чтение книги; более высокая стоимость по сравнению с обычным печатным учебником. Как показывает анализ, большинство руководителей прекрасно осознают необходимость применения новейших информационных технологий в своей профессиональной деятельности. Эффект познания усиливается, если учебные задачи связаны с управленческой деятельностью руководителя ОУЗ или представляют интерес в его сегодняшней учебной или научной работе. Большинство руководителей учебных заведений осознают, что в будущем реально защищенной в социальном отношении может быть только инициативная и хорошо образованная личность, способная гибко перестраивать направление и содержание своей деятельности в связи с изменением технологий и социального заказа.

Таким образом, создание собственного электронного учебника требует исследовать все возможности обычных учебников, найти принципиально новые качества по сравнению с ними, включающие элементы гипермедиа и виртуальной реальности, которые обеспечат новые формы управления структурированными представлениями больших объемов информации, высоким уровнем наглядности, иллюстративности, интерактивности.

Список літератури: 1. *Василенко Н.В.* Підготовка керівників загальноосвітніх навчальних закладів до інноваційної діяльності: моногр. / Н. В. Василенко. – Вінниця : Едельвейс і К, 2010. – 224 с. 2. *Василенко Н.В.* Розвиток професійної соціокомунікативної компетентності керівників профільних загальноосвітніх навчальних закладів : моногр. / Н.В. Василенко. – Вінниця: Планер, 2012. – 312 с. 3. *Гудирева О.М.* Система дистанційного навчання у вищому навчальному закладі / О.М. Гудирева // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2003. – № 5. – С. 38-42. 4. *Гуржій А.М.* Інформатизації і комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів України – 20 років / А.М. Гуржій, В.Ю. Биков, В.В. Гапон, М.Я. Плєскач // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2005. – № 5. – С. 3-11. 5. *Гуревич Р.С.* Готовність педагогів до професійного використання інформаційних і комунікаційних технологій / Р.С. Гуревич – К. ; Вінниця: ДОВ : "Вінниця", 2008. – 380с. 6. *Доротюк В.І, Кохан О.В., Гадяцький В.І.* Технології створення електронних навчально-методичних комплектів / В.І Доротюк, О.В. Кохан, В.І. Гадяцький // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон: Вид. ХДУ, 2004. – Вип. 37. – С. 335-339. 7. *Олійник В.В.* Загальнотеоретичні підходи до управління і їх вплив на розвиток системи підвищення кваліфікації та підготовки керівників загальноосвітніх закладів / В.В. Олійник // Післядипломна освіта в Україні. – 2002. – № 2. – С. 60–62. 8. *Якиманская И. С.* Личностно ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 1999.

Bibliography (transliterated): 1. *Vasilenko NV* Preparation heads of secondary schools to innovate: monograms. / NV Vasilenko. - Ball: Edelweiss and Co., 2010. – 224 p. 2. *Vasilenko NV* Development of professional competence sotsiokomunikatyvnoyi heads of secondary schools, monogram. / NV Vasilenko. - Ball: Glider, 2012. – 312 p. 3. *Hudyreva A.M.* Distance learning in higher education / AN Hudyreva // Computer in school and family. - 2003. - № 5. - S. 38-42. 4. *Hurzhiy AM* Informatization and computerization of secondary schools Ukraine - 20 years / AM Gourzhiy, VY Bykov, V. Gapon, MJ Pleskach // Computer in school and family. - 2005. - № 5. - S. 3-11. 5. *Hurevyich RS* Ready teachers to professional use information and communication technology / R C. Gurevich - K.; Vinnitsa: Dov "Vinnitsa", 2008. - 380 c. 6. *Dorotyuk VI, Kochan OV Hadiach VI* Technology development of electronic teaching kits / VI Dorotyuk, AV Kohan, VI Hadiach // Scientific Papers. Teaching science. - Kherson: Type. KSU, 2004. - Vol. 37. - P. 335-339. 7. *Oliynyk V.* General theoretical approaches to the management and their impact on the development of training and training of managers of secondary schools / Vladimir Oleynik // Postgraduate education in Ukraine. - 2002. - № 2. - P. 60-62. 8. *Yakymanskaya I. S.* Lychnostno oriented Learning in the modern school / I. S. Yakymanskaya. - Moscow: September, 1999.

УДК 378.046.4:371.113

Н.В. Василенко

КОМП'ЮТЕРНА ПІДТРИМКА ПЕРМАНЕНТНОГО НАВЧАННЯ КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

Розглядаються можливості електронних технологій для управління перманентним навчанням керівників загальноосвітніх навчальних закладах. Розкрито низку прин-

ципових відмінностей електронного посібника від посібників, виготовлених друкарським способом, та визначено переваги перед традиційними видами посібників. Описуються методики підготовки, створення та реалізації електронних посібників. Наводяться приклади використання електронного підручника для організації перманентного навчання слухачів курсів підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти.

Ключові слова: електронний підручник, комп'ютерна підтримка, перманентне навчання, керівник загальноосвітнього навчального закладу, система післядипломної освіти.

UDK 378.046.4:371.113

N. Vasylenko

COMPUTER SUPPORT PERMANENT EDUCATION OF SCHOOL LEADERS: E-LEARNING

The possibilities of electronic technologies for the management of permanent training of heads of educational institutions. It revealed some fundamental differences from the benefits of electronic aids made typographically that defined advantages over traditional forms of allowances. It is proved that the development of electronic textbooks can be done in two ways: through open access to the global computer network Internet; for use in the classroom learning (LAN).

It describes the technique of preparation, creation and implementation of electronic aids. The main criteria for the selection of funds for the implementation of the electronic textbook. Examples of using the electronic textbook to organize permanent education students refresher courses in the system of postgraduate education. Takes advantage of E-learning tools that make managing multimedia resources are cheap enough to install them on personal computers. Attention is drawn to the shortcomings of most developers, the so-called electronic books, which offer a finished product and can not at the same time offer an efficient way to use this product because it does not possess psycho-pedagogical foundations of learning.

Who and why we need electronic aids? This question gives the answer we conducted the study.

Key words: *electronic textbook, computer support, permanent education, the head of general educational institution, the system of postgraduate education.*

Стаття надійшла до редакційної колегії 16.03.2015

В.В. Белікова

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ПРИ МЕТОДИЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ У ВНЗ

Стаття присвячена розгляду одного з важливих аспектів професійної підготовки інженерів-педагогів у вищих навчальних закладах - формуванню контрольної діяльності викладача технічних дисциплін. Теоретично обґрунтовано багатовекторну чотирирівневу модель формування цілісної контрольної діяльності у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей при методичній підготовці у ВНЗ на основі розробленої комплексної структури цього виду професійної діяльності викладача технічних дисциплін у ПТНЗ.

Ключові слова: модель, методична підготовка інженерів-педагогів, система контролю навчальної діяльності учнів з технічної дисципліни, цілісна контрольна діяльність викладача.

Постановка проблеми. Сучасний вищий інженерно-педагогічний навчальний заклад розвивається в умовах інноватизації, інформатизації та гуманізації освіти, підвищення вимог суспільства і держави до якісної професійної підготовки майбутніх викладачів технічних дисциплін, а це обумовлює зміни в підходах, моделях і змісті системи навчання. Важливого значення набувають питання проектування нових моделей професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів відповідно до реалій модернізації системи професійно-технічної освіти в напрямку впровадження нових державних стандартів і дванадцятибальної системи оцінювання навчальних результатів учнів; зміщення акцентів контролю з вимірювання обсягу знань на виявлення компетенцій випускників професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), їх здатності самостійно здобувати навчальну інформацію тощо. Все це актуалізує необхідність проведення наукових досліджень з питання удосконалення методики навчання контролю навчальної діяльності студентів інженерно-педагогічних спеціальностей на основі розробки та впровадження інноваційної моделі формування цілісної контрольної діяльності викладача технічних дисциплін у ПТНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, пов'язаних із розробкою теоретичних основ навчання контролю, показав, що на всіх етапах розвитку педагогічної науки контроль вивчався багатьма науковцями у різних напрямках:

- теоретичні засади організації контролю знань учнів та студентів ґрунтовно висвітлено в роботах В. Аванесова, А. Анастасі, С. Архангельського, В. Безверхої, В. Бочарнікової, І. Булах, І. Гулідова, З. Жуковської, В. Лозової, П. Лузана, В. Полонського, Л. Романішиної, В. Рисс, Л. Рибалко, Б. Сладкевича, І. Синельник, Т. Солодкої, Н. Тализіної, В. Якуніна та ін.;

- психологічний вплив контролю й оцінки на мотивацію учня до навчання розкрито в роботах Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєва, М. Балажова, В. Власенко, А. Захарової, Р. Кривошапової та ін.;

- дидактичні аспекти формування контрольних умінь у майбутніх викладачів розглянуто в працях Л. Байкової, О. Василенко, І. Внукової, Т. Дмитренко, Н. Кучугурової, Г. Скока, І. Тихонова, Т. Тюріної, Л. Фридмана, М. Челишкової, Т. Южакової та ін.;

© В.В. Белікова, 2015

• виокремлення контрольних умінь у професійній діяльності інженера-педагога знайшло своє виявлення в дослідженнях М. Дмитрієва, Г. Карпової, О. Коваленко, Н. Кузьміної, А. Усової, Н. Ерганової та ін.

Водночас, проведений аналіз теорії та практики реалізації контролю навчальної діяльності учнів свідчить про незавершеність наукових пошуків у розв'язанні проблеми навчання контролю студентів інженерно-педагогічних спеціальностей як майбутніх викладачів загальнопрофесійних і спеціальних технічних дисциплін в системі професійно-технічної освіти відповідно до сучасних вимог і тенденцій. Дотепер неповно визначено роль контролю в процесі навчання майбутніх кваліфікованих робітників з технічних дисциплін у ПТНЗ; його структурні та функціональні компоненти; відсутнє однозначне тлумачення змісту та структури контрольної діяльності викладача технічних дисциплін, наявна фрагментарність існуючої методики навчання студентів контролю в інженерно-педагогічних вищих навчальних закладах. Усе це зумовило **проблему дослідження** – підвищення ефективності навчання студентів інженерно-педагогічних спеціальностей технічного профілю у вищих навчальних закладах контрольній діяльності як складника їх професійно-педагогічної підготовки.

Постановка завдання. Мета статті – провести аналіз щодо визначення дефініцій “модель”, “моделювання”, “цілісна контрольна діяльність викладача ПТНЗ” й обґрунтувати модель формування цілісної контрольної діяльності у майбутніх інженерів-педагогів при методичній підготовці у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Поняття “модель” увів у науковий обіг ще в XVII столітті німецький філософ і математик Г. Лейбніц як форму здобуття знань про навколишній світ, інформаційний еквівалент конструйованого об'єкта. Модель (фр. *modele* – зразок) – це уявна або матеріально реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта [1, с. 338]. Загалом у науковій (у тому числі педагогічній) літературі подано найрізноманітніші визначення понять “модель” і “моделювання” відповідно до завдань, що вирішуються певним дослідженням. Так, І.В. Маслов зазначає, що модель — це специфічно створений об'єкт з метою одержання і (чи) зберігання інформації у формі уявного образу, опису знаковими засобами (формулами, графіками тощо) або матеріального предмета, що відображає властивості, характеристики та зв'язки об'єкта-оригінала довільної природи, які є суттєвими для вирішення суб'єктом (людиною) певного завдання [2, с. 4]. За висловлюванням В.Ю. Бикова, “Модель — це чотирискладова конструкція, компонентами якої є: суб'єкт (людина); завдання, яке вирішує суб'єкт; об'єкт-оригінал (фрагмент реальної дійсності); мова опису або спосіб матеріального відтворення моделі” [3, с.27]. Нам імponує думка С. С. Вітвицької, що модель завжди виступає як аналогія і є проміжною ланкою між висунутими теоретичними положеннями та їх перевіркою у реальному педагогічному процесі [4, с.34].

Наукове обґрунтування дефініції “моделювання” зроблено в працях А. Авер'янова, В.Афанасьєва, А. Берга, І. Блауберга, В. Штоффа, Е. Юдіна та інших науковців. Більшість авторів виокремлюють такі його характеристики: це метод наукового пізнання, що дозволяє встановити тенденції та закономірності; метод наукового дослідження, що дозволяє інтерпретувати знання, перевіряти на практиці висунуті припущення та концептуальні положення; механізм вивчення функціонуючих систем та методів управління ними. Метод моделювання широко використовується в сучасних педагогічних дослідженнях, що знаходить підтвердження у працях українських

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

вчених (В. Бондар, В. Биков, Л. Ващенко, Є. Кулик, В. Маслов, В. Олійник, В. Пікельна, С. Сисоєва та ін.) і зарубіжних (А. Братко, Ю. Конаржевський, В. Лазарєв, М. Поташник та ін.) учених.

Науковці [2-4] вважають, що моделювання освітнього процесу необхідно для визначення цілей, способів і засобів їх досягнення, отримання належних результатів.

У нашому дослідженні *об'єктом моделювання* є система навчання студентів інженерно-педагогічних спеціальностей дидактичному контролю, що побудована у вигляді процесу поетапного формування цілісної контрольної діяльності викладача технічних дисциплін у ПТНЗ. Під *цілісною контрольною діяльністю* викладача у ПТНЗ будемо розуміти сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених і послідовно виконуваних викладачем її складників: контрольньо-проектувального (розроблення проекту системи дидактичного контролю), контрольньо-виконавчого (реалізація проекту в умовах ПТНЗ) і контрольньо-аналітичного (аналіз власних проектів) [6, с.94]. За типом розроблена модель є *знаковою* (багатовекторною, чотирирівневою), оскільки будується на використанні засобів схематичного зображення та *структурно-функціональною*, оскільки відображає не тільки компоненти системи контролю навчальної діяльності учнів з технічної дисципліни, а й складники комплексної структури цілісної контрольної діяльності викладача та функціональні зв'язки між ними.

З урахуванням поетапності, комплексності й наскрізного характеру контрольної діяльності [6, с.100] було запропоновано багатовекторну чотирирівневу модель поетапного її формування у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей.

Побудована модель педагогічного процесу щодо поетапного оволодіння студентами системою цілеспрямованих, професійно виконуваних контрольних дій, умінь і навичок дозволило визначити певні компоненти і етапи навчання та, привівши їх у функціональну взаємодію, забезпечити оптимальний варіант досягнення мети.

Розгляньмо більш детально запропоновану модель, схематичне зображення якої наведено на рис. 1, де римськими цифрами позначено рівні сформованості контрольної діяльності. Так, I рівень сформованості контрольної діяльності в рамках методичної підготовки – репродуктивно-відтворюючий (РВ); II рівень – конструктивно-алгоритмічний (КА); III рівень сформованості контрольної діяльності у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей – продуктивно-адаптивний (ПА); IV рівень – творчо-рефлексивний (ТР).

Модель складається із чотирьох взаємозалежних між собою ступенів навчання цілісній контрольній діяльності (КД). Кожний ступінь навчання відображає певний рівень оволодіння КД. Він графічно зображується спіраллю, яка проходить через усі компоненти (структурні й функціональні) проекту системи контролю навчальної діяльності. Дванадцять векторів одного витка спіралі на моделі ілюструють 9 структурних компонентів (мету, принципи, об'єкт, тип, вид, метод, форму, засоби контролю, критерії оцінювання) і 3 функціональних компоненти системи контролю (умови, функції, сценарій контрольного заняття в бінарних діях суб'єктів контролю), без наявності яких проект не враховуватиме особистісно стимулюючий характер контролю, його комунікативний, когнітивний і оцінювальний аспекти. Чотири відрізки на кожному векторі відповідають рівням сформованості контрольних ЗВН студентів при опрацюванні одного з компонентів проекту системи контролю навчальної діяльності учнів ПТНЗ із технічної дисципліни.

Запропонована в дослідженні спіралеподібна модель навчання відрізняється від традиційної системністю, етапністю і послідовністю освоєння студентами

інженерно-педагогічних спеціальностей технічного профілю контрольною діяльністю викладача у ПТНЗ як контролю навчальної діяльності учнів по всіх її складниках і на кожному з чотирьох рівнів її здійснення.

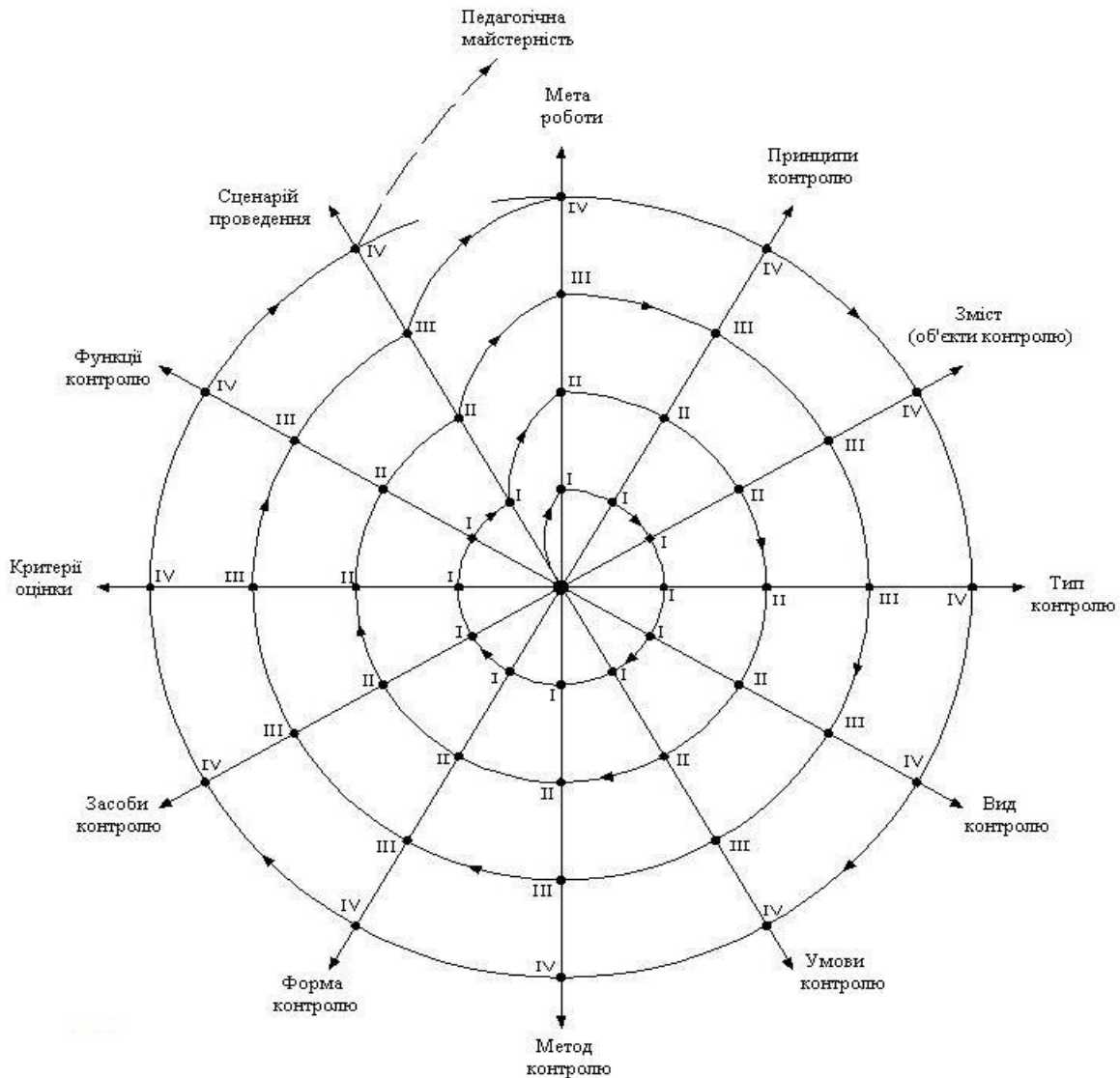

Рис. 1. Багатовекторна чотирирівнева модель поетапного формування контрольної діяльності майбутнього викладача технічних дисциплін при методичній підготовці у ВНЗ

Формування контрольної діяльності за новою моделлю відбувається таким чином. За наявності у студентів мінімального рівня базових знань щодо контролю з курсів “Методологічні засади професійної освіти”, “Дидактичні основи професійної освіти” (на рис. 1 це вектор по осі ординат від 0 до 1 [I]) починається засвоєння нового теоретичного матеріалу з подальшим виконанням індивідуальних домашніх завдань по кожному компоненту проекту системи контролю навчальної діяльності учнів з поступовим збільшенням їх складності. У подальшому відбувається опрацювання завдань в аудиторії на практичних заняттях. При цьому здійснюється формування контрольних умінь і знань щодо розробки кожного компоненту системи контролю: від

*НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ*

мети до сценарію контрольного заняття на першому рівні. Графічно це відображено переходами від першого до дванадцятого вектору першого рівня. Перехід на другий (II) рівень сформованості контрольної діяльності настає після опрацювання всіх компонентів, які входять до проекту системи контролю репродуктивного характеру, та одержання відповідного оціночного балу за виконання всіх завдань першого рівня. Тобто одночасно відбувається моніторинг з боку викладача за правильністю і повнотою виконання кожного компоненту проекту системи контролю. Аналогічним чином відбувається послідовне формування наступних рівнів контрольної діяльності. Засвоєння усіх чотирьох рівнів КД означатиме сформованість у студентів цілісної контрольної діяльності на рівні професійної компетентності.

Слід зазначити, що при побудові науково обґрунтованої системи навчання студентів інженерно-педагогічних спеціальностей технічного профілю контролю навчальної діяльності було використано положення діяльнісної теорії, згідно з яким формування навчальної діяльності відбувається поступово, починаючи з мотиваційно-цільового етапу й закінчуючи контрольно-оцінювальним [7, с.17]. Адаптувавши це положення до означеної проблеми, запропоновано, що процес навчання студентів контрольній діяльності буде включати 4 основні етапи: мотиваційно-цільовий, етап формування орієнтованої основи діяльності, виконавчий і контрольний, за допомогою яких послідовно буде засвоюватися кожний рівень контрольної діяльності.

Так, перший етап, мотиваційно-цільовий, спрямований на формування потреби і внутрішніх мотивів у студентів щодо освоєння контрольної діяльності. Тому підготовка студентів до цього виду діяльності починалася не з навчання саме умінь, а зі зміни поглядів на призначення контролю навчальної діяльності учнів як умовно самостійної специфічної підсистеми в цілісній системі управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів ПТНЗ; на його цілі, функції, принципи та способи як наскрізного компонента процесу навчання; на необхідність контрольної діяльності викладача технічних дисциплін як складника його повсякденної роботи.

Другим етапом є формування орієнтовної основи діяльності (ООД), метою якого є подальший розвиток інтересу до контролю та ознайомлення студентів зі змістом та структурою кожного з етапів контрольної діяльності викладача у ПТНЗ.

Контрольна діяльність є складним утворенням (процесом), тому вона описується послідовно 3-ма групами комплексних контрольних умінь: контрольно-проектувальними, контрольно-оцінювальними, контрольно-аналітичними. Ці вміння, з одного боку, формуються на певному рівні (наприклад, уміння складати контрольні запитання – на I рівні; уміння розробляти контрольні технічні задачі – на II рівні, дидактичні тести – на III рівні), а з іншого – вони водночас є “сходишками” у поступовому, поетапному формуванні цілісної контрольної діяльності у майбутнього викладача технічних дисциплін у ПТНЗ на рівні професійної компетентності.

Студенти освоюють новий зміст кожного із структурних і функціональних компонентів системи контролю, складають план дій, визначають уміння, що входять до кожного з етапів контрольної діяльності, та послідовність операцій щодо проектування, реалізації й аналізу як окремих структурних компонентів, так і системи контролю навчальної діяльності учнів ПТНЗ на рівні технічної дисципліни в цілому. Враховуючи викладене, зроблено висновок, що орієнтовна основа діяльності має бути повною, сприяти як оволодінню певних контрольних умінь, так і КД у цілому. Унаслідок чого в дослідженні ООД поєднує в собі п'ять лекційних занять, де послідовно розкривається зміст та умови виконання кожного з компонентів системи контролю

навчальної діяльності учнів ПТНЗ із технічної дисципліни та етапів контрольної діяльності викладача. Формування відповідної орієнтовної основи діяльності відбувається на кожному рівні оволодіння нею таким чином, що наступна ООД доповнює, поглиблює, розширює попередню. Так, наприклад, у процесі викладання матеріалу третьої лекції з теми “Методика розробки технічних задач для контролю навчальної діяльності учнів” педагог і студенти спиратимуться на ті уміння, навички й знання, що опрацьовані на перших двох лекціях, тому що до будь-якої задачі як вимога до її виконання входить контрольне запитання. Аналогічним чином відбувається формування ООД наступних рівнів контрольної діяльності, як діяльності з проектування, реалізації і аналізу власної системи контролю навчальної діяльності учнів з технічної дисципліни (див. рис. 2 по вертикалі).

Третій етап – виконавчий, тобто етап формування виконавчих дій – має в своєму складі чотири послідовні стадії, згідно з якими формуються контрольні вміння і навички.

Перша стадія виконавчого етапу характеризується формуванням у студентів здатності відтворювати інформацію та використовувати її для вирішення стандартних (типових) задач за заданим алгоритмом. Метою цього етапу є формування у студентів матеріалізованих умінь: визначати мету й об’єкти контролю згідно з представленим викладачем алгоритмом; складати контрольні запитання за певним алгоритмом.

Друга стадія виконавчого етапу характеризується формуванням у студентів зовнішньомовних контрольних умінь: вибирати й обґрунтовувати адекватні способи контролю для певних початкових умов; розробляти власні контрольні технічні задачі й дидактичні тести різного типу, аналізувати за певними критеріями складені іншими дидактичні засоби контролю.

Третя стадія – формування дій внутрішньої мови, “про себе”. Метою цього етапу є закріплення сформованих контрольних умінь у процесі виконання розділу курсової роботи із МПН: “Вибір технологій навчання й контролю”, а також під час проходження педагогічних практик, при створенні власного проекту системи контролю навчальної діяльності учнів на рівні теми або змістового модуля з технічної дисципліни. Завершальна стадія виконавчого етапу – розумова діяльність, характеризується використанням здобутих контрольних знань, умінь і навичок для вирішення нестандартних завдань. Цей етап спрямований на формування компонентів творчої діяльності, що реалізується під час складання держіспиту з педагогіки, психології та методики професійного навчання і при написанні методичного розділу дипломного проекту (творчо-рефлексивної).

Четвертий етап – контроль і корекція сформованої навчальної діяльності студентів із контролю як в цілому, так і окремих контрольних знань, умінь і навичок відбувається одночасно, завдяки проведенню поточного, модульного, підсумкового контролю протягом усієї методичної підготовки.

Таким чином, навчання контролю буде успішним за умови проходження студентом послідовно всіх етапів формування навчальної діяльності (ООД, ВД, КД) по кожному з чотирьох рівнів контрольної діяльності. При цьому, кожний із рівнів сформованості КД характеризується низкою індивідуальних завдань, які слід виконати студенту, щоб перейти до наступного рівня оволодіння контрольною діяльністю. Виконавши всі завдання кожного етапу (ООД, ВД, КД) усіх рівнів, студент оволодіє системою контрольних умінь і навичок самостійно й обґрунтовано розробляти, повністю реалізовувати й критично аналізувати власний проект системи контролю навчальної

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

діяльності учнів із метою його удосконалення, внаслідок чого у нього буде сформована цілісна контрольна діяльність на рівні професійної компетентності як наскрізний компонент у педагогічній праці викладача технічної дисципліни у ПТНЗ. Схематично процес навчання майбутніх викладачів технічних дисциплін контролю навчальної діяльності наведено на рис. 2.

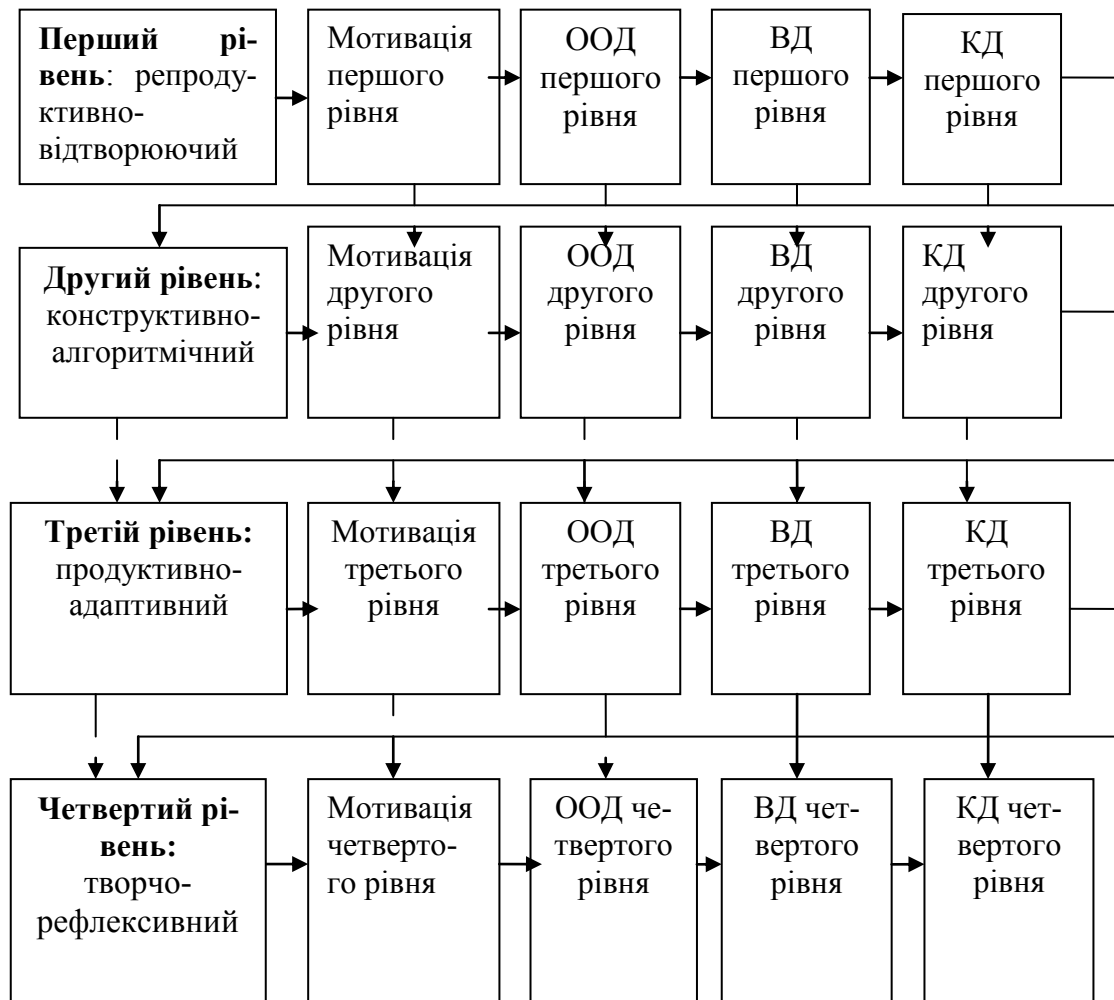

Рис. 2. Схематичне представлення процесу навчання майбутніх викладачів технічних дисциплін контролю навчальної діяльності

Висновки. З усього вищезазначеного можна зробити висновки, що теоретично обґрунтовано та розроблено багатовекторну, чотирирівневу модель формування контрольної діяльності у майбутніх викладачів технічних дисциплін при методичній підготовці у ВНЗ. Вектори моделі відповідають структурним і функціональним компонентам системи контролю навчальної діяльності учнів ПТНЗ із технічної дисципліни (меті, принципам, функціям, об'єктам, умовам і способам контролю, дидактичним засобам і критеріям оцінювання, сценарію уроку контролю в бінарних діях викладача й учнів), а чотири рівні навчання виокремлюються на основі рівнів здійснення контрольної діяльності викладачем технічних дисциплін у ПТНЗ (репродуктивно-відтворюючого, конструктивно-алгоритмічного, продуктивно-адаптивного, творчо-

рефлексивного). Запропонована інноваційна модель вирізняється системністю, поетапністю і послідовністю опанування студентами системою контролю навчальної діяльності учнів з технічних дисциплін за всіма складниками контрольної діяльності (проєктування, реалізація й аналіз) на кожному з чотирьох рівнів її здійснення). Контрольна діяльність вважається сформованою після поступового опанування майбутнім викладачем технічних дисциплін усіх чотирьох рівнів.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на адаптацію розробленої моделі формування цілісної контрольної діяльності викладача ПТНЗ до умов дистанційного навчання студентів інженерно-педагогічних спеціальностей заочної форми навчання у ВНЗ.

Список літератури: 1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 338–340. 2. *Маслов В.І.* Моделювання у теоретичній і практичній діяльності в педагогіці [Текст] / В.І. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. № 1. – С. 3–9. 3. *Биков В.Ю.* Моделі організаційних систем відкритої освіти: [Монографія] / Валерій Юхимович Биков. - К.: Атіка, 2008. – 684 с. 4. *Шестопалюк О.В.* Інноваційні моделі навчання в діяльності вищих навчальних закладів / О.В. Шестопалюк // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2013. – №3. – С. 118-124. 5. *Вітвицька С.С.* Практикум з педагогіки вищої школи: навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / В.В.Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.– 396 с. 6. *Белікова В.В.* Комплексна структура контрольної діяльності майбутнього інженера – педагога / В. В. Белікова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. праць. – Харків: УПА, 2007. – Вип. 16. – С. 93-104. 7. *Белікова В. В.* Методика навчання майбутніх інженерів-педагогів контролю навчальної діяльності при викладанні технічних дисциплін / В. В. Белікова // Сучасні проблеми професійної підготовки фахівців: методичний аспект: зб. наук. праць. – К.: Науковий світ, 2001. – С. 13-21.

Bibliography (transliterated): 1. *Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; hol. red. V. H. Kremen.* – K. : Yurinkom Inter, 2008. – S. 338–340. 2. *Maslov V.I.* Modeliuvannia u teoretychnii i praktychnii diialnosti v pedahohitsi [Tekst] / V.I. Maslov // Pislidyplomna osvita v Ukraini. – 2008. № 1. – S. 3–9. 3. *Bykov V.Iu.* Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity: [Monohrafiia] / Valerii Yukhymovych Bykov. - K.: Atika, 2008. – 684 s. 4. *Shestopaliuk O.V.* Innovatsiini modeli navchannia v diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv / O.V. Shestopaliuk // Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. – 2013. – №3. – S. 118-124. 5. *Vitvytska S. S.* Praktykum z pedahohiky vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk za modulno-reitynhovoiu systemoiu navchannia dlia studentiv mahistratury / V.V.Vitvytska. – K.: Tsentrv navchalnoi literatury, 2005.– 396 s. 6. *Bielikova V.V.* Kompleksna struktura kontrolnoi diialnosti maibutnoho inzhenera – pedahoha / V. V. Bielikova // Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity: zb. nauk. prats. – Kh. : UIPA, 2007. – Vyp. 16. – S. 93-104. 7. *Bielikova V.V.* Metodyka navchannia maibutnykh inzheneriv-pedahohiv kontroliu navchalnoi diialnosti pry vykladanni tekhnichnykh dystsyplin / V. V. Bielikova // Suchasni problemy profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv: metodychnyi aspekt: zb. nauk. prats. – K.: Naukovyi svit, 2001. – S. 13-21.

V. Bielikova

**MODEL OF FORMING OF INTEGRAL CONTROL ACTIVITY FOR FUTURE
ENGINEERS-TEACHERS AT METHODOICAL PREPARATION IN INSTITUTION
OF HIGHER LEARNING**

The article is devoted considerations of one of important aspects of professional preparation of engineers-teachers in higher educational establishments - to forming of control activity of teacher of technical disciplines. In theory the multivectorial fourlevel model of forming of integral control activity is reasonable for the students of engineer-pedagogical specialities at methodical preparation in Institution of higher learning on the basis of the worked out complex structure of this type of professional activity of teacher of technical disciplines. For the construction of the scientifically reasonable departmental of students of engineer-pedagogical specialities of technical profile of control of educational activity teaching position of діяльнісної theory, according to that forming of educational activity takes place gradually, was used, beginning from the motivational-having a special purpose stage and ending control-estimate.

An offer innovative model differs in the system, stage-by-stage and sequence of capture students by the checking of educational activity of students system from technical disciplines after all constituents of control activity (planning, realization and analysis) on each of four levels of her realization). Control activity is considered formed after a gradual capture by the future teacher of technical disciplines all four levels.

Keywords: model, methodical preparation of engineers-teachers, checking of educational activity system students on technical discipline, integral control activity of teacher.

УДК 378.146

В.В. Беликова

**МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛОСТНОЙ КОНТРОЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ ПРИ
МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ В ВУЗЕ**

Статья посвящена рассмотрению одного из важных аспектов профессиональной подготовки инженеров-педагогов в высших учебных заведениях - формированию контрольной деятельности преподавателя технических дисциплин. Теоретически обоснована многовекторная четырехуровневая модель формирования целостной контрольной деятельности у студентов инженерно-педагогических специальностей при методической подготовке в вузе на основе разработанной комплексной структуры этого вида профессиональной деятельности преподавателя технических дисциплин в ПТНЗ.

Ключевые слова: модель, методическая подготовка инженеров-педагогов, система контроля учебной деятельности учащихся по технической дисциплине, целостная контрольная деятельность преподавателя.

Стаття надійшла до редакційної колегії 29.05.2015

І.В. Ріпко

РОЛЬ ДУХОВНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

У статті розглядається проблема формування відповідальності у майбутніх інженерів у процесі професійної підготовки в технічних університетах на основі духовних компонентів - етичності поведінки та творчих якостей. Проблема розглядається на прикладі констатувального експерименту в групі аспірантів НТУ "ХП".

Ключові слова: *лідерські якості, духовність, відповідальність, етичність поведінки, творчі якості, проблема, професійна підготовка, студенти технічних університетів, експеримент, формування.*

Постановка проблеми. В умовах модернізації вітчизняної освіти постає проблема пошуку і фахової підготовки найбільш талановитої молоді, проблема формування нової інтелектуальної еліти нації, лідерів нашої сучасності. Тому підготовка таких лідерів є одним з головних завдань вищої школи, у тому числі й технічних університетів. Вирішення завдань підготовки професійних керівників і конкурентоспроможних фахівців-інженерів потребує пошуку нових форм, нетрадиційних підходів до організації навчальної діяльності студентів у технічних університетах, підвищення рівня їх лідерських якостей, особливо такої, як відповідальність. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність удосконалення системи освіти, спрямованої на формування відповідальності у майбутнього інженера-лідера на основі духовних компонентів.

Підготовка майбутніх лідерів є однією з важливих проблем, а в умовах кризи – одним з головних завдань педагогіки вищої освіти. Для її вирішення необхідне знання закономірностей та механізмів становлення й розвитку лідерських якостей, що неможливо без експериментальних досліджень.

Аналіз основних досліджень. Багато вітчизняних і зарубіжних педагогів, психологів, соціологів звертають серйозну увагу на проблему лідерства та лідерських здібностей особистості. Ними досліджуються найбільш сприятливі ситуації та умови для висунення особистості на лідируючі позиції, створюються методики формування лідерських якостей та розвитку лідерського потенціалу студентів. Переважна більшість теоретико-методологічних положень та обґрунтувань змісту педагогічної творчості та технології її формування можуть бути в цілому застосовані для розв'язання завдань підготовки професіоналів-лідерів. Про це свідчать роботи таких науковців, як Ю. Бабанський, Г. Балл, Л. Виготський, С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Леонтьєв, А. Ліготський, В. Луговий, В. Моляко, Н. Ничкало, П. Перепелиця, З. Решетова, В. Рибалка, С. Сисоева, Б. Юдіна та ін. Формуванню сучасної теорії відповідального лідерства, аспекти якого можуть застосовуватися для розв'язання завдань підготовки відповідальних лідерів, присвячені роботи відомих закордонних вчених: П. Прузан, У. Міллер, Н. Плес, Т. Маак, Д. Бренкерт, С. Сакман, Л. Шарп Пейн, Д. Кьюла та ін. [8]. Різні аспекти феномену лідерства досліджуються та розглядаються у роботах Ш. Амонашвілі [1], І. Грановскої [3], Т. Гури [4], Н. Жеребової [5], О. Ігнатюк [15],

© І.В. Ріпко, 2015

*НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ*

Р. Кричевського [7], А. Тіхонова [12], Л. Уманського [14] та ін. Вказані вчені досліджують формування лідерських якостей у студентів вищих навчальних закладів. У цих дослідженнях розроблена концепція та механізми розвитку лідерських якостей у студентів в умовах вищої школи.

Але є потреба пошуку ефективних механізмів подальшого розвитку лідерських якостей, розробки нових методологій та їх застосування в процесі підготовки студентів, майбутніх інженерів, для чого необхідні експериментальні дослідження лідерських якостей у студентів технічних університетів. Практична значущість цієї проблеми величезна, оскільки її вирішення дозволяє усунути наявні протиріччя:

- між вимогами до лідера та його якостями;
- зростаючими вимогами до методологій з розвитку лідерського потенціалу та відсутністю механізмів розвитку лідерського потенціалу.

Актуальність цієї проблеми зумовила проведення експериментального дослідження лідерських якостей у студентів технічних університетів.

Метою даного дослідження є вивчення проблеми формування лідерських якостей майбутніх інженерів у процесі професійної підготовки в технічних університетах та визначення ролі духовності при формуванні їх відповідальності в навчально-виховному процесі. Проблема розглядається на підставі результатів і аналізу констатувального експерименту.

Виклад основного матеріалу. Початок нового тисячоліття знаменує перехід людства від індустріальної моделі розвитку до інформаційної. Це зумовило нові виклики та вирішення проблемних питань у багатьох сферах людської діяльності.

Ці обставини висувають кардинально нові вимоги до системи освіти і виховання, особливо у сфері формування та професійної підготовки майбутніх керівників і лідерів. Як пишуть О. Романовський та О. Пономарьов, “ідеальною, найбільш сприятливою для ефективної управлінської діяльності варто вважати ситуацію, коли формальний керівник є справжнім загально визнаним лідером” [10, с. 23-24]. Технократичний підхід, який панував в освіті протягом тривалого часу, поступається тенденціям гуманізації освіти, необхідності формування всебічно освіченої й гармонійно розвиненої особистості лідера-керівника. Значну роль у формуванні особистості відіграють духовне та моральне виховання, загальнокультурна підготовка. Актуальність цієї проблеми і зумовила вибір теми нашого дослідження

Сьогодні, в умовах глобального економічного спаду, “кризи довіри” до керівників економічних структур, політичних та державних діячів, тема відповідальності лідера-керівника набуває нового сенсу. Відповідальність має бути частиною стратегії, а не просто комплексом заходів у сфері відносин у суспільстві, і ключову роль у цьому питанні відведено лідерам - тим, хто в межах своєї компетенції приймає рішення і несе відповідальність за його успіх або поразку. Л. Товажнянський, О. Романовський та О. Пономарьов чітко підкреслюють у своїй Концепції формування національної гуманітарно-технічної еліти, що “саме висока професійна компетентність фахівців у гармонійному поєднанні з їх належною світоглядною і соціально-гуманітарною, насамперед психолого-педагогічною та управлінською підготовкою, з прищепленням їм високої духовності, життєвих цінностей та ідеалів, морально-етичних принципів і переконань, здатні забезпечити відповідність наших випускників суспільним вимогам до якості інженерних кадрів” [13, с. 19]. Сьогодні таке поєднання, на наше переконання, необхідне фахівцям будь-якої професії, адже воно є передумовою розвитку їх лідерських якостей.

Економічна і політична криза, яка стала постійним явищем в Україні, похитнула в суспільстві довіру до політичних, громадських, економічних лідерів. На зміну силі

духу прийшли такі негативні якості, як жадібність, здирництво та користолобство. Концепція відродження України виявилась спотвореною. Найбагатші та наділені владою люди скоїли найбільшу кількість помилок, зазнавши за це найменшу відповідальність, або зовсім її не зазнавши. Ефективність керівництва перестала бути синонімом лідерства і головним індикатором успішності суспільства в очах широкої громадськості, адже ефективність керівництва оцінюється значною мірою стилем поведінки керівника, адекватністю його дій і публічних заяв у нелегкій економічній та політичній ситуації.

Жорсткі антикризові заходи, які вживаються керівництвом, можуть отримати суспільну підтримку тільки при наявності певних “жертв” з боку керівництва - поміркованості, скромності, тактовності та відмови від показної розкоші.

Про мораль рідко згадують при веденні бізнесу та керівництві країною, але саме питання моралі становлять основу відповідальності керівників та пов'язаним з відповідальністю ризиком. Зусилля в цьому напрямку вважаються вкрай важливими для виходу з кризи та стійкого і стабільного розвитку суспільства в майбутньому.

Ми вважаємо, що саме духовність, незалежно від того сенсу, який вкладають у це поняття у різних суспільствах, може стати фундаментом формування відповідальності лідерів ХХІ сторіччя. Діючи з позиції духовності, лідери природним чином навчаються відповідальності за ту структуру, якою вони керують, і за свої власні дії.

Духовність відіграє одну з основних ролей у становленні відповідальності керівника, бо є базою певного набору якостей і рис характеру відповідального лідера: моральна цілісність; база моральних цінностей; здатність до балансу між особистісними інтересами та потребами і очікуваннями зацікавлених сторін; навички рефлексії; уміння створювати та підтримувати гармонійні стосунки з партнерами по взаємодії, що представляють різні національні, релігійні, мовні та культурні традиції.

Таким чином, формування відповідальності лідера безпосередньо залежить від його духовності. Це підтверджують результати педагогічного констатуючого експерименту.

В дослідженні брали участь тридцять студентів - 18 чоловіків та 12 дівчат віком від 23 до 25 років. Вони закінчили Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут” на таких факультетах: автоматика та приладобудування – 2 особи, бізнес та фінанси - 2 особи, економічна інформатика та менеджмент - 2 особи, електроенергетичний - 2 особи, інженерно-фізичний - 3 особи, інтегровані технології та хімічна техніка - 2 особи, інформатика і управління - 3 особи, механіко-технологічний - 2 особи, технології органічних речовин - 3 особи, транспортного машинобудування - 3 особи, фізико-технічний - 2 особи, машинобудівний - 2 особи, технології неорганічних речовин - 2 особи. Всі вони стали аспірантами першого курсу НТУ “ХПІ”. Під час проведення експерименту основними методами дослідження визначено анкетування і тестування. Вони були проведені під час аудиторних занять з філософії в грудні 2014 року.

До речі, поєднання педагогічного експерименту і занять з філософії дуже символічно, бо, торкаючись важливості філософського осмислення проблем сучасної освіти, В. Кремень, С. Пазиніч та О. Пономарьов підкреслюють: “слід визнати, що й донині ще вкрай недостатньо уваги приділяється дослідженню філософських проблем окремих галузей освіти, насамперед розробленню питань філософії професійної освіти, хоча потреба у філософській рефлексії цих питань постійно зростає. Справді, без належного світоглядного і методологічного аналізу сучасного стану професійної освіти, без визначення сучасних її проблем та суспільних вимог до майбутніх фахівців не можуть ефективно розвиватися ні теоретичні засади педагогіки вищої школи, ні практика плідної

науково-педагогічної діяльності викладачів системи вищих навчальних закладів” [6, с. 9].

Так, на їх переконання, “тривале нехтування проблемою формування загальної та професійної культури інженерів, забезпечення їх духовності й моральності зумовило появу і поширення технократичного типу мислення. Потреби та інтереси людини, необхідність забезпечення гармонії відносин з природою не стали стрижнем світоглядних позицій сучасного інженера. Традиційний зміст його професійної підготовки не передбачає належного знайомства з логікою розвитку техніки і технології, з методологією інженерної діяльності й, зокрема, технічної творчості” [6, с. 11]. Автори підкреслюють, що така ситуація призводить до численних аварій техногенного і антропогенного характеру з тяжкими наслідками, створює реальну загрозу глобальної катастрофи. Причини і характер їх, як і взагалі історія науки і техніки, у навчально-виховному процесі належним чином не розглядаються й не аналізуються. Внаслідок цього інженер втрачає почуття особистої відповідальності перед нинішнім і майбутніми поколіннями за можливі негативні наслідки своєї професійної діяльності, своїх суто технічних чи управлінських рішень [8, с. 11].

Тому в наборі лідерських якостей, на вивченні яких ми зупинили свій вибір у дослідженні, є такі якості, як відповідальність, етичність поведінки, творчі риси особистості.

Аналіз результатів дослідження лідерських якостей студентів - випускників НТУ “ХПІ”, які вони вважали найбільш значущими для свого успіху в майбутньому, дозволив представити групи лідерських якостей і поділити їх на дві категорії: якості, що були запропоновані в анкеті, і якості, які були додані за результатами опитування студентів. Групи лідерських якостей наведено на рис. 1.

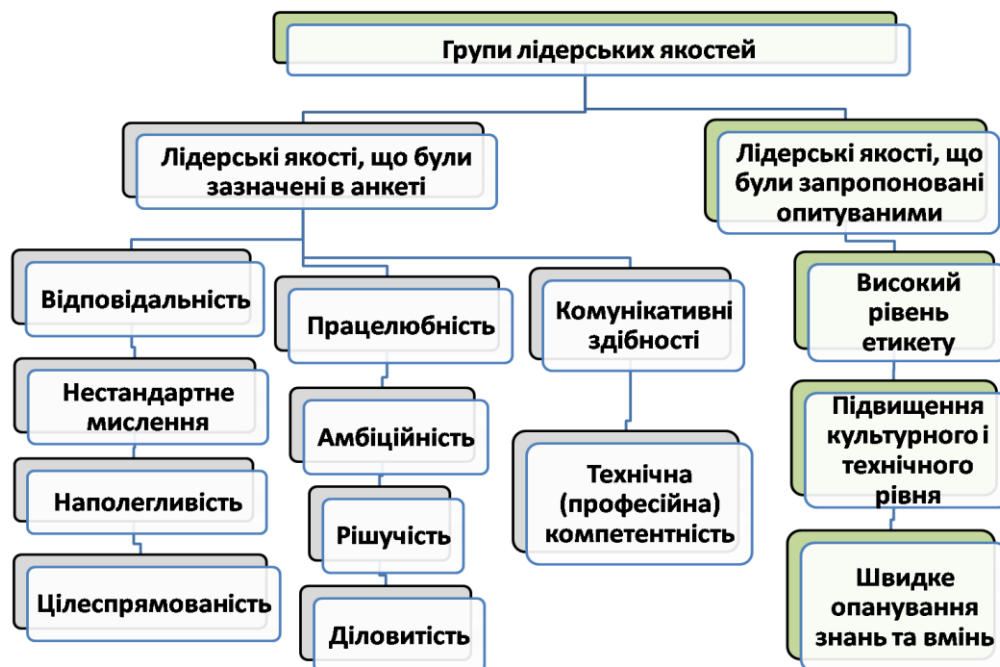

Рис. 1. Групи лідерських якостей

З наведеної моделі видно, що відповідальність для випускників НТУ “ХПІ” є одним з пріоритетів. А дві з трьох якостей, які були додані за результатами опитування студентів: високий рівень етикету та підвищення культурного і технічного рівня - говорять про усвідомлення досліджуваними ролі духовності для формування лідерських якостей, у тому числі й відповідальності.

Відповідальність - це вольова особистісна якість, що виявляється у здійсненні самоконтролю, пов'язаного із суб'єктивним обов'язком відповідати за вчинки і дії, а також за їх наслідки [11, с. 99]. Лідерство - це готовність нести відповідальність не тільки за себе, але й за групу людей. Тому що лідер - це людина, яка у важкій ситуації робить все, чого від неї чекають, не перекладаючи свої труднощі на оточуючих. Вона відповідає за вибір своїх дій, за свою бездіяльність, за прояв ініціативи і доведення справи до кінця, за результат і за наслідки. Лідер повинен бути здатен нести великий вантаж відповідальності. Відповідальність має бути частиною стратегії, а не просто комплексом заходів у сфері відносин у суспільстві, і ключова роль в цьому питанні відведена лідерам - тим, хто приймає рішення в межах своєї компетенції і несе відповідальність за успіх або поразку.

За результатами експерименту побудовано діаграму сформованості у досліджуваних відповідальності (рис. 2).

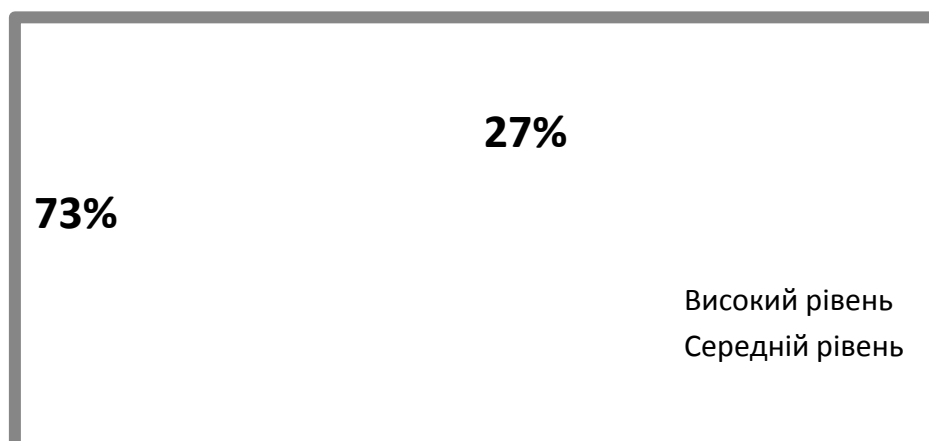

Рис. 2. Рівень сформованої відповідальності

З рис. 2 видно, що 73% випускників НТУ “ХПІ” мають високий рівень сформованої відповідальності і 27% - середній рівень.

Етичність поведінки – якість особистості, яка визначає відповідність вимогам етики як сукупності норм і правил поведінки та моралі у громадської чи професійної групі [2, с. 365]. О. Романовський підкреслює, що “серед визначальних якостей майбутнього інженера-керівника однією з центральних є висока загальна культура, що дозволяє мати свій світогляд, визначити для себе ціннісну орієнтацію в професійній і соціальній сфері, відчувати свою самодостатність і, можливо, головне - стати духовно збагаченою особистістю. Досить широке поняття «культура людини» вбирає в себе багато аспектів знання, сприйняття, способу мислення і дії, емоційно-художнього розуміння природних і соціальних процесів” [9, с. 125]. О. Романовський особливо зазначає, що “лідер може бути моделлю поведінки для решти членів групи, тобто забезпечує їх наглядною вказівкою того, ким вони повинні бути і що вони повинні робити... Лідер в бі-

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

льшості випадків служить джерелом цінностей і норм, що становлять груповий світогляд. У цілому він відображає ідеологію того суспільства, до якого належить група. У масштабах організації світогляд групи зазвичай більше відповідає образу мислення керівництва, ніж окремих рядових членів” [9, с. 86].

За результатами експерименту побудовано діаграму сформованості у досліджуваних етичності (рис. 3).

Рис. 3. Рівень сформованої етичності

У 80% студентів - високий рівень сформованої етичності, 13% мають середній рівень і у 7% - низький рівень етичності.

Творчі риси особистості - якості, що характеризують діяльність, спрямовану на створення духовних і матеріальних цінностей, що пронизана елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку [2, с. 1443]. Відміна особистості лідера від управлінця-менеджера полягає насамперед у здатності нестандартно мислити, приймати рішення у складних ситуаціях, що неможливо без творчого мислення, творчих рис. Творче мислення - це здібність людини до нестандартних способів вирішення завдань, оригінальних дій, відкриття нового. Творче мислення виявляється у здатності людини висувати нові, оригінальні гіпотези, розробляти і пропонувати нестандартні рішення різних проблем і полягає в знаходженні оригінальних рішень практичних питань, а також у здатності людини знаходити вихід з найрізноманітніших ситуацій. Так, О. Романовський підкреслює, що “самобутність, неординарність особистості керівника - це неодмінна умова, вона повинна бути, насамперед, притаманна йому як одна з визначальних рис особистості. Примітивізм і буденність несумісні з роллю керівника” [9, с. 16].

За результатами експерименту побудовано діаграму реалізації досліджуваними своїх творчих здібностей (рис. 4).

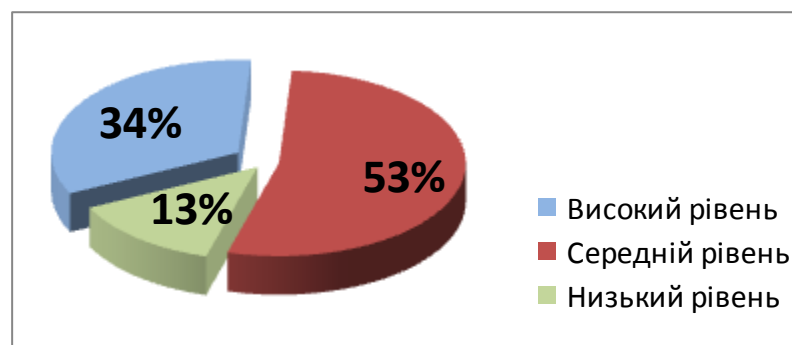

Рис. 4. Рівень реалізації студентами творчих здібностей під час навчання

За час навчання в НТУ “ХПІ” 34% студентів змогли реалізувати свої творчі здібності на високому рівні, 53% змогли реалізувати їх не в повну силу, а 13% взагалі не змогли реалізувати свій творчий потенціал.

Висновки. Компонентами відповідальності у лідерів є: моральна цілісність; база моральних цінностей; здатність до балансу між особистісними інтересами та потребами і очікуваннями зацікавлених сторін; навички рефлексії; уміння створювати та підтримувати гармонійні стосунки з партнерами по взаємодії, що представляють різні національні, релігійні, мовні та культурні традиції.

Визначено найбільш значущу групу лідерських якостей для випускників НТУ “ХПІ” в майбутньому: відповідальність, працелюбність, комунікативні здібності, технічна (професійна) компетентність, нестандартне мислення, наполегливість, амбіційність, цілеспрямованість, рішучість, діловитість, високий рівень етикету, підвищення культурного і технічного рівня, швидке опанування знань та вмінь.

Результати експерименту наочно показують зв'язок між духовністю і відповідальністю.

Можемо констатувати, що в теорії розвитку лідерського потенціалу і на практиці є дисонанс, що дає змогу зробити висновок про необхідність і далі займатися актуальною проблемою в педагогічній теорії і практиці професійної освіти - розвитком лідерських якостей у студентів технічних університетів в процесі професійної підготовки. Виконане дослідження доцільно продовжити з метою теоретичного осмислення і вироблення практичних рекомендацій, проведення експериментів для конкретизації проблемних аспектів формування лідерських якостей у майбутніх інженерів та визначення механізмів розвитку лідерського потенціалу у студентів технічних університетів під час навчання.

Список літератури: 1. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям / Ш.А. Амонашвили. - Воронеж: Изд-во НПО “Молэкс”, 1998. - 539 с. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. гол. ред. Бусел В.Т. К.: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с. 3. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. / Р. М. Грановская - 2-е изд. - Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. -560 с. 4. Гура Т.В. Психолого-педагогічна підготовка студентів технічних університетів / Т.В. Гура // Актуальні проблеми психології: зб. Наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / [ред. кол. ; С.Д.Максименко (гол. ред.) та ін.] . – К.: А.С.К., 2012. – С. 310-314. 5. Жеребова Н.С. Лидерство в малых группах как объект исследования / Н.С. Жеребова // Руководство и лидерство. - Л.: 1973. - С. 54-63. 6. Кремень В.Г. Шляхи розвитку сучасної філософії інженерної освіти / В.Г. Кремень, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов // Вища освіта України. – 2006. - №1. – С. 7-12. 7. Кричевский Р.Л. Если Вы – руководитель: Элементы психологии менеджмента в повседневной работе. / Р.Л. Кричевский. – М.: Дело, 1993. – 352 с. 8. Маак Н., Плесс Т. Ответственное лидерство / Н. Маак, Т.Плесс. пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 321 с. 9. Романовский А.Г. Основы теории управления социальными системами: учебное пособие. / А.Г. Романовский. – Харьков: НТУ “ХПИ”, 2001. – 195 с. 10. Романовський О.Г. Психологія управління: навч. посібник / О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, А.О. Лаврентьева. - Харків: НТУ “ХПІ”, 2000. – 160 с. 11. Словарь психолога-практика / Сост. С.Ю.Головин. — 2-е изд., перераб. и доп. — Мн: Харвест, М.: АСТ, 2001. — 976 с. 12. Тихонов А.К. Ключевые качества современного лидера / А.К. Тихонов // Вестник НЛП. - 2010. - №31. - С. 23-24. 13. Товажнянський Л.Л. Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ “ХПІ” та шляхи її реалізації: на-

*НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ:
МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ*

вчально-методичний посібник / Л.Л. Товажнянський, О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов. - Харків: НТУ "ХПІ", 2004. - 416 с. 14. Уманский Л.И. поэтапное развитие группы как коллектива / Л.И. Уманский // Коллектив и личность. М.: Изд-во "Наука", 1975. - С. 77-87. 15. Формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності /О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, О.А. Ігнатюк, Т.В. Гура та ін./за ред. О.Г.Романовського та О.С. Пономарьова. - Харків: Видавець Савчук О.О.; НТУ "ХПІ", 2011. - 336 с.

Bibliography (transliterated): 1. Amonashvili Sh.A. Gumanno-lichnostnyj podhod k detjam / Sh.A. Amonashvili. - Vo-ronezh: Izd-vo NPO "Moljeks", 1998. - 539 s. 2. Velikij tlumachnij slovník suchasnoï ukráins'koï movi / uklad. gol. red. Busel V.T. K.: VTF "Perun", 2005. - 1728 s. 3. Granovskaja R. M. Jelementy prakticheskoy psichologii. / R. M. Granovskaja - 2-e izd. - L.: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta. 1988. -560 s. 4. Gura T.V. Psichologo-pedagogichna pidgotovka studentiv tehnicnih universitetiv / T.V. Gura // Aktual'ni pro-blemi psichologii: zb. Naukovih prac' Institutu psichologii im. G.S.Kostjuka NAPN Uk-raïni / [red. kol. ; S.D.Maksimenko (gol. red.) ta in.] . - K.: A.S.K., 2012. - S. 310-314. 5. Zherebova N.S. Liderstvo v malyh gruppah kak ob#ekt issledovanija / N.S. Zherebova // Rukovodstvo i liderstvo. - L.: 1973. - S. 54-63. 6. Kremen' V.G. Shljahi rozvitku su-chasnoï filosofii inzhenernoï osviti / V.G. Kremen', S.M. Pazinich, O.S. Ponomar'ov // Vishha osvita Ukraïni. - 2006. - №1. - S. 7-12. 7. Kricheskij R.L. Esli Vy – rukovodi-tel': Jelementy psichologii menedzhmenta v povsednevnoj rabote. / R.L. Kricheskij. - M.: Delo, 1993. - 352 s. 8. Maak N., Pless T. Otvetstvennoe liderstvo / N. Maak, T.Pless. per. s ang. - M.: Al'pina Biznes Buks, 2008. - 321 s. 9. Romanovskij A.G. Os-novy teorii upravlenija social'nymi sistemami: uchebnoe posobie. / A.G. Romanovskij. - Har'kov: NTU "HPI", 2001. - 195 s. 10. Romanovskij O.G. Psi-hologija upravlinnja: navch. posibnik / O.G. Romanovskij, O.S. Ponomar'ov , A.O. Lavrent'eva. - Harkiv: NTU "HPI", 2000. - 160 s. 11. Slovar' psichologa-praktika / Sost. S.Ju.Golovin. — 2-e izd., pererab. i dop. — Mn: Harvest, M.: AST, 2001. — 976 s. 12. Tihonov A.K. Ključevye kachestva sovremennogo lidera / A.K. Tihonov // Vestnik NLP. - 2010. - №31. - S. 23-24. 13. Tovazhnjanskij L.L. Konceptcija formuvannja gumani-tarno-tehnicnoï eliti v NTU "HPI" ta shljahi її realizacii: navchal'no-metodichnij posi-bnik / L.L. Tovazhnjanskij, O.G. Romanovskij, O.S. Ponomar'ov. - Harkiv: NTU "HPI", 2004. - 416 s. 14. Umanskij L.I. Pojetapnoe razvitie gruppy kak kollektiva / L.I. Umanskij // Kollektiv i lichnost'. M.: Izd-vo "Nauka", 1975. - S. 77-87. 15. Formuvannja psichologichnoï gotovnosti majbutnih fahivciv do profesijnóï dijal'nosti /O.G. Romanovskij, O.S. Ponomar'ov, O.A. Ignatjuk, T.V. Gura ta in./za red. O.G.Romanovskogo ta O.S. Ponomar'ova. - Harkiv: Vidavec' Savchuk O.O.; NTU "HPI", 2011. - 336 s.

UDC 37.035.91:37.017.92

I. Ripko

**THE ROLE OF SPIRITUALITY IN THE FORMATION OF RESPONSIBILITY
AMONG STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES**

The article deals with the problem of increasing the development of leadership qualities of future engineers in the process of professional preparation in technical universities on the basis of analysis of the pedagogical ascertaining experiment. Through case studies leadership in a group of graduate students at National Technical University "Kharkov Polytechnic Institute" ac-

tualized the necessity of forming leadership capacity in students of technical universities. The article states that in the experiment were investigated following leadership qualities: organizational skills, communication skills, ambition, efficiency, creative qualities of the personality, diligence, initiative, perseverance, responsibility, innovative thinking, dedication, determination, ethical conduct, technical (vocational) competence motivation to achieve success, risk tolerance (adventurism), the ability to influence subordinates. On the basis of experimental data in this paper the group leadership qualities that are considered most important by the respondents for their future. These are the following leadership qualities: responsibility, diligence, communication skills, innovative thinking, ambition, technical (vocational) competence, perseverance, determination, commitment, efficiency, a high level of etiquette, increasing both technical and cultural standards, the rapid assimilation of knowledge and skills. The article states that the conduct of pedagogical diagnostics was based on compliance with the requirements the conditions acmeologic approach, so the data presented will be of interest not only for the teachers involved in the education of students at technical universities, but also for other professionals involved in the formation of leadership qualities.

Keywords: leadership qualities, leadership potential, problem, training, students of technical university, experiment, study results, the formation and development.

УДК 37.035.91:37.017.92

И.В. Репко

РОЛЬ ДУХОВНОСТИ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ

В статье рассматривается проблема формирования ответственности у будущих инженеров в процессе профессиональной подготовки в технических университетах на основе духовных компонентов – этичности поведения и творческих качеств. Проблема рассматривается на примере группы аспирантов НТУ “ХПИ”.

Ключевые слова: лидерские качества, духовность, ответственность, этичность поведения, творческие качества, проблема, профессиональная подготовка, студенты технических университетов, эксперимент, формирование.

Стаття надійшла до редакційної колегії 13.03.2015

Н.В.Рудевіч

ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ З АВТОМАТИЗАЦІЇ ЕНЕРГОСИСТЕМ

У статті визначено зміст професійних компетентностей інженера з автоматизації енергосистем. Проаналізовано види робіт у межах кожної компетентності. Визначено, що ефективне виконання професійних дій потребує встановлення причинно-наслідкових зв'язків побудови та функціонування систем управління об'єктами енергосистем. Показано доцільність застосування каузального навчання для майбутніх інженерів з автоматизації енергосистем на базі причинно-наслідкових моделей знань. Розроблено причинно-наслідкові моделі системи знань про функціонування та побудову систем управління об'єктами енергосистем, що можуть застосовуватись на всіх рівнях деталізації.

Ключові слова: професійна компетентність, інженер з автоматизації енергосистем, причинно-наслідкова модель системи знань.

Постановка проблеми. Енергетика є стратегічною галуззю, від стану якої залежить розвиток держави в цілому. Тому вкрай відповідальним завданням технічних вищих навчальних закладів є підготовка висококваліфікованих спеціалістів, у тому числі інженерів з автоматизації енергосистем. Традиційно підготовка майбутніх інженерів з релейного захисту і електроавтоматики енергосистем була орієнтована на випуск спеціалістів з проектування пристроїв релейного захисту та автоматики. Зміни, що сталися в національній економіці, науці і техніці останніми десятиріччями потребують переорієнтації професійної підготовки за цією спеціальністю. З одного боку, на ринку праці стали більш затребувані спеціалісти з проектування та експлуатації систем релейного захисту та автоматики. З іншого боку, з широким впровадженням мікропроцесорної техніки в енергетику можливості в керуванні та автоматизації значно розширилися. Останнім часом на багатьох великих енергетичних об'єктах, таких як гідро-, теплові, атомні електричні станції, великі вузлові підстанції, встановлюються керуючі обчислювальні комплекси для автоматичного керування технологічними процесами виробництва і розподілу електричної енергії. Сьогодні вкрай необхідним завданням випускаючої кафедри “Автоматизація енергосистем” є перегляд змісту та методології навчання, по-перше, через зміну орієнтації професійної підготовки, по-друге, через збільшення обсягу інформації з одночасним зменшенням термінів часу, по-третє, через необхідність переходу від знаннєвої парадигми освіти до діяльнісної, що може бути реалізоване за допомогою компетентнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. “Компетентнісний підхід орієнтується на професійну компетентність як якість особистості майбутнього фахівця, що характеризує рівень його інтеграції у середовище професійної діяльності...” [1]. Згідно з Законом України “Про вищу освіту”, компетентність є результатом навчання на певному рівні вищої освіти, отже, завданнями професійної підготовки є формування професійних компетентностей як динамічної комбінації знань, умінь, практичних навичок та професійно важливих якостей [2]. Для коректного визначення переліку знань, умінь та професійно важливих якостей необхідно враховувати кваліфікаційні

© Н.В.Рудевіч, 2015

вимоги, що висуваються до майбутнього фахівця. У професійному стандарті на професійну назву роботи “Інженер-електрик в енергетичній сфері енергопостачальної компанії” наведено перелік необхідних здатностей та критерії оцінювання необхідних умінь, навичок, знань і розумінь за п’яти найбільш типовими видами професійної діяльності, є тому числі і для інженера з релейного захисту та електроавтоматики [3]. У довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників наведено завдання та обов’язки для різних посад інженерів-електриків [4]. Основними завданнями та обов’язками, що наведені в [3,4] для інженерів з релейного захисту і електроавтоматики є організація і проведення робіт з експлуатації, налагодження, випробування, перевірки, ремонту, аналізу дій пристроїв релейного захисту й електроавтоматики, засобів вимірювань. Такі самі посади можуть посідати інженери з автоматизації енергосистем в проектних організаціях, специфікою роботи яких є проектування систем релейного захисту та автоматики (систем управління). Завдання та обов’язки інженерів-проектувальників у загальному вигляді наведено в [5].

Мета статті. Метою дослідження є визначення методології навчання щодо формування професійних компетентностей майбутніх інженерів з автоматизації енергосистем з урахуванням сьогодишніх реалій освітньої та професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Для коректного вибору методології навчання щодо формування компетентностей варто проаналізувати види робіт інженерів з автоматизації енергосистем у межах кожної компетентності. Згідно з попереднім дослідженням, для інженерів-електриків було визначено п’ять видів професійних компетентностей: експлуатаційна, технологічна, проектна, організаційно-управлінська, науково-дослідна [6]. Визначмо зміст професійних компетентностей інженера з автоматизації енергосистем у вигляді умінь з урахуванням специфіки його професійної діяльності (таблиця). Предметом праці майбутнього інженера з автоматизації енергосистем є система управління об’єктом енергосистеми.

Зміст професійних компетентностей інженера з автоматизації енергосистем

Вид професійної компетентності	Уміння
Експлуатаційна	здійснювати налагодження, прийом в експлуатацію, експлуатацію, технічне обслуговування, ремонт, впровадження, вимірювання, випробування та діагностування систем управління електроустаткуванням
Проектна	проектувати системи управління виробництвом, передачею, розподілом та споживанням електричної енергії
Організаційно-управлінська	планувати, організовувати та контролювати роботи з експлуатації та проектування систем управління електроустаткуванням
Науково-дослідна	проводити науково-дослідні роботи щодо підвищення ефективності використання систем управління електроустаткуванням

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

Експлуатаційна компетентність. Налагоджувальні роботи складаються із сукупності операцій щодо перевірки, регулювання, налаштування, підготовки, включення та забезпечення нормальної роботи систем управління електроенергетичними об'єктами в заданих умовах. Після закінчення наладки системи здають в експлуатацію. Прийом в експлуатацію в загальному випадку складається з перевірки відповідності проектам змонтованого обладнання; результатів випробувань і комплексного обстеження; підготовленості систем до нормальної експлуатації; якості монтажних робіт. Налагоджувальні роботи ведуть також і в процесі експлуатації систем після ремонту їх технічних засобів або технологічного устаткування. При експлуатації систем управління контролюють виконання усіх вимог використання їх за призначенням, проводять профілактичні вимірювання та випробування. Технічне обслуговування складається з повсякденного догляду за системами управління; контролю режимів їх роботи, спостереження за справним станом; проведення оглядів; контролю за дотриманням правил технічної експлуатації, інструкцій заводів-виробників та місцевих інструкцій; усунення дрібних несправностей, що не потребують відключення обладнання; регулювання, чищення, продувки і змащування. Ремонт складається з розбирання; відновлення та заміни частин і деталей; ремонту базових деталей; регулювання, налагодження, повної програми випробування. При капітальному ремонті може проводитись модернізація. Впровадження систем управління - процес налаштування системи управління під певні умови використання, а також навчання персоналу, що обслуговує, щодо роботи з нею. Вимірювання - сукупність операцій для визначення відношення однієї вимірюваної величини до іншої. Випробування - дослідне визначення кількісних і (або) якісних властивостей системи управління. Технічна діагностика - визначення технічного стану системи управління. У загальному випадку всі експлуатаційні види робіт складаються з вимірювання, випробування та налаштування систем управління. Зокрема, при виконанні вимірювань визначають, як значення вихідного сигналу системи управління залежить від його вхідного сигналу. При налагоджувальних роботах визначають, яким має бути параметр настроювання, щоб при заданому значенні вхідного сигналу вихідний сигнал мав очікуване значення. При випробуваннях визначають поведінку системи управління при різних значеннях вхідних сигналів. Отже, ефективне виконання експлуатаційних робіт потребує встановлення причинно-наслідкових зв'язків функціонування системи управління об'єктом енергосистеми.

Проектна компетентність. Проектування систем управління в загальному випадку містить три етапи. Перший етап включає розроблення проектного завдання. На цій стадії окреслюються принципові рішення в частині систем управління, які забезпечують технічні характеристики з точки зору умов роботи об'єкта в енергосистемі. Рішення проектного завдання підкріплюється розрахунками, що в загальному випадку визначає основні вимоги щодо швидкодії, чутливості, вибіркової, надійності системи управління і необхідний ступінь її автоматизації. Технічна частина проектного завдання називається технічним завданням на розроблення конкретної системи управління. Технічне завдання є відправним пунктом для виконання технічних вимог на розроблення системи управління. У технічних вимогах вказуються тип системи управління, елементна база, основні режими роботи, типи вимірювальних органів, діапазон уставок, сигналізація, методи перевірки і контролю тощо. Другим етапом проектування є технічний проект. На базі затверджених проектного (технічного) завдання і технічних вимог у технічному проекті наводяться повні схеми та алгоритми функціонування систем управління для того чи іншого об'єкта енергетичної системи. Скла-

даються специфікації в обсязі, необхідному для видачі замовлення. Для цієї мети визначаються граничні значення уставок, вказуються приєднання обладнання до вимірювальних трансформаторів струму і напруги, показуються кола оперативного живлення, сигналізації, ланцюги відключення і комутації, визначаються схеми контролю і самоконтролю пристрою. Третім етапом проектування є робочий проект. На цій стадії вибираються робочі **уставки** систем управління, будуються графіки селективності, вказується розміщення апаратури в шафах управління, дається маркування проводів і затискачів, перевіряється правильність вибору перетину проводів, випускаються монтажні схеми, за якими проводиться монтаж і налагодження обладнання. Тут же вибираються місця підключення повірочної та контрольної апаратури.

Як можна бачити, при складанні проектного (технічного) завдання на розроблення конкретної системи управління залежно від об'єкта необхідно знати види систем управління, що використовуються для різних об'єктів електроенергетичної системи, їх принцип реалізації; знати, як різні вимоги, що висуваються до систем управління, впливають на їх принцип дії та устрій. З урахуванням цього проектувальник повинен правильно сформулювати технічні вимоги щодо побудови системи управління. Для виконання другого етапу проектування, який пов'язаний зі складанням структурних та принципових схем, схем підключення систем управління, необхідно знати види систем управління, що використовуються для різних об'єктів електроенергетичної системи, принцип дії цих систем управління, основні принципи побудови схем систем, способи підключення їх до об'єктів управління. На третьому етапі при виборі **уставок** спрацювання проектувальник керується знаннями про алгоритми розрахунку параметрів спрацювання, що залежать від принципу дії та устрою системи управління.

Сьогодні більшість систем управління елементами електроенергетичної системи виконується у вигляді готових панелей та комплектів на мікропроцесорній елементній базі. Тому у переважній більшості проектних організацій електроенергетичної галузі України етапами проектування є або розроблення технічного завдання з технічним проектом або виконання всіх трьох етапів із застосуванням існуючих пристроїв систем управління. Залежно від об'єкта управління проектувальник вибирає набір функцій, при цьому деякі функції можуть мати декілька шаблонів, встановлює послідовність виконання функцій, визначає ланцюги вхідних та вихідних сигналів пристрою управління, тобто встановлює всі необхідні зв'язки для правильної роботи пристрою. Проектування систем управління на базі вже існуючих пристроїв потребує від проектувальника коректного вибору набору функцій та встановлення правильної послідовності їх виконання. З урахуванням призначення, принципу дії, конфігурації та параметрів вхідних вимог проектувальник визначається з переліком вхідних параметрів, вихідних параметрів, що дозволяє побудувати схеми підключення системи управління. У деяких випадках перед проектувальником може стояти завдання розробки логічних функцій користувача, що призначені для спеціальної перевірки системи або для контролю за граничними значеннями вимірюваних величин, або формування повідомлень, що підлягають передачі на більш високі рівні управління тощо. Отже, види робіт у межах проектної компетентності здебільшого пов'язані з розробленням структури та складу, що потребує встановлення причинно-наслідкових зв'язків побудови системи управління.

Організаційна-управлінська компетентність. Цей вид компетентності складається із сукупності дій робітника щодо планування, організації та контролю робіт ін-

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

ших людей. Планування включає збирання і переробку інформації, підготовку і прийняття рішення з постановки завдання щодо проведення експлуатаційних чи проектних робіт в майбутньому. Організація - це процес вирішення завдань, спрямований на розподіл комплексної роботи між різними виконавцями, роз'яснення змісту і суті індивідуального завдання і колективного результату, мотивація та встановлення ефективних відносин між виконавцями в групі. Контроль здійснюється на основі спостереження за виконанням робіт з метою забезпечення їх оптимальності.

Для успішного і ефективного здійснення процесу управління важливим чинниками є психологічні особливості та набір особистісних якостей керівника. Безумовно, успішна управлінська діяльність неможлива без знання сучасних методів управління персоналом та без технічної грамотності із систем управління. Технічна грамотність припускає можливість встановлення причинно-наслідкових зв'язків побудови та функціонування систем управління.

Науково-дослідна компетентність. Науково-дослідні роботи щодо підвищення ефективності використання систем управління об'єктами енергосистем включають вивчення та опрацювання науково-технічної інформації щодо поліпшення техніко-економічних показників роботи. До техніко-економічних показників систем управління відносяться багатофункціональність, точність, надійність, продуктивність тощо. Надійність складається з безвідмовності, довговічності та ремонтпридатності. Безвідмовність кількісно оцінюється ймовірністю безвідмовної роботи, інтенсивністю відказів, що може бути визначено на підставі проведених випробувань. Довговічність – властивість зберігати працездатність з необхідними перервами для технічного обслуговування і ремонту до граничного стану (вихід за межі норм точності, середній і капітальний ремонт). Ремонтпридатність - пристосованість до попередження, виявлення та усунення несправностей (відмов) шляхом технічного обслуговування і ремонту. Багатофункціональність - це здатність системи до реалізації безлічі функцій. Точність визначає ступінь наближення реального керованого процесу до необхідного. Продуктивність характеризується кількістю операцій в одиницю часу. Всі ці показники можуть бути відомі з технічної документації на системи управління, а також можуть бути визначені на підставі проведення експериментальних та розрахункових робіт. Таким чином, критеріями відбору перспективних рішень щодо підвищення ефективності використання систем управління можуть бути призначення, принцип дії, значення техніко-економічних показників системи управління, що, безумовно, потребує встановлення причинно-наслідкових зв'язків побудови та функціонування системи управління.

Технологічна компетентність. До технологічної компетентності в загальному випадку належать такі види робіт: контроль за технологічним процесом і режимом роботи; проведення аналізу показників технологічного процесу та параметрів режиму, здійснення експертизи на нові проекти та пропозиції щодо удосконалення. З огляду специфіки професійної діяльності, контроль за технологічним процесом та проведення аналізу показників технологічного процесу не є характерним видом роботи для інженера з автоматизації енергосистем. Контроль за режимом роботи систем управління, проведення аналізу параметрів режиму з урахуванням роботи систем управління здійснюється в межах експлуатаційної компетентності. Вид роботи, такий як здійснення експертизи на новий проект чи пропозицію щодо удосконалення, більшою мірою наближений до проектної компетентності. З урахуванням сказаного технологічна компетентність в явному вигляді для інженера з автоматизації енергосистем відсутня.

Як можна бачити з проведеного аналізу, передумовою успішного виконання різних видів робіт є встановлення причинно-наслідкових зв'язків побудови чи функціонування системи управління. З погляду причинно-наслідкових зв'язків побудови та функціонування технічних систем в загальному вигляді можна виокремити чотири підсистеми [7]: R – призначення технічної системи, S – устрій технічної системи; D – принцип дії технічної системи, H – параметри технічної системи. Таким чином, навчання доцільно побудувати на базі причинно-наслідкових моделей знань. Причинно-наслідкові моделі часто використовуються для пояснення поведінки об'єкта. На відміну від структурно-функціональних моделей вони орієнтовані в основному на опис динаміки досліджуваних процесів, при цьому час далеко не завжди враховується в явному вигляді. Справа в тому, що причинно-наслідкові відносини, що пов'язують елементи моделі, мають на увазі розвиток процесів і подій у часі. Елементами таких моделей можуть бути поняття, категорії, концепти, конструкти, показники та параметри, які описують поведінку досліджуваного об'єкта. В даному випадку елементами таких моделей будуть поняття: призначення, принцип дії, устрій, параметри.

Результатами проведених досліджень, що показали необхідність встановлення причинно-наслідкових зв'язків побудови та функціонування систем управління об'єктами енергосистеми для успішного здійснення професійної діяльності майбутніх інженерів з автоматизації енергосистем, є розроблені причинно-наслідкові моделі системи знань про побудову та функціонування систем управління (рис.1, 2).

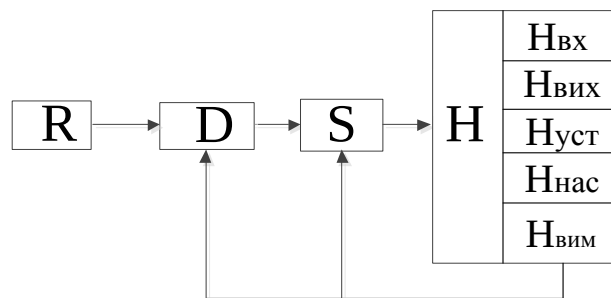

Рис. 1. Причинно-наслідкова модель системи знань про побудову системи управління об'єктом енергосистеми

Рис. 2. Причинно-наслідкова модель системи знань про функціонування системи управління об'єктом енергосистеми

НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ: МЕТОДИКИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

Згідно з рис.1, структурними елементами моделі системи знань про побудову системи управління об'єктом енергосистеми є такі підсистеми знань: підсистема R включає знання, що стосуються призначення системи управління об'єктом енергосистеми, підсистема D складається зі знань щодо принципу дії системи управління об'єктом енергосистеми, підсистема S несе інформацію про устрій системи управління об'єктом енергосистеми, Н є підсистемою знань про параметри системи управління об'єктом енергосистеми. Кожна з цих підсистем може мати свою структуру та внутрішні причинно-наслідкові зв'язки. Складниками підсистеми Н є такі параметри: вхідні параметри $H_{вх}$, вихідні параметри $H_{вих}$, параметри **уставки** $H_{уст}$, параметри настройки $H_{нас}$, параметри вимог $H_{вим}$. Причинно-наслідкова модель системи знань про функціонування системи управління об'єкта енергосистеми (рис.2) на перший погляд складається лише з підсистеми Н, насправді встановлення зв'язків між різними параметрами системи управління неможливе без знань підсистем R, D, S.

Безперервність процесу виробництва, передачі, розподілу та споживання електричної енергії спричинила необхідність побудови та використання систем управління зі складними ієрархічними структурами. Розроблені моделі можуть застосовуватись для всіх рівнів ієрархічної структури системи управління. Об'єктами управління можуть бути елементи електроенергетичної системи (генератор, трансформатор тощо), технологічні об'єкти (станція, підстанція), об'єднані електроенергетичні системи регіонів, єдина електроенергетична система країни. Для управління електроенергетичними системами застосовують інформаційно-керуючі комплекси; для рівня технологічних об'єктів використовують автоматичні системи управління технологічними процесами станцій, підстанцій; системами управління елементів електроенергетичної системи є релейний захист та автоматика. Наприклад, інформаційно-керуючі комплекси можуть складатись з підсистем, що становлять собою системи управління як окремо взятих елементів системи, так і технологічних об'єктів в цілому. У свою чергу, кожен рівень ієрархічної структури системи управління реалізується за допомогою конкретної апаратури та пристроїв, які складаються з окремих елементів. Вивчення елементів систем управління також доцільно проводити на базі причинно-наслідкових моделей знань. Отже, розроблені моделі повинні бути методологічною основою для викладання дисциплін професійної підготовки, що дають знання з усіх рівнів деталізації систем управління.

Традиційно навчання будується на викладанні знань кожної з підсистем, при цьому обсяг знань найчастіше не є оптимальним та зв'язки між підсистемами мають не системний, а фрагментарний, невпорядкований характер, іноді вони і зовсім відсутні. Застосування причинно-наслідкового (каузального) навчання з використанням причинно-наслідкових моделей системи знань дозволить максимально оптимізувати зміст навчальної інформації; ефективно реалізувати системний підхід до навчання; придати навчальному процесу діяльнісний характер, який буде відображати специфіку майбутньої професійної діяльності інженера з автоматизації енергосистем.

Висновки. Розуміння структури причинних зв'язків - запорука успішної професійної діяльності. Каузальне навчання лежить в основі розвитку понять, умінь, навичок, професійно важливих якостей і, як наслідок, професійних компетентностей. Тому, без сумніву, методологічною основою процесу навчання майбутніх інженерів з автоматизації енергосистем повинно бути каузальне навчання.

Список літератури: 1. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид – во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. – 412 с. 2. Закон України “Про вищу освіту” від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 3. Професійний стандарт на професійну назву роботи “Інженер-електрик в енергетичній сфері енергопостачальної компанії” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/58/1383291735>. 4. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, галуzeвий випуск № 62, частина 1 “Виробництво і розподіл електроенергії” : наказ Міністерства палива та енергетики України від 16 бер. 2001 р. № 19 із змінами та доповненнями, внесеними наказами Міністерства палива та енергетики України від 8 вер. 2003 р. № 462, від 8 квітня 2009 р. №196, наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 26 груд. 2011 р. № 885 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jobs.ua/ukr/dkhp/sgroup-83/>. 5. Посадова інструкція інженера-проектувальника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jobs.ua/ukr/job_description/view/1533/. 6. Рудевіч Н.В. Визначення професійних компетентностей інженера-електрика / Н.В. Рудевіч // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. / Укр. інж.–пед. акад. – Харків, 2014. – Вип. 44. – С.50-59. 7. Лазарев М.І. Полісистемне моделювання змісту технологій навчання загальноінженерних дисциплін : монографія / М.І. Лазарев. – Харків : Видавництво НФаУ, 2003. – 356 с.

Bibliography (transliterated): 1. Profesiyna pedahohichna osvita: kompetentnisnyy pidkhid: monohrafiya / za red. O.A. Dubasenyuk. – Zhytomyr : Vyd – vo ZhDU im. I.Franka, 2011. – 412s. 2. Zakon Ukrayiny “Pro vyshchu osvitu” vid 1 lypnya 2014 r. № 1556-VII [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynyy veb-portal Verkhovnoyi rady Ukrayiny. – Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 3. Profesiynnyy standart na profesiynu nazvu roboty “Inzhener-elektryk v enerhetychniy sferi enerhopostachal'noyi kompaniyi” [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynnyy sayt Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny.– Rezhym dostupu : <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/58/1383291735>. 4. Dovidnyk kvalifikatsiynykh kharakterystyk profesi y pratsivnykiv, haluzevy y vypusk № 62, chastyna 1 "Vyrobnystvo i rozpodil elektroenerhiyi : nakaz Min. palyva ta enerhetyky Ukrayiny vid 16 ber. 2001 r. № 19 iz zminamy ta dopovnnennya, vnesenymy nakazamy Ministerstva palyva ta enerhetyky Ukrayiny vid 8 ver. 2003 r. № 462, vid 8 kvitnya 2009 r. №196, nakazom Min. enerhetyky ta vuhil'noyi promyslovosti Ukrayiny vid 26 hrud. 2011 r. № 885 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.jobs.ua/ukr/dkhp/sgroup-83/>. 5. [Posadova instruktsiya inzhenera-proektuval'nyka \[Elektronnyy resurs\]. – Rezhym dostupu: http://www.jobs.ua/ukr/job_description/view/1533/](http://www.jobs.ua/ukr/job_description/view/1533/). 6. Rudevich N.V. Vyznachennya profesiynykh kompetentnostey inzhenera-elektryka / N.V. Rudevich // Problemy inzhenerno-pedahohichnoyi osvity: zb. nauk. pr. / Ukr. inzh. – ped. akad. – Kharkiv, 2014. – Vyp. 44. – S.50-59. 7. Lazaryev M.I. Polisystemne modelyuvannya zmistu tekhnolohiy navchannya zahal'noinzhenernykh dystsyplin : monohrafiya / M.I. Lazaryev. – Kharkiv: Vydavnytstvo NFaU, 2003. – 356 s.

N. Rudevich

METHODOLOGY DETERMINATION OF EDUCATING OF FUTURE ENGINEERS ON AUTOMATION OF GRIDS

In the article the existent problems of professional preparation of engineers are indicated on automation of grids that can be decided by means of realization of competence-based approach in educating. Competence-based approach is oriented on forming of professional competences in the process of educating. In the article maintenance is certain professional competences engineer on automation of grids, namely operating, project, organizationally-administrative and research. The types of work within each competence is analyzed. It is shown that effective implementation of professional actions within the framework of operating competence requires establishing cause-and-effect connections of functioning of control system of object of grid. Project competence is associated with the establishment of cause-and-effect relationships of the control system of the object grid. Mastering the organizational and administrative and research competencies is not possible without establishing causality construction and operation of the control system of the object grid. The expediency of application of the causal training for future engineers on automation of grids on the basis of a causal model of knowledge is shown. The structural elements of the model are the concepts that are presented in the form of subsystems: the purpose, the principle of operation, the device and the parameters. Develop a causal model of knowledge of the operation and construction of power grid facilities management systems, which can be applied at all levels of detail. The models should serve as a methodological basis for the presentation of courses of training engineers on automation of grids.

Keywords: professional competence, engineer on automation of grids, a causal model of knowledge system.

УДК 378

Н.В. Рудевич

ОПРЕДЕЛЕНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ ПО АВТОМАТИЗАЦИИ ЭНЕРГОСИСТЕМ

В статье определено содержание профессиональных компетентностей инженера по автоматизации энергосистем. Проанализированы виды работ в пределах каждой компетентности. Определено, что эффективное выполнение профессиональных действий требует установления причинно-следственных связей построения и функционирования систем управления объектами энергосистемы. Показана целесообразность применения каузального обучения для будущих инженеров по автоматизации энергосистем на базе причинно-следственных моделей знаний. Разработаны причинно-следственные модели системы знаний о функционировании и построении систем управления объектами энергосистемы, которые могут применяться на всех уровнях детализации.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, инженер по автоматизации энергосистем, причинно-следственная модель системы знаний.

Стаття надійшла до редакційної колегії 2.06.2015

Ю.И. Панфилов, А.Ю. Рочняк

СОСТОЯНИЕ ПСИХИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ В УСЛОВИЯХ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПОРТСМЕНА-БАСКЕТБОЛИСТА

В статье рассмотрен процесс подготовки спортсмена к соревновательной деятельности через достижение его оптимального психического состояния посредством механизма саморегуляции. Процесс саморегуляции психических состояний рассматривается как двусторонний характер: устранение негативных для соревновательной деятельности психических состояний и достижение оптимального психического состояния. Авторы излагают показатели оптимального психического состояния спортсмена-баскетболиста.

Сложность достижения оптимального психического состояния обуславливается несколькими моментами. В статье поддерживается 3-компонентная структура оптимального психического состояния. Вместе с тем, поскольку мы рассматриваем оптимальное психическое состояние в прикладном плане, с учетом особенностей игровой деятельности баскетболиста выдвигается идея необходимости уточнения его компонентов. В связи с этим предлагается физический, мыслительный и эмоциональный компоненты оптимального психического состояния спортсмена заменить соответственно на: деятельный, мыслительно-анализаторный и эмоционально-сотруднический.

Ключевые слова: состояние психической готовности спортсмена к соревнованиям, оптимальное психическое состояние спортсмена-баскетболиста, саморегуляция личности, структура процесса саморегуляции психических состояний, соревновательная деятельность, структурные компоненты и показатели оптимального психического состояния, эффективность деятельности спортсмена.

Постановка проблемы и ее актуальность. Эффективность деятельности спортсмена, успешность результатов его выступлений на соревнованиях определяется не только уровнем знаний, умений и навыков, которыми он обладает, не только уровнем его физического развития, но и психическим состоянием, которое предшествует его деятельности и сопровождает ее [2]. Саморегуляция психического состояния спортсмена - необходимое условие проявления его максимального потенциала.

Современный спорт высших достижений становится все более профессиональным, требования к спортсменам значительно возрастают. Стабильное проявление своих качеств на высоком уровне в соревновательной деятельности является обязательным условием материального и духовного благополучия для каждого профессионального спортсмена-баскетболиста.

В связи с этим проблема достижения спортсменами оптимального психического состояния в условиях соревновательной деятельности (в дальнейшем оптимальное психическое состояние) становится все более актуальной, поскольку без этого становится невозможным достижение стабильности высоких результатов, что в свою очередь является причиной несостоятельности спортсменов.

Анализ исследований и публикаций по данному вопросу позволяет сделать вывод, что многих ученых-специалистов в области спорта интересует рассматриваемая проблема. Особое внимание ей было уделено в работах А.В. Алексеева, А.Ц. Пуни, П.А. Рудика, Ф. Генова, Ю.А. Кисилева.

© Ю.И. Панфилов, А.Ю. Рочняк, 2015

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ

Анализ их работ показывает, что четкой и однозначной трактовки понятия и понимания оптимального психического состояния спортсменов в спортивной литературе не существует. Характеризуя данную категорию в своих работах, авторы используют определения “мобилизационная готовность”, “состояние психической готовности спортсмена к соревнованиям”, “боевая готовность”.

Так, П.А. Рудик термином “боевая готовность” описывает состояние спортсмена, когда его внимание сосредоточено на предстоящем соревновании, процессы восприятия и мышления обострены, а эмоции имеют стеническую окраску, способствующую успешному проявлению себя в соревновательной деятельности [6].

Ф. Генов обозначает оптимальное психическое состояние понятием “мобилизационная готовность”, считая, что оно проявляется в максимальной мобилизации всех сил и возможностей спортсмена для достижения положительных результатов и которое должно предшествовать и сопровождать соревновательную деятельность спортсмена [4].

Понятие “состояние психической готовности спортсмена к соревнованиям” было использовано А.Ц. Пуни. Он трактует его как сложное, целостное проявление личности, наделяя его такими характеристиками: трезвой уверенностью спортсмена, стремлением бороться до конца, оптимальным уровнем эмоционального возбуждения, помехоустойчивостью, способностью управлять собой, своим поведением и эмоциями в изменяющихся условиях соревновательной деятельности [5].

Анализируя данную проблему, А.В. Алексеев трактует предсоревновательное состояние как состояние оптимальной боевой готовности, определяет его как наилучшее психофизическое состояние, находясь в котором спортсмен начинает показывать свои самые высокие результаты и выступает наиболее успешным образом [1]. Он выделяет три специфических структурных компонента данного состояния, которые, складываясь в единое целое, обеспечивают реализацию максимального потенциала организма спортсмена через ощущение им уверенности в своих силах, прилива энергии, осознания полного контроля своих действий, понимания ситуации, в которой он находится.

К этим компонентам он относит:

- физический компонент – совокупность чисто физических качеств и соответствующих им ощущений в организме (ощущение силы, бодрости, гибкости, легкости, расслабленности, ритмичность дыхания, хорошая работа сердца и т.д.);
- эмоциональный компонент – оптимальный уровень эмоционального возбуждения и направленности эмоций и чувств;
- когнитивный компонент – полная сосредоточенность спортсмена на соревнованиях и четкое осознание программы предстоящих действий [1].

Несмотря на значительную разработанность проблемы оптимального психического состояния спортсменов в литературе, недостаточно изученным остается прикладное и практическое применение ее результатов. Так, на практике во многих командах психологической подготовке баскетболистов, в сравнении с технико-тактической и физической подготовкой, уделяется недостаточное внимание, что сказывается на качестве деятельности спортсменов.

Основная часть. Экстремальные условия, которые предшествуют и сопровождают соревновательную деятельность спортсменов-баскетболистов, оказывают значительное воздействие на психическое состояние соревнующихся. В таких условиях средств психопрофилактики, применяемых психологами команды либо тренерами, зачастую оказывается недостаточно для достижения оптимального психического со-

стояния каждого отдельного игрока. Поэтому подобное состояние конкретного спортсмена во многом определяется степенью владения им возможностями саморегуляции.

Термин “саморегуляция” состоит из двух частей – “само” и “регуляция”. В толковом словаре Д.Н. Ушакова “само”, как часть слова, указывает на то, что действие направлено на само себя, оно совершается собственными средствами, без посторонней помощи. “Регуляция” в современном толковом словаре русского языка Т.Ф. Ефремовой обозначает действие, направленное на приведение в необходимое для работы состояние, добиваясь правильного взаимодействия, слаженности отдельных частей.

Таким образом, саморегуляцию психических состояний в спорте можно определить как внутреннюю самостоятельную работу спортсмена, направленную на приведение психического состояния к необходимому в данных условиях уровню. Из этого следует, что устранение негативных для избранной деятельности психических состояний является лишь частью процесса саморегуляции психических состояний. Поэтому следует говорить о двустороннем характере процесса саморегуляции, составными которого являются два взаимодополняющих процесса: устранение негативных состояний и достижение оптимального психического состояния.

Успешность процесса саморегуляции психических состояний во многом определяется степенью правильности предшествующего процесса – самоанализа, поскольку этот процесс определяет направление и степень конкретных приемов и методов саморегуляции.

Таким образом, в общем виде процесс саморегуляции психических состояний можно изобразить следующим образом (рис. 1):

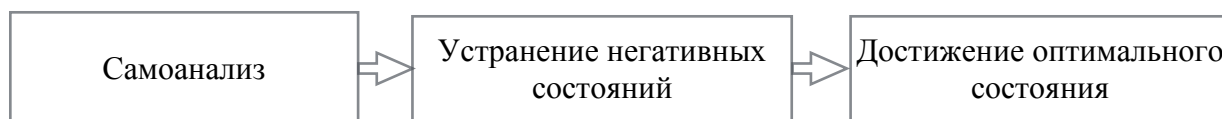

Рис. 1. Общая структура процесса саморегуляции психических состояний

В данной статье оптимальное психическое состояние спортсмена-баскетболиста рассматривается нами как такое, которое обеспечивает не только наиболее успешное и уверенное выступление игрока в динамичных условиях соревновательной деятельности, но и наивысшую возможную степень полезности для командной игры.

Сложность достижения оптимального психического состояния обуславливается несколькими моментами.

Во-первых, подобное состояние для каждого отдельного игрока имеет свои особенности, то есть является индивидуальным. Нет общего, стандартного для всех оптимального состояния. Есть лишь определенные составляющие, оптимальные показатели которых каждый спортсмен-баскетболист должен определить для себя. Поэтому достижение оптимального психического состояния – это результат многолетнего труда самого спортсмена.

Во-вторых, достигнув оптимального психического состояния перед игрой, спортсмену необходимо удерживать его на протяжении всей соревновательной деятельности и контролировать отдельные составляющие, что в условиях соперничества и борьбы на площадке становится сложной задачей.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ

В баскетболе можно выделить следующие составляющие оптимального психического состояния:

- максимальная концентрация на игре;
- распределенность и быстрое переключение внимания;
- активность, готовность к действиям;
- готовность выполнить действие с максимальным усилием;
- стенические эмоции;
- нацеленность на сотрудничество;
- обостренность процессов восприятия и мышления;
- готовность к жесткой игре;
- азартность, желание играть;
- контроль за собственной и командной игрой.

Основным компонентом оптимального психического состояния, на наш взгляд, является максимальное проявление свойства внимания – концентрации на игре и на том, что игроку необходимо выполнять. Этот компонент – основа для всех остальных, поскольку только при достаточной концентрации на игре игрок способен контролировать и корректировать недостатки остальных компонентов.

Важную роль играет также способность концентрировать все свои мысли только на игре, что помогает баскетболисту преодолевать всевозможные помехи, свойственные игровой деятельности в баскетболе: влияние зрителей, спорные судейские свистки, недоброжелательность соперника, ошибки своих партнеров и т.д.

Понимание того, что только при достаточной концентрации игрок может проявить свой потенциал, позволяет ему сосредоточить все мысли и энергию лишь на игровых действиях. Поэтому этот компонент оптимального психического состояния пронизывает все остальные, являясь системообразующим. Распространенной ошибкой среди молодых спортсменов является то, что они зависимы от многих внешних факторов, реагируют на лишние раздражители, тем самым теряя концентрацию на игре.

Относительно непосредственно игровых действий важной составляющей оптимального психического состояния является распределенность и быстрое переключение внимания. Этот компонент отвечает за одновременный контроль нескольких действий. Игровая обстановка в баскетболе насыщена огромным количеством одновременно выполняемых действий игроками на площадке, за которыми спортсменам необходимо следить и в зависимости от этого корректировать свои действия.

Важным компонентом оптимального психического состояния является активность, которая состоит прежде всего в умении максимально полезно проявлять свои положительные качества на площадке в каждом игровом эпизоде, в желании брать на себя инициативу, не расслабляясь при совершении удачных индивидуальных действиях и не расстраиваясь, если выполняемые действия не приносят желаемого результата.

Поскольку в баскетболе все пять членов команды должны активно участвовать в игре, то каждому из них в любой момент необходимо быть готовым выполнить действие с максимальным усилием.

Среди компонентов оптимального психического состояния важное место принадлежит эмоциональной составляющей. Это обусловлено особенностью самой игры, в которой присутствует большое количество раздражителей, а также особенностями соревновательной деятельности, которые способны вызывать различные отрицательные эмоции. Наличие же у спортсмена стенических эмоций способствует более продуктивной работоспособности.

В баскетболе выигрывают не отдельные игроки, а команда и тренер. Поэтому результат в игре определяется степенью взаимопонимания и взаимодействия всех членов команды между собой и тренером. Полезными считаются те игроки, которые нацелены на сотрудничество.

Так как баскетбол – высокодинамичная игра с постоянной и быстрой сменой игровой обстановки, от игроков требуется обостренность процессов восприятия и мышления.

Неотъемлемой составляющей современного баскетбола является контакт игроков. Для игр высокого уровня контакт между соперниками характеризуется как весьма жесткий. Это обуславливает необходимость в каждой игре быть готовым к жесткости.

Казалось бы, азартность и желание играть должны быть присущи каждому участвующему в соревнованиях по баскетболу спортсмену и такой компонент в оптимальном психическом состоянии может показаться очевидным. Однако на практике существует тенденция, когда спортсмену-баскетболисту в тренировочном процессе либо в неофициальных встречах присуще большее желание и азарт, нежели в официальных играх. Это приводит к снижению результатов.

На основании проведенного исследования 3-компонентная структура оптимального психического состояния А.В. Алексеева, на наш взгляд, является наиболее приемлемой. Вместе с тем, поскольку мы рассматриваем оптимальное психическое состояние в прикладном плане, с учетом особенностей игровой деятельности баскетболиста, необходимо уточнение его компонентов. В связи с этим мы предлагаем физический, мыслительный и эмоциональный компоненты оптимального психического состояния спортсмена заменить соответственно на деятельный, мыслительно-анализаторный и эмоционально-сотруднический. Схематическое отображение структуры представлено на рис. 2.

Рис. 2. Структура оптимального психического состояния спортсмена-баскетболиста

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ

Деятельный компонент включает все аспекты оптимального психического состояния, которые связаны с выполняемыми действиями на площадке. Мыслительно-анализаторный компонент объединяет аспекты оптимального психического состояния, которые связаны с мыслительной работой, особенностями внимания и степенью работы анализаторов. Эмоционально-сотруднический компонент охватывает взаимодополняющие стороны оптимального психического состояния – индивидуально-эмоциональную и сотруднический компонент, детерминированный командной игрой. Объединение этих сторон – закономерно, поскольку стенические эмоции и желание играть способствуют стремлению спортсмена взаимодействовать с партнерами, и наоборот: от качества сотрудничества зависит характер эмоционального состояния спортсмена.

Выводы. Процесс саморегуляции психических состояний имеет двусторонний характер, поскольку его составными частями являются два взаимодополняющих процесса: устранение негативных для соревновательной деятельности психических состояний и достижение оптимального психического состояния.

Оптимальное психическое состояние достигается благодаря максимальной концентрации спортсмена-баскетболиста на выполнении задач в гармоничном соединении 3-х компонентов – деятельного, мыслительно-анализаторного и эмоционально-сотруднического. Результатом этого является уверенность игрока в себе, чувство легкости, желание проявить инициативу, осознание полного контроля над собой и окружающей ситуацией и т.д.

Список литературы: 1. *Алексеев А.В.* Себя преодолеть! / А.В. Алексеев. – М.: Физкультура и спорт, 1985. – 192 с. 2. *Бундзен П.В.* Психодиагностика, психотехника и современная нейронаука: Диагностика и коррекция психических состояний у спортсменов / П.В. Бундзен // Сборник научных трудов. – Л.:ЛНИФК, 1989. – 113 с. 3. *Вяткин Б.А.* Управление психическим стрессом в спортивных соревнованиях / Б.А. Вяткин. – М.: Физкультура, 1981. – 112 с. 4. *Генов Ф.* Психологические особенности мобилизационной готовности спортсмена / Ф. Генов. – М.: Физкультура и спорт, 1971. – 244 с. 5. *Пуни А.Ц.* Психологическая подготовка к соревнованиям в спорте / А.Ц. Пуни. – М.: Физкультура и спорт, 1969. – 115 с. 6. *Рудик П. А.* Психология: учебник для ин-тов физ. культуры / П. А. Рудик. – М.: Физкультура и спорт, 1964. – 462 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Alekseev A.V.* Sebja preodolet'! / A.V. Alekseev. – M.: Fizkul'tura i sport, 1985. – 192 s. 2. *Bundzen P.V.* Psihodiagnostika, psihotekhnika i sovremennaja nejronauka: Diagnostika i korrekciya psihicheskikh sostojanij u sportsmenov / P.V. Bundzen // Sbornik nauchnyh trudov. – L.:LNIFK, 1989. – 113 s. 3. *Vjatin B.A.* Upravlenie psi-hicheskim stressom v sportivnyh sorevnovanijah / B.A. Vjatin. – M.: Fizkul'tura, 1981. – 112 s. 4. *Genov F.* Psihologicheskie osobennosti mobilizacionnoj gotovnosti sportsmena / F. Genov. – M.: Fizkul'tura i sport, 1971. – 244 s. 5. *Puni A.C.* Psihologicheskaja podgotovka k sorevnovanijam v sporte / A.C. Puni. – M.: Fizkul'tura i sport, 1969. – 115 s. 6. *Rudik P. A.* Psihologija: uchebnik dlja in-tov fiz. kul'tury / P. A. Rudik. – M.: Fizkul'tura i sport, 1964. – 462 s.

Ю.І. Панфілов, А.Ю. Рочняк

СТАН ПСИХІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТСМЕНА-БАСКЕТБОЛІСТА

У статті розглянуто процес підготовки спортсмена до змагальної діяльності через досягнення його оптимального психічного стану за допомогою механізму саморегуляції. Процес саморегуляції психічних станів розглядається як процес, який має двосторонній характер: усунення негативних для змагальної діяльності психічних станів та досягнення оптимального психічного стану. Автори викладають показники оптимального психічного стану спортсмена-баскетболіста.

Складність досягнення оптимального психічного стану обумовлюється кількома моментами. У статті підтримується 3-компонентна структура оптимального психічного стану. Разом з тим, оскільки автори розглядають оптимальний психічний стан в прикладному плані, з урахуванням особливостей ігрової діяльності баскетболіста, висувається ідея необхідності уточнення його компонентів. У зв'язку з цим пропонується фізичний, розумовий і емоційний компоненти оптимального психічного стану спортсмена замінити відповідно на діяльний, мисленнєво-аналізаторський і емоційно-співробітницький.

Ключові слова: стан психічної готовності спортсмена до змагань, оптимальний психічний стан спортсмена-баскетболіста, саморегуляція особистості, структура процесу саморегуляції психічних станів, змагальна діяльність, структурні компоненти та показники оптимального психічного стану, ефективність діяльності спортсмена.

UDC 159.9:796.323.2

Yu. Panfilov, A. Rochniak

STATE MENTAL READINESS IN CONDITIONS OF COMPETITIVE ACTIVITY ATHLETE BASKETBALL PLAYER

In article is observed the process of training of athlete for competitive activity through achievement of its optimum mental state by means of self-control mechanism. Process of self-control of mental states is considered as bilateral character: elimination of mental states, negative for competitive activity, and achievement of an optimum mental state. Authors describe indicators of optimum mental condition of athlete-basketball player.

Complexity of achievement of optimum mental state depends on several moments. In article the 3rd component structure of optimum mental state is observed. At the same time, taking into consideration optimum mental state in applied plan and its connection with features of basketball player's game activity the idea of necessity of its components specification is proposed. Also regarding to aims of research is offered to replace physical, cogitative and emotional components of optimum mental condition of athlete respectively on: active, cogitative-analytical and emotional -collaborative ones.

Keywords: condition of mental readiness of athlete for competitions, optimum mental condition of athlete-basketball player, self-control of personality, structure of mental states self-control process, competitive activity, structural components and indicators of optimum mental state, efficiency of athlete's activity.

Стаття надійшла до редакційної колегії 9.06.2015